

TĀHĀ HÜSEYİN

HAYATI, ESERLERİ VE XX. YÜZYIL
ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

(Öğretim Üyeliği Tezi)

Bedreddin ÇETİNER

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü
Arap Dili ve Edebiyatı Asistanı

ṬĀHĀ ḤÜSEYİN

HAYATI, ESERLERİ ve XX. YÜZYIL ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ

(Öğretim Üyeliği Tezi)

BEDREDDİN ÇETİNER

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Arap
Dili ve Edebiyatı Asistanı

İstanbul - 1981

İ Ç İ N D E K İ L E R

GİRİŞ

1. Mısır'da siyasî ve İqtimaî Durum 3
2. Fikrî Durum ve Edebî Akımlar 12
3. Yabancı İsgallerin Edebî ve Fikrî Hayata Etkileri 20

I. BÖLÜM : HAYATI

1. Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu 29
2. Kahire'ye gelmesi ve Buradaki Tahsili 33
3. Fransa'ya Gitmesi ve Buradaki Tahsili 53
4. Mısır'a Dönüşü ve Bundan Sonraki Hayatı 70
5. Karakteri, Şahsiyeti ve Şahsiyetini Oluşturan
Âmiller 80

II. BÖLÜM : EDEBÎ HAYATI

1. Dil Anlayışı 87
2. Üslûbu 93
3. Edebî Faaliyetleri 99
4. Gazeteciliği 110

III. BÖLÜM : EDEBÎ VE FİKRÎ MÜCADELELERİ

1. Mücadelelerine Genel bir Bakış 117
2. fi's-Şi'ri'l-Câhilî Adındaki Eseri 128
- a. Eserin Muhtevası 128

III

b. Eserin Edebî Mahfillerle Ezher'de Yankıları ve Tepkiler	144
c. Mısır Başsavcılığının Eser Hakkındaki Kararı ..	156
d. Eserin Siyasî Mahfillerde Tartışılması	188
e. Eseri Tenkid Sadedinde Yazılan Eserler	191
3. Tāhā Hüseyin - Mustafa Şādık er-Rāfi'î Mücadelesi	193

IV. BÖLÜM : ESERLERİ

A. Edebiyat, Tenkid, Tarih ve Eğitime dair Eserleri .	209
B. Roman ve Hikâyeleri	217
C. Tercemeleri	219
D. Başkalarıyla Müsterek Olarak Hazırladığı Eserler..	220
NETİCE	222
BİBLİYOGRAFYA	224

Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri

˘ = Med işareti

˘ = a, e

˘ = ı, i

˘ = u, ü

˘ = ʔ

˘ = b

˘ = t

˘ = s

˘ = c

˘ = h

˘ = h

˘ = d

˘ = z

˘ = r

˘ = n

˘ = s

˘ = s

˘ = s

˘ = d

˘ = t

˘ = z

˘ = c

˘ = ʃ

˘ = f

˘ = k

˘ = k

˘ = l

˘ = m

˘ = n

˘ = h

˘ = v

˘ = y

Kısaltmalar

age.	= Adı geçen eser
agm.	= Adı geçen makale
A.S.	= Aleyhisselâm
b.	= İbn
bk.	= Bakınız
H.	= Hicrî
İA.	= İslâm Ansiklopedisi
ilh.	= İlâ âhirihi
md.	= Maddesi
nşr.	= Neşreden
öl.	= Ölümü
S.A.V.	= Sallallāhu Aleyhi Vesellem
trc.	= Terceme
trsz.	= Tarihsiz
vb.	= Ve benzeri
vd.	= Ve devamı
vs.	= Ve saire

Ö N S Ö Z

Gerek Cāhiliye Devri, gerekse İslāmî Devre Arap Edebiyatı inceden inceye araştırıldığı halde Mu^cāsır Arap Edebiyatı bizde henüz yeteri kadar üzerinde durulmamış bakir bir sahadır.

Arap Dili ve Edebiyatı Asistanı olduktan sonra, es-ki devirler üzerinde yapılmış araştırmaların çokluğu bizi Mu^cāsır Arap Edebiyatı'na yöneltti ve tez yöneticisi hocamızla yaptığımız istişareler neticesinde bu devrin mümtaz edîblerinden Mısır'ın yetiştirdiği 'Amîdu'l-Edebi'l-'Ara-bî Tāhā Hüseyn'i incelemeye karar verdik. Bu seçimde yanılmadığımızı meseleye girdikten sonra daha iyi anlayarak bizim için bakir olan bu sahada gerçekten araştırılacak ve ortaya çıkarılacak bir çok gerçeğin bulunduğu kanaati bizde yerleşti.

Tāhā Hüseyn o kadar çok yönlü bir edîb ki onu tam anlamıyla ihata bir noktada imkânsızdı. Hemen her bir yönü üzerinde ayrı ayrı araştırmayı gerektirecek genişlikteydi. Bu yüzden biz bu araştırmamızı onun edebî yönünü tebellür ettirmeye tahsis ettik.

Araştırmamız genel çerçeveye içinde bir giriş ile dört bölümden oluşmaktadır. Edîbin, içinde yetiştirdiği toplum ve

çevrenin bir meyvesi olduğu görüşünden hareketle Giriş bölümünü Tāhā Hüseyn'in'e takaddüm eden devrenin siyasi, içtimai, iktisadi ve fikri hareketleriyle onu yetiştiren çevrenin tanıtılmasına tahsis ettik. Birinci bölümde Tāhā Hüseyn'in hayatını, otobiyografisi olan " el-Eyyām " adlı eserinden istifade ile, çeşitli yönleriyle tesbit etmeye çalıştık. Burada, şahsiyetini oluşturan âmillere ve hadiselere özellikle yer verdik. Daha sonra İkinci bölümde edebiyatının değerlendirilmesini ele aldık. Tāhā Hüseyn'in son derece hareketli geçen hayatı, tesbitlerimize göre devamlı mücadeleler içinde geçtiğinden edebî ve fikri mücadeleleri için ayrı bir bölüm tahsisi elbette gerekirdi. Dolayısıyla Üçüncü bölümde onun edebî mücadelelerinden ve özellikle Mısır'da neşri bir " Hadise " olan " fi's-Şi'ri'l-Cāhilî " adlı eseri üzerindeki, zaman zaman edebî münakaşalar olmaktan çıkıp siyasi polemiklere ve küfürleşmelere kadar varan münakaşalardan ve edîbimizin Mustafa Şadık er-Rāfi'î ile olan mücadelelerinden bahsettik. Son derece velûd bir edîb olan Tāhā Hüseyn'in eserleri dördüncü bölümde - haklarında kısa bilgiler verilmek suretiyle - bir liste halinde arzedilmiştir.

Bu araştırmayı yapabilmek için Türkiye'de kaynak bulabilmek oldukça güçtü. Mu'āsır Arap Edebiyatı ile ilgilenenlerin son derece az olması dolayısıyla Türkiye'de hemen hiç eser bulunmaması bizi zor durumda bıraktı. Ancak bir umre münasebetiyle Suriye'ye gitme imkânı bularak oradan temin edebildiğimiz eserler ve periyodikler araştırmamızı

kolaylaştırdı.

Ṭāhā Hüseyn'in edebî yönünü tesbit ederken öncelikle, O'nun üslûbunun bütün özelliklerini ihtiva eden " el-Eyyām " ve " Edîb " isimli eserleriyle, O'nun bir Arap Edebiyatı tenkidcisi olarak temayüz ettiği " Ḥadîsu'l-Erbi'ā' , Min Ḥadîsi's-Şi'r ve'n-Nesr ve fi'l-Edebi'l-Cāhilî " sinden istifade ettik. Daha sonra da dost ve düşman gözü ile Ṭāhā Hüseyn'in edebî kişiliğini inceleyen eserlerden de imkânlarımız ölçüsünde istifade ettik.

Bu çalışmamızda devamlı ikazlarıyla bize yol gösteren tez yöneticimiz Enstitümüz Arap Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi Bekir Sadak Bey'e, yine Enstitümüz Öğretim Üyelerinden Dr. Mehmet Maksudoğlu Bey'e, özellikle kaynak tesbitinde lûtuflukâr yardımlarını esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nihat Çetin Beyefendi'ye burada teşekkürü, edâsı vacip bir borç olarak görüyoruz.

Bedreddin Çetiner

G İ R İ Ő

Tāhā Hüseyn, Arap edebiyatının XX. yüzyılda yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir. Arap edebiyatında yeni bir devrenin açıldığđı, siyasî, iktisadî ve içtimaî çalkantılarla ve arayışlarla dolu olduğu bir devrede edebiyat sahasına atılmış ve onunla birlikte mücadele daha da kızışarak devam etmiştir.

Tāhā Hüseyn'in edebiyatını ve muasır Arap edebiyatı içindeki yerini anlayabilmek için onu yetiştiren şartları, âmilleri ve içinde yetiştittiği çevrenin durumunu çok iyi bilmek gerekir. Zira edebiyat, her ne kadar edîbler ve şairler elinde yücelir ve yerini bulursa da edîbler ve şairler, içinde bulundukları cemiyetin fertleri olarak onların duygu ve düşüncelerinden, kültür ve medeniyet seviyelerinden, his ve heyecanlarından ayrı düşünülemezler. Ayrıca yaşadıkları devrin

siyasî, içtimaî ve ekonomik âmilllerinden en fazla etkilenenler de şairler ve edîblerdir. Bu bakımdan bir devrin edebiyatı üzerinde o devrin siyasî, içtimaî ve kültürel şartlarının tesiri inkâr edilemez. Bunlar, birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar.¹

O halde önce işe Tâhâ Hüseyin'e tekaddüm eden devrin (XIX. asır) siyasî, içtimaî ve kültürel şartları ile Tâhâ Hüseyin'in yetiştiği çevreyi tanımakla başlayabiliriz.

Arap edebiyatı tarihçileri muasır Arap edebiyatı devrini, Fransa'nın 1798 tarihinde Mısır'ı işgal etmesi ve hemen akabinde de Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Mehmd Ali Paşa (öl. 1266/1849)'nin Mısır'da hâkim olmasıyla başlatırlar.²

Fransa'nın Mısır'ı istilâsıyla başlayan Arap edebiyatı devri bir doğuş devridir. Arap edebiyatı bu devrede artık eski ve klâsik edebiyatla ilişkisini yavaş yavaş koparmış, kendine has bir şahsiyet kazanma yolunu tutmuştur.³

Eskiye bağlı edîbler ile yeni ve millî heyecanlarla dolu edîbler arasındaki mücadele, devre ayrı bir özellik kazandırmış, bu yarışmadan son derece kıymetli

1. Ahmed Hasen ez-Zeyyât, Tārîhu'l-Edebi'l-‘Arabî, 5 .

2. Ahmed Hasen ez-Zeyyât, a.g.e. 5 .

3. Ömer ed-Dusûkî, fi'l-Edebi'l-Hadîs, I/122 .

eserler vücuda getirilmiştir. İlerde de temas edeceğimiz gibi eski-yeni edebiyat ekollerinin mücadeleleri bu devre ayrı bir renk katmıştır.

1. Mısır'da Siyasî ve İctimaî Durum :

Bu devrin siyasî olayları, Osmanlılar'ın Mısır'ı Yavuz Sultan Selim (1512-1520) eliyle Kölemenler'den alarak kendilerine bağlı bir eyalet haline getirmeleriyle başlayan durgunluk devresinden sonra birden bire hareketlenmiştir. Napolyon Bonapart (1769-1821)'ın Mısır'ı 1798 tarihinde sırf ekonomik mülâhazalarla ve Hind yolunu İngiltere'ye karşı ele geçirebilmek düşüncesiyle işgalinden sonra ⁴ sık sık el değiştirmiş , çok hızlı siyasî ve askerî hareketlere sahne olmuştur.

Napolyon Mısır'ı işgal ettiği zaman ülkenin durumu hiç de iç açıcı değildi. İmparatorluk merkezinden çok uzakta olan Mısır, oraya gönderilen valilerin insiyatifine bırakılmış ve zaten imparatorluğun zayıflama ve çökme devrelerinde bulunulduğundan dahilî meselelerle son derece meşgul olan imparatorluk Mısır üzerindeki etkisini küçümsenemeyecek bir ölçüde kaybetmişti. Dolayısıyla ülke her ne kadar idarî yönden Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı ise de fiilen Kölemenler'in ve di-

4. Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, II/141.

ğer azınlıkların hâkimiyeti altında idi. Sayıları ancak 3 milyona baliğ olan yerli halk ise sefalet ve cehalet içinde yûzüyordu.⁵

Fransızlar Mısır'da kaldıkları 3 sene gibi kısa sürede küğümsenmiyecek ıslahatlara giriştiler. Azınlıkların yerli halk üzerindeki baskılarını kaldırıp idareye etkinlik getirdiler. Halkın sosyal seviyesini yükseltmeye çalıştılar. Bir yandan da Fransız müesseselerini kurarak halkın Batı dünyası ile ilişkisini kurmaya, onlara, şimdiye kadar görmedikleri bir hayat düzenini tanıtmaya başladılar. Böylece halkta, o zamana kadar duyulmayan hürriyet, bağımsızlık ve milliyetçilik fikirleri gelişmeye başladı.⁶

Gayet kısa süren Fransız işgalinden sonra Mısır tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine girmişse de artık fiilen Osmanlılar'dan kopmuş durumdaydı. Bu sebeple Mısır, Osmanlılar tarafından 1804 yılında tayin edilen valiyi kabul etmeyerek kendilerinin isteklerine daha yakın buldukları Mehmed Ali Paşa'yı vali olarak istediler.⁷

Mehmed Ali Paşa'nın vali olmasından sonra ülke

5. Ahmed Hasen ez-Zeyyât, age. 415 ; Ömer ed-Dusûkî, age. I/11, 12 .

6. Hannâ el-Fâhûrî, Târîhu'l-Edebi'l-^cArabî, 895 .

7. Ahmed el-İskenderî, el-Vasîf fi'l-Edebi'l-^cArabî, 318 .

şeklen Osmanlılar'a bağılı kalıp idare tamamen sonra -
dan " Hidiv " adı verilen ve Mehmed Ali Paşa hane -
danına mensup valilere irsen intikal etti.

Mehmed Ali Paşa'dan sonra gelen hidivler ara -
sında özellikle Hidiv İsmail Paşa (ö.l. 1895) Mısı -
r'ı, Osmanlılar'dan tamamen kopararak müstakil bir
devlet haline getirmeyi plânlanmış, bu maksatla ülkede
gerçekleştirmek istediğı siyasi, içtimaî ve kültürel
icraatları gerçekleştirebilmek üzere Avrupa devletle -
rinden, hazinenin ödeyemeyeceğı miktarda borç almıştı.
İsmail Paşa Mısır'ı, kültür ve medeniyette Avrupa'nın
bir parçası olarak görüyor ve Mısır'ın avrupalılaşt -
tırılması için gayret sarfediyordu. Böylece avrupalı -
lar Mısır'da ticarî ve malî işlere karıştılar ve he -
men her sahada hükümet işlerine de el attılar. Mısı -
r'ın Avrupa ülkelerine borçları fazlalaştıkça bu dev -
letlerin Mısır üzerindeki etkinliğı de artmış ⁸ ve
giderek Mısır maliyesi İngiltere ve Fransa'nın kontro -
lüne girmiştir. Bu iki devlet, alacaklarını garantiye
almak için Hidiv İsmail Paşa'yı sıkıştırmaya bağlamış -
lar, neticede de Mısır maliyesini kendi denetimleri
altına almayı kararlaştırmışlardı. ⁹

Bundan sonra Mısır hükümeti kabinesine sokulan

8. Ömer ed-Dusûkî, age. I/124-125 .

9. Zuhuri Danişman, age. VIII/131 .

biri Fransız, diğeri İngiliz iki bakanın da tesiriyle Mısır maliyesi tamamen yabancıların eline geçmiş, halkın üzerine yeni ve ağır vergiler konmuştur.¹⁰

İngiltere ve Fransa'nın bu malî baskıları ve Mısır'ın iç işlerine müdahale raddelerine varan tutumları halkta büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Bu sefer halkın baskısıyla içinde Fransız ve İngiliz bakanların da bulunduğu kabine istifa etti. Fakat ekonomik çıkarlarını korumak azminde olan Fransa ve İngiltere harp gemilerini Mısır'a göndererek İskenderiye'yi kuşattılar ve Hıdiv İsmail Paşa'nın istifasını istediler.

Bu muhasara bardağı taşıran son damla oldu ve Mısır'lı milliyetçiler 'Arābî Paşa (81. 1914) kumandasında isyan ettiler. Fakat bu isyan İngilizler tarafından şiddetle bastırıldı. İngiliz donanması 12 Temmuz 1882 de İskenderiye'yi topa tuttu, daha sonra yapılan savaşta İngilizler Mısır ordusunu bozguna uğratarak 15 Eylül 1882 de Kahire'ye girdiler ve bilfiil Mısır idaresine el koydular.¹¹

İngiliz işgali Fransızlarinkinden çok farklı oldu. Fransızlar'ın başlatmış oldukları kültürel ve

10. J.H. Kramers, Mısır maddesi, İA.

11. Muhammed Ferid Vecdî, Dāiretu'l-Ma'ārifî'l-Ḳānnî'l-İşrîn, IX/161 .

sosyal faaliyetler üzerine, hıdivler ilerleme çabalarını bina etmişlerdi. Halbuki İngiliz işgalinde bunun tam tersi oldu. İngilizler o zamana kadar devam eden Avrupa'ya öğrenci gönderme işlemlerini durdurdular. Fransızlar tarafından açılan yabancı diller okulunu kapattılar, öğretim dili olan arapçayı kaldırıp, yerine ingilizceyi ikame ettiler.¹²

Ancak İngilizler'in bütün baskılarına rağmen Mısır'da milliyetçilik cereyanları durmadı. Ateşli bir Mısır milliyetçisi olan Mustafa Kâmil (öl. 1908), 1907 de " el-Hızbu'l-Vaṭanî " partisini kurdu. Bu parti, İngilizler'i Mısır'dan çıkartabilmek için bütün millet fertleri arasında birlik ve milliyetçilik ruhunu yaymaya çalışıyordu.¹³ Ayrıca Mustafa Kâmil 1899 tarihinde neşre başladığı " el-Livā' " gazetesiy-le halkı, İngilizler'e mukavemete çağırıyordu.¹⁴

Mustafa Kâmil 1908 yılında vefat etti. Fakat milliyetçilik hareketleri sona ermedi. Çünkü 1907 yılında, birbirine benzeyen gayelere sahip 3 milliyetçi parti birden kurulmuştu. Bunlar :

1. ^cAbdu'l-Hālik Servet (öl. 1928) 'in başkanlığındaki el-Hızbu'l-Vaṭanî el-Hurr ,

12. Ahmed Hasan ez-Zeyyāt, a.g.c. 418 .

13. Dr. Mehdi Fadıllāh, Ma^ca Seyyid Kutb, 24 .

14. Dr. Şevkî Dayf, el-Medbu'el-^cArabî el-Mu^câşır fî Mısır, 17 .

2. Şeyh Hasen 'Abdu'r-Rāzık'ın başkanlığındaki Hızbu'l-Umme ,

3. Şeyh Ali Yusuf'un başkanlığındaki Hızbu'l-İslāh partileri idi.¹⁵

1909 senesinde Mısır'lı milliyetçiler İngiltere'yi, müslüman halk ile hristiyanlar arasında fitne tohumları ekmeye çalıştığı iddiasıyla Sa'd Zağlül hükümetinde bakan olan Butrus Gālî Paşa (öl. 1910)'nın öldürülmesi teşebbüsünü plânlamakla it - ham ettiler. Bu hadise sonunda Sa'd Zağlül kabinesi Mart 1912 de istifa etmek zorunda kalacaktır.

1914 yılında 1. Dünya Harbi patlayınca İngilizler bu defa Mısır'ın iç işlerine müdahale ile Hıdiv II. 'Abbās (öl. 1944) 'ı azledip yerine Hüseyin Kâmil (öl. 1917) 'i getirdiler. Bunda bahanele - ri, Mısır'ın itilâf devletleri aleyhine Almanya ve Osmanlı Devleti yanında yer almış olmasıydı. Böylece Mısır'ın Osmanlılar'la olan bağlarını tamamen kopar - dılar.

1918 de Sa'd Zağlül ve bir grup arkadaşı, Mısı - r'ın istiklâlini sağlama vazifesinin " Vefd Partisi" ne verilmesine dair halktan imza toplamaya başladı - lar. Ancak İngilizler tarafından yakalanıp Malta'ya sürüldüler .

15. Dr. Mehdi Faḍlullāh, age. 24 .

Bunun üzerine artan hognutsuzluk 1919 isyanını doğurdu ve İngilizler Sa^cd Zağlûl ile arkadaşlarını serbest bırakmak zorunda kaldılar.

1920 yılında Sa^cd Zağlûl, İngilizler ile istiklâl konusunu tekrar görüşmeye başladı. Fakat bu görüşmeler de 1921 yılında Mustafa en-Nehhâs ile beraber ikinci defa hapsedilmeleriyle sonuçlandı.

Halk yine ayaklandı. Mısır'lı fedailer İngiliz ordusuna baskınlar düzenlemeye başladılar. Ülkedeki karışıklıklar Sa^cd Zağlûl'un hapiste bulunduğu 15 ay süresince kesilmeden devam etti.

1923 yılında İngilizler ülkede tekrar parlâmenter bir idareye müsaade ettiler. Yapılan seçimlerde Vefd Partisi parlâmentoda ekseriyeti elde etti ve Sa^cd Zağlûl, parlâmentoya dayalı ilk hükümeti kurdu. Fakat müfrit milliyetçiler, fiilî idarenin halâ İngilizler'in elinde olduğunu ileri sürerek Sa^cd Zağlûl hükümetine cephe aldılar.¹⁶

Daha sonra da göreceğimiz gibi Tāhā Hüseyin'in genç ve ateşli olduğu devrelere raslayan bu hadise Tāhā Hüseyin tarafından da memnuniyetle karşılanmamıştır. Ülkede gelişen milliyetçi cereyanlar neticesinde İngilizler'in baskılarına rağmen seçimlerden önce

16. Dr. Mehdi Fadlullāh, age. 25 .

muhtelif partiler kurulmuştu. Diğer partiler Vefd Partisi'ni muvazaalı davranmakla suçluyor ve ülkeyi İngilizler'e satacağı fikrini işliyorlardı. Tâhâ Hüseyin bu partilerden " Hür Anayasacılar " 'a temayülü ile tanınıyor ve başkanlığını Sa'd Zağlûl'un yaptığı Vefd Partisi'ni gerek gazetelerdeki makalelerinde ve gerekse arkadaşları arasındaki konuşmalarında suçluyordu. Onun bu suçlamaları " fi's-Şi'ri'l-Câhilî " adındaki eseri çıktığı zaman menfî tesirini göstermiş ve parlâmentoda Vefd Partisi çoğunlukta olduğu için Tâhâ Hüseyin çok ağır suçlamalara hedef olmuştur. Onu, mecliste, fikir hürriyetinden yana çıkararak sadece Abbâs Mahmûd el-Akkâd (öl. 1964) desteklemiş, diğer bütün üyeler Sa'd Zağlûl'un da mahirane idaresiyle - Sa'd o zaman meclis başkanı idi. - aleyhine dönmüştü.¹⁷

1924 yılında aşırı milliyetçilerden birisi Mısır ordusunun İngiliz başkomutanına bir suikast girişiminde bulundu. Bunun üzerine Sa'd Zağlûl hükümeti istifa etmek ve milliyetçilerin saflarına katılmak zorunda kaldı. İngilizler buna, parlâmentoyu kapatmak ve Vefd Partisi'ni kontrol altına alarak taraftarlarını cezalandırmak suretiyle cevap verdiler.

İngilizler'in bu yeni tedbirlerine karşı koya -

17. Hamdi es-Sekkût, A'lâmu'l-Edebi'l-Ku'âşır, 15 .

bilmek için 3 partinin büyükleri - Sa^cd'in başkanlığındaki Vefd Partisi, ^cAdlî Yegen'in başkanlığını yaptığı el-Ahrârü'd-Dustûriyyûn, ^cAbdu'l-Hâlik Servet'in başkanlığını yaptığı el-Hızbu'l-Vatânî Partisi - memleketten İngilizler'i çıkartabilmek gayesiyle İngilizler'e karşı çalışmalarını birleştirme kararı aldılar.

Sa^cd Zağlûl'un 1927 de ölümünden sonra Vefd Partisi'nin başına Mustafa en-Nehhâs geçti ve 17 Mart 1928 de hükümet başkanlığına getirildi. Fakat bu makeda uzun süre kalamadan İngilizler'i, Mısır'dan çıkarmaya ikna edemeyerek istifa etti.

1930 yılında Mustafa en-Nehhâs ikinci defa hükümet başkanlığına getirildi ve Mısır'ın istiklâli konusunda görüşmeler yapmak üzere Londra'ya gitti. Fakat bir başarı elde edemedi geri döndü.

Bunun üzerine Vefd Partisi, diğer partileri de yanına alarak, İngiliz varlığını kuvvet yoluyla sona erdirmeye kararı aldı. Böylece bütün ülkede İngiliz zabıta kuvvetleriyle çatışmalar başladı. İngilizler bu hareketlerden Vefd Partisi'ni mes'ul tutarak partinin önde gelenlerini tutuklamaya başladılar.

1928-1930 yılları arasında geçen bu fetret devresinde Mısır'da iki yeni parti daha siyasi hayata atıldı :

1. Mısrû'l-Fetât : Sosyalist bir parti olan Mısrû'l-Fetât'ın başında Ahmed Hüseyn bulunuyordu. Ahmed Hüseyn partinin yayın organı olarak çıkarılan " Mısrû'l-Fetât " mecmuasında neşredilen seri makalelerinde parti mensuplarını silâhlanmaya ve İngiliz idaresine kuvvetle karşı koymak üzere silâhlı çeteler kurmaya çağırıyordu.

2. el-İhvānu'l-Muslimūn : Hasen el-Bennā (öl : 1949) tarafından kurulan bu parti de krallık ve sömürgecilik idaresiyle mücadele etmek üzere, mensuplarından gizli ve silâhlı bir teşkilât kurmalarını istiyordu.¹⁸

1930-1935 seneleri arasında Ülkede İngiliz sömürgeciliğine karşı talebe hareketleri başladı. Bunun üzerine İngilizler, Mısır'la istiklâl konusunda görüşmeyi kabul ederek 1936 yılında Mısır'ın istiklâlini tanımak zorunda kaldılar.¹⁹

2. Fikrî Durum ve Edebî Akımlar :

Devrin siyasî şartlarına kısa bir göz attıktan sonra edebî hayata geçebiliriz :

18. Dr. Mehdî Fadlullāh, age. 26 .

19. Dr. Mehdî Fadlullāh, age. 28 .

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalini müteakip onlar tarafından bir kültür hareketi başlatıldığına temas etmiştik. Fransızlar'ın, fransızca olarak çıkardıkları gazeteleri müteakiben mısırlı edîb ve gazeteciler tarafından çıkarılmaya başlanan gazetelerin, Mısır'ın sosyal ve kültürel kalkınmasında, siyasî hareketlerde küşümsenmeyecek bir payı vardır.

Bu gazetelerden el-Mukṭetaf (1886), el-Mukāṭṭam (1888), el-Cerîde (1907), el-Müeyyed (1907), es-Sufûr (1914) ; haftalık el-Uṣbūciyye (1926) , el-Belâğa , el-Ahālî , el-Cihād , Vādi'n-Nîl , eş-Şihābu'l-Miṣrî , Miṣru'l-Fetāt (1930) , el-Yevm , Kevkebu's-Şark , er-Risāle , en-Nidā' , el-Musāmerāt , el-İştirākiyye , el-Melāyîn , el-Cumhûru'l-Miṣrî , Rûzu'l-Yûsuf , el-İhvānu'l-Müslimûn (1946)'u sayabiliriz.²⁰

Bu yeni edebiyat devresinde yabancı işgallerin de tesiriyle yeni bir takım akımlar ortaya çıktı. Bu devrenin başında Mısır'da, dinine, örf ve âdetlerine bağlı, muhafazakâr çoğunluğun karşısında, Batı medeniyetini aynen alma fikrinde olan bir nesil doğdu.

Yabancı işgalleriyle doğan bu yeni akım Mısır edîblerinden de kendine taraftar buldu. Kâsım Emîn (öl. 1908), Ahmed Luṭfi es-Seyyid (öl. 1964) gibi

20. Dr. Mehdî Faḍlullāh, age. 36 .

edîbler bu görüşü desteklediler.²¹ Ahmed Luţfi es-Seyyid tarafından edebiyat alanına çekilen Tâhâ Hüseyin de bir ölçüde bu görüşleri destekledi.

Tâhâ Hüseyin, özellikle Fransa'daki tahsili esnasında aldığı lâtinçe dersleri ile kendilerinden gerek Mısır Üniversitesi'nde ve gerekse Fransa'da okuduğu sosyologların da tesiri altında kalarak Mısır'ın, Avrupa ile organik bağlar kurmak, Batı'yı, iyi ve kötü yönleriyle aynen almak suretiyle geri kalmışlığından kurtarılarak muasır Avrupa medeniyeti seviyesine çıkabileceğini ileri sürmüştür.²²

Genel olarak mesele şu konuda düğümleniyordu: Mısır'da eski Arap dili ve kültürü tekrar diriltilecek ve yenilenecek midir , yoksa Batı dillerindeki şekil yönüyle sade ve manâya ağırlık veren bir üslûb mu benimsenecektir ; ya da eski Mısır medeniyeti (Fıraunlar devri) temellerine dayalı son derece sınırlı bir millî edebiyat mı esas alınacaktır ? ²³

Bu görüşler etrafında şu üç grup toplanmıştı:

1. Eskiye bağlı, Kur'ân-ı Kerim'in üslûbunu Mısır için en ideal dil ve üslûb kabul eden muhafazakârlar (el-Mezhâbu'l-Kadîm). (Râfi'î, (1880 - 1937),

21. Enver el-Cundî, en-Nesru'l-^cArabî el-Mu^câşır, 839.

22. Tâhâ Hüseyin, Mustakbelu's-Sekāfe fî Mışır, 35-36.

23. Enver el-Cundî, age. 839 .

Şekib Arslan (ö1. 1946) vb.)

2. Eski, klâsik arapçanın tamamen terk edilip yerine halkın konuştuğu fasîh-âmmî karışımı yeni bir dil getirilmesini savunan, avâm dilini yazı dili olarak kabul etmemekle birlikte fasîh dilin sadeleştirilerek halkın anlayacağı bir hale getirilmesini savunan mutedil müceddidler. (el-Mezhebu'l-Cedîd) .
(Ahmed Luţfi es-Seyyid, Tâhâ Hüseyin vb.)

3. Bunlardan hiç birini kabul etmeyip, ilhamını İslâm öncesi Firavunluk devrinden alan kavmî ve millî bir edebiyata gidilmesini savunanlar. (Muhammed Hüseyin Heykel vb.)

Edîbimiz Tâhâ Hüseyin ile Râfi'î'nin bu konudaki görüşlerini Tâhâ Hüseyin-Râfi'î mücadelesi bölümünde ele alacağımız için burada diğer görüşler hakkında kısaca bilgi vermeye çalışalım :

Bunlardan Ahmed Luţfi es-Seyyid, hikmet, hitabet, edebiyat ve ilim dili olarak fasîh arapçanın öğrenilmesinin batı dillerini öğrenmekten daha zor olduğunu ileri sürerek birinci etapta i'rabın kaldırılmasını teklif ediyordu. Buna göre vav, yâ, elif harfleri sesli, diğer harfler sessiz olacak, hareke kaldırılacak. Sessiz harfleri seslendirmek için bu üç harf kullanılacak, yani fetha yerine elif, kesre yerine yâ, zamme yerine vav kullanılacaktı. Tenvin kaldırılıp yerine

yerine nun getirilecekti.²⁴

Bu teklifi Kāsım Emîn (öl. 1908) de destekliyor ve : " Avrupalı anlamak için okuyor. Biz ise okumak için anlıyoruz. " diyordu.²⁵

Daha sonra Ahmed Luţfî es-Seyyid " Tamşîru'l-luġa " nazariyesini ileri sürdü. el-Cerîde gazetesinde 20, 23 Nisan 1913 tarihlerinde yayınlanan " Tamşîru'l-Luġati'l- 'Arabiyye " serlevhali makalesinde Ahmed Luţfî es-Seyyid : " Arap dilinin kāmusta geniş , ama kullanışta dar ve yetersiz ; eski mefhum ve manâ-ları ifade etmede zengin, ama yeni manâları anlatmada, yeni yeni çıkan ilmî terimler yönünden fakir olduğunu ileri sürerek dilin mısırlılaştırılması, yani zamana adapte edilmesi fikrini savundu. Bu konuda peşpeşe seri makalelerle oluşturduğu " Fasih dil ile avâm dillerinin mezcedilerek Mısır'a ait yeni bir dil icad edilmesi " teklifinin, bu, ilk basamağıdır.

Ahmed Luţfî es-Seyyid bu nazariyesini şöyle ifade ediyor : " Arap dilini modern ilim dili yapmak, onu herkes tarafından kullanılan, konuşmalarda, çarşıda, pazarda konuşulabilecek canlı bir dil haline getirmek istiyoruz. Bunun için fasih dil ile avâm dili

24. Enver el-Cundî, el-Luġatu'l-'Arabiyye Beyne Ĥumâ-tihâ ve Ĥuşûmihâ, 77.

25. Mustafa eş-Şek'a, Mustafa Şâdık er-Râfi'î, 44 ; Tâhâ Hüseyin, Mustakbelu's-Sekāfe fî Mısır, 308 .

birbiri içinde mezcedilmelidir.²⁶ Ahmed Luţfî es-Seyyid bu konuda son adımını da atıp sonuç olarak şu teklifi yapıyor :

" Halkın zevki ile fasîh dilin arasını birleştirmek bizim için hayırlı olacaktır. Bu işin en kestirme yolu da avâm dilini yazıda kullanmaktır. " ²⁷

Fasîh dilin kaldırılıp yerine avâm dilinin ikamesi görüşünde Ahmed Luţfî es-Seyyid yalnız değildir. Sellâme Musa, el-Hürî (81. 1919), Mārūn, Dr. Enîs Fer'îyye, Sa'îd 'Akl (81. 1916), Emîn el-Hülî, Abdülaziz Fehmi (81. 1951) Corci Şubhî ve benzeri edîb ve yazarlar da aynı görüşü desteklemektedir.²⁸

Fasîh dile düşman olanların bu emelleri bir dereceye kadar tahakkuk etmiştir. Meselâ Mısır'da, konuşmaların sadece avâm dili ile yapıldığı bir komedi tiyatrosu kurulmuştu. Bunun neticesi olarak temsiller, senaryolar avâm diliyle yazılacak ve o dille temsil edilecekti. Sadece avâm diliyle filmler çevrilmesi de bu başarıyı artırmıştır. Ancak iş bu kadarla kalmayacak, Hüseyin Heykel ve benzeri edîbler, avâm diliyle romanlar da yazacaklardır. Hüseyin Heykel'in yazmış olduğu Zeyneb (1914) romanı bunlara misal olarak veri-

26. el-Cerîde gazetesi, 30 Nisan 1913 .

27. el-Cerîde gazetesi, 1 Mayıs 1913 .

28. İbrahim en-Ni'ne, " Beyne'l-Âmmiyye f ve'l-Fushâ ve'l-İslâm ", et-Terbiyetu'l-İslâmiyye Mecmuası, Temmuz 1978 .

lebilir.²⁹

Fasîh arapçanın atılarak yerine yazı dilinde de avâm dilinin kullanılması fikri aslında Mısır'lı edîb-
lere ait değildir. Bu konuda Fransız ve İngiliz iş-
galini müteakip Mısır'a gelen müsteşriklerin büyük
dahli vardır.³⁰ Konuyu bütün yönleriyle inceleyerek
plânlanmış ve Mısırlılar'a kabul ettirebilmek için bü-
tün gayretlerini göstermişlerdir. Bilmünasebe müsteş-
riklerin bu konudaki çalışmalarına da bir göz atmakta
fayda mülâhaza ediyoruz :

Avâm dilinin, yazı dilinde de kullanılabilmesi
için her şeyden önce kaidelerinin, esaslarının tesbi-
ti gerekiyordu. Müsteşrikler önce bunu gerçekleştir-
diler.³¹ Bu konuda ilk çalışma Dr. Willhelm Sitta ta-
rafından yapıldı ve Sitta 1880 de " Kāvā'idu'l-Luğa -
ti'l-Âmmiyye fî Mısr " adlı eserini neşretti.

Alman müsteşrik Dr. Karl Wollers 1890 yılında
"el-Lehcetu'l-Âmmiyye el-Hadîse fî Mısr " adlı eseri-
ni neşretti. Bu Wollers, aynı zamanda İslâm Ansiklope-
disinin " el-Ezher " maddesini yazan kimsedir.

Yine Sildon Wilmore - Azınlık mahkemesi hâkimle-
rinden - 1901 de " el-Ârabiyyetu'l-Maḥalliyye fî Mısr "

29. İbrahim en-Ni^cme, agm. et-Terbiyetu'l-İslâmiyye Mec-
muası, Ramazan 1398 .

30. Dr. Ali Abdulhalim Mahmud, Nahve Edeb İslâmî Mu^câ-
şır, 165.

31. İbrahim en-Ni^cme, agm. et-Terbiyetu'l-İslâmiyye Mec-
muası, Temmuz 1978 .

adlı bir eser çıkardı. Bunu 1902 de çıkardığı " Luğatu'l-Kāhire " adlı eseri takip etti.

Pawel ve Dr. Phillot 1926 yılında " el-Mukteḍab fî 'Arabiyyeti Mıṣr " adlı eserlerini vücuda getirdiler. Eser, ingilizce olarak yazılmıştı.

Avâm dilinin kullanıldığı ilk eserler de yine ilk defa yabancılar tarafından telif edilerek halka arzedildi. Bunlardan William Willcocks, Şekspir'in bazı eserlerini (IV. Henri ve Hamlet) 1892 de, arkasından da Kitab-ı Mukaddes'in bazı bölümlerini (Matta ve Markos İncilleri'ni, Tevrat'tan Tekvin babını ve Rasullerin İşleri'ni) 1926 da avâm dili ile arapçaya tercüme etti. 1929 da da " el-Eklu ve'l-İman " adlı kitabını yine avâm dili ile telif etti.³²

Fasîh dilin atılarak yerine avâm dilinin ikamesini isteyenlerin görüşlerini ve çalışmalarını böylece özetledikten sonra üçüncü görüş sahiplerine geçelim :

Dr. Hüseyin Heykel (öl. 1956)'in öncülüğünü yaptığı bu akım, esas itibariyle edebiyatta bölgecilliğe ve millî edebiyata davet ediyordu. Edîblerden Eski Mısır tarihi ve medeniyetine ait konuları işlemlerini istiyor, çağdaş Mısır'ın, islâmî devredeki Mı-

32. İbrahim en-Ni'ḥme, agm. et-Terbiyetu'l-İslâmiyye Mecmuası, Temmuz 1978 .

sır'dan ziyade Firavunlar devrindeki Mısır'a yakın olduğunu ileri sürüyordu. Bu iddiasına Mısır'daki evlenme, boşanma, ölüm vs. içtimâî sahalarda cari âdetlerin islâmî âdetlerden çok islâm öncesi çağlardaki âdetlerle benzerlik gösterdiğini delil olarak ileri sürüyordu. Hüseyin Heykel'e göre, halk arasındaki örf ve âdetler, Firavunlar devrindeki örf ve âdetlere daha yakındır. Bu sebeple de diğer Arap ülkelerinin dinî ve tarihî kaynaklarına müracaat yerine Firavunlar devrine ait kültür mirasını yeniden canlandırmak gerekir.³³

Mısır'da modern çağda ortaya çıkan bu akımların doğuş ve gelişmesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Mısır'ı koparan yabancı işgallerinin ve Avrupalılar'ın teşviklerinin tesiri şüphe götürmez bir gerçektir. O halde Fransız ve İngiliz işgallerinin Mısır'da meydana getirdiği tesirlere de bir nebze işaret etmekte yarar görüyoruz .

3. Yabancı İşgallerin Edebî ve Fikrî Hayata Tesirleri :

Fransızlar Mısır'ı elbette ki insancıl gayelerle işgal etmiş değillerdi. Sömürgecilik zihniyetiyle beraber Osmanlılar'ın hâkimiyeti altında bulunan Hind yo-

33. Dr. Muhammed Hüseyin Heykel, fî Menzili'l-Vahy, 4 ; Dr. Ali Abdulhalim Mahmud, Nahve Edeb İslâmî Mu'âşır, 167.

lunu ele geçirerek İngilizler'e karşı bir üstünlük kurmak başlıca gayeleri idi.

Ancak 1789 Fransız ihtilâlinden sonra çok şey değişmiş, kültür emperyalizminin milletleri teshîr etmede askerî işgallerden daha tesirli olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sırf askerî harekâta dayanan istilâların kısa ömürlü olacağı ve istenilen gayeye ulaştırmayacağı gerçeği de ayan beyan ortada idi.

Dolayısıyla Fransızlar Mısır'a kılıç ve askerî güçten ziyade ilim ve medeniyetle geldiler. Napolyon böylece Avrupalı bilim ve fikir adamlarının da sempati ve desteğini kazanmayı plânlıyordu.³⁴

Fransızlar'ın her türlü medenî ve teknik imkânlarla gelmesi, şimdiye kadar bu tür imkânlardan mahrum sefalet ve cehalet içinde yaşayan Mısırlılar'ı önce şaşkına çevirdi. Bu şaşkınlık geçmeden de bir Batı hayranlığı ülkeyi kapladı.

- Arap müelliflerinin ifadelerine göre - Fransızlar gelmeden önce halk o kadar sefil ve cahilâne bir hayat yaşıyordu ki hiç bir teknik imkâna sahip değillerdi. Meselâ doktorluktan azıcık anlayan bir yabancı görseler ona dört elle sarılıp onu adetâ " Bir tıp Tanrısı " sayıyorlardı. Kahire'de basit bir saat tamircisi bile yoktu. Varsa bile yabancılar arasından çıkıyordu.³⁵

34. Hannâ el-Fâhūrî, age. 895.

35. Ömer ed-Dusūkî, age. I/12 .

Fransızlar ilk iş olarak çocuklarının tahsili için iki okul açtılar. Müteakiben de 22 Ağustos 1798 de " Academie Française " in bir modelini Mısır'da " Mısır Akademisi " adıyla açtılar.³⁶ Kahire'de bir umumî kütüphane kurdular. " Le Courrier d'Egypte " ve " La Décade Egyptienne " adlarında iki fransızca gazete çıkardılar.³⁷

Fransızlar'ın Mısır'da açmış oldukları " el-Mecme'u'l-İlmî el-Misrî " başlıca şu gayeler için kurulmuştu:

1. Mısır'da medeniyeti yaymak, ilim ve maarifi canlandırmak,
2. Tarihî, tabîî ve sınaî konulandaki problemleri araştırmak, bunları neşir gayesiyle kurulmuş bulunan " Akademi Mecmuası " nda neşretmek,
3. Hükümetin istişarî mahiyette kendisinden soracağı konularda görüş beyan etmek.

Akademi dört bölümden teşekkül ediyordu:

1. Riyaziyyât,
2. Tabîî ilimler,
3. Ekonomi politik,
4. Edebiyat ve sanat bölümleri.

Her bir bölümün de 12 üyesi bulunuyordu.

36. Hannâ el-Fâhūrî, age. 895.

37. Davud Berekât, " eş-Şahâfetu'l-^cArabiyye " Hilâl Mecmuası XXVII, sene 1917 .

Bu Akademi'den Mısır gerçekten istifade etmiş, Akademi'nin Mısır'la ilgili araştırmaları, daha sonrakı icraatlar için bir nüve teşkil etmiştir. Napolyon'un Mısır'ı istilâsından bu güne kadar devam eden eserlerinden biri olan Akademi, bazı tarihçileri, Napolyon'un Mısır harekâtının askerî olmaktan çok ilmî olduğu kanaatine götürmüştür.³⁸

Fransızlar bunlarla iktifa etmeyip Mısırlıların kendilerine ısındırmak için elden geleni yaptılar. Napolyon, askerî dehâsının yanında idarî dehâsını da göstererek Mısır'ın dahilî meselelerini hallederek bir nizama soktu. Devlet dairelerini kurdu. Buralara hristiyan mısırlıların seçerek malî ve idarî kademelere yerleştirdi. Ancak bu hristiyan memurların müslüman halka yaptığı zulüm ve baskılara Napolyon'un, müslüman vakıflara el atması da eklenince halkta bir hoşnutsuzluk belirdi. Mısırlıların Ağustos 1798 isyanı Fransız idaresince sert bir şekilde bastırıldı.

Fransızlar bu hareketten sonra ne kadar uğraşırlarsa da bir daha halkın sevgisini kazanamadılar. 1801 yılında da Mısır'ı terketmek zorunda kaldılar. Ancak Fransızlar ülkeyi terk ettikten sonradır ki bir Fransız hayranlığı yeniden başladı.³⁹ Hele sonradan gelen İngiliz idaresi Fransızlar'ı arattı.

38. Ömer ed-Dusûkî, age. I/16-17.

39. Ömer ed-Dusûkî, age. I/17-18 .

Her hal ü kârda Fransız işgali - Mısırlılarca - faydalı ve makbul görülmüş, fakir, yoksul ve cahil halk Avrupa medeniyeti, Avrupa dilleri ve müesseseleri ile ilk teması bu sayede kurmuştur.

‘Arâbî Paşa isyanından sonra İngilizler'in Mısır'ı işgal ettiklerini kaydetmiştik. İngiliz işgali Fransızlarinkinden çok farklıydı. Fransızlar sosyal ve kültürel çalışmalara ne kadar önem verdilerse İngilizler de o derecede bozmaya ve tahribe yöneldiler.

İngilizler, Mısır'ı işgal eder etmez ilk iş olarak ilk, orta ve yüksek öğretim kurumlarındaki öğretim dilinin ingilizce olmasını kararlaştırdılar.⁴⁰ Fransız işgali devrinde bilhassa tıbbî eserlerin Avrupa dillerinden arapçaya tercümesi ile başlatılan tercüme faaliyetleri, Mehmed Ali Paşa tarafından açılmış olan Tıp Mektebi'nde öğretim dilinin ingilizceye tahvili ile tamamen durdu.⁴¹

İngilizler, işgal ettikleri bütün ülkelerde ve müstemlekelerinde buna benzer bir politika uygulamışlardır. Özellikle Arap ülkelerinde fasîh dili kaldırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Zira fasîh arapçanın müslüman ülkeleri birleştiren, birbirleri ile kardeş yapan, dinî ve manevî değerlerle kültürel ve

40. Ömer ed-Dusûkî, age. I/260.

41. Ömer ed-Dusûkî, age. I/360 .

tarihî değerlerin arasını birleştiren ⁴² ve böylece kendilerine mukavemet edecek bir güç oluşturan yegâne âmil olduğunu iyi biliyorlardı.

İngilizler, arapçayı okullardan kaldırmakla yetinmediler. Arapçayı gözden düşürmek, hiç olmazsa bozarak fesahatini ortadan kaldırmak için çalıştılar. Fasîh dili kaldırıp yerine avâm dilini ikame edebilmek için şöyle diyorlardı : " Mısırlılar'ın ilmî, edebî ve teknik sahalarda geri kalışları, Kur'ân'ın dili olan klâsik ve eski arapçaya bağılılıklarından ileri gelmektedir. Mısır, Batı medeniyeti ile atbaşı yürümek istiyorsa avâm dilini geliştirip yazı dili haline getirmelidir. Zira avâm dili daima canlı, kendini yenileyen, halk tarafından kolaylıkla anlaşılan, yeniliklere kendini adapte edebilen, halkın his ve duygularını zamanın icaplarına göre ifade imkânı olan bir dildir. Bir ülkenin kalkınması, ancak halkının yetişmesi, âlimlerin ve edîblerin yazdıklarını anlayabilmesi ile gerçekleşir. Halkın, bilginlerin ve edîblerin yazdıklarını anlayabilmesi ise, yazı dilinde onların konuştuğu dilin kullanılmasına bağlıdır. ⁴³

İngilizler de aynı istihaleleri geçirmişlerdir. Bir zamanlar İngiltere'de bilginler lâtinceyi kullanıyor, halk ise ingilizce konuşuyordu. Lâtincenin yazı dili olmaktan çıkarılıp ingilizcenin onun yerine ikamesinden

42. Enver el-Cundî, age. 48 .

43. Ömer ed-Dusûkî, age. II/42 .

sonradır ki İngilizler kalkınmış ve ilerleyebilmiştir.⁴⁴

İngilizler'in arapçaya düşmanlıklarının en büyük temsilcilerinden birisi ve İngilizler tarafından Mısır'ın sulama işleri teşkilâtının başına getirilmiş olan Sir William Willcocks (öf. 1932) daha da ileri gide- rek Mısırlılar'ın aslî dillerinin arapça ile yakından veya uzaktan bir ilgisi olmadığını, Eski Finike dilinin bir devamı olduğunu ileri sürerek " Fasîh arapçanın kal- dırılarak yerine avâm arapçasının konması halinde Mısır- da en geç 10 sene içerisinde cehaletin ortadan kalkaca- ğını " ileri sürüyordu.⁴⁵

İngilizler, bu tür propagandalarında bir dereceye kadar muvaffak olmuşlar ve Mısır'da kendi görüşlerini sa- vunan bir grup meydana getirebilmişlerdir.

Yine bu İngiliz propagandaları ile yetişen, Batı hayranlığında nihâî derecelere kadar çıkan ve Batı'nın her müessesesi ile ve değiştirilmeden aynen taklit edil- mesi gerektiğini ileri sürerek kendi milliyetlerini ve şahsiyetlerini inkâr edecek kadar ileri giden bir kısım Mısır'lı edîbler (Muhammed Hüseyin Heykel vb.) İngiliz- ler'den daha ileri giderek Arap alfabesinin kaldırılma- sı ve yerine Lâtin alfabesinin ikamesinin şart olduğu- nu dahi ileri sürebilmişlerdir.

44. Sir William Willcocks, el-Ezher Mecmuası, I/I, 893.

45. W. Willcocks, Syria, Egypt, North Africa and Malta
Speak Punic Not Arabic, 95 vd.

Devrin siyasi, içtimaî ve fikrî şartlarını böylece özetledikten sonra şimdi edîbimizin hayatını, geçirdiği devreleri, şahsiyetinin teşekkülüne sebep ve yardımcı olan olayları da tebellür ettirmek suretiyle madî ve fikrî hayatını araştırmaya geçebiliriz .

I. BÖLÜM

HAYATI

1. Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu :

Tāhā Hüseyin 1889 yılında ¹ Meğāğa ² şehrine bir kilometre mesafede bulunan °Azbetu'l-Kîlū köyünde, kalabalık bir ailede dünyaya geldi. Evin 13 çocuğundan yedincisi, 11 öz kardeşinin de beşincisi idi. Babası Hüseyin Ali, dar gelirli bir işçi idi. Dedeleri de zaman zaman gelerek yanlarında kalırdı.

Tāhā Hüseyin daha üç yaşında iken, ihmal ve cehalet neticesi tamamen kör olmasına sebep olan bir göz hastalığına tutuldu. Gözlerini kaybetmesinin hayatında çok büyük tesirleri olmuştur. Hassasiyeti artmış, tedricen uzlet ve yalnızlığa itilmiştir. A°mâliğı sebebiyle uzun seneler bırakmadığı bir takım alışkanlıklar kazanmıştır.³

Tāhā Hüseyin, " el-Eyyām " adlı eserinde bunları

-
1. Tāhā Hüseyin'in 1891 yılında doğduğunu söyleyenler hatta etmektedir. (Cemāluddîn el-Âlūsî, Tāhā Hüseyin Beyne Anşārihî ve Huşūmihî, 12.).
 2. Mısır'ın güneyinde ve Nil mecrasının sol tarafında kalan bir şehirdir. (Cemāluddîn el-Âlūsî, age. 12).
 3. Hamdi es-Sekkût, Marsden Conz, A°lâmu'l-Edebi'l-Mu°āşır fî Mısr, I Tāhā Hüseyin, 1 .

tarafları da vardı. Ebeveyninin şefkatinden, kalabalık bir ailede bulunmanın verdiği sıcak emniyet hissinden, folklora ait ve şifahî kültürün meyvelerinden bolca istifade imkânlarından mahrum değildi.

Çocukluğunda, oburlukla itham edilmesin diye gayet az yedi. Bu, kendisinde daima az yeme alışkanlığını doğurdu. Kardeşlerinin yanında su içmezdi. Su bardağı elinde titreyecek ve su dökülecek de etrafındakiler kendisiyle alay edecekler, annesi de kendisine acıyacak diye korktuğu için böyle yapardı. Sofrada su içmek yerine musluğa elini yıkamaya gittiğinde suyu oradan içerdi. Bu su tabîî ki her zaman temiz de olmazdı. Ayrıca bu tür bir susuzluk giderme sağlığa da uygun değildi. Bu âdeti, onun, midesinden hastalanmasına sebep olduğunda hiç kimse hastalığının gerçek sebebinin bu olduğunu bilemedi.⁶

Burada şuna da işaret etmemiz yerinde olacaktır : Tâhâ Hüseyin'in babası Hüseyin Ali, " el-Eyyâm " ve " Şeceretu'l-Bu's " adlı eserlerinde de anlatıldığı veçhile basit ve cahil bir kişi değildi. Coşkun ve aydınlatıcı bir kültüre sahipti. Aldığı az ücretle birlikte, aile hacminin de büyüklüğüne rağmen çocuklarını birer birer şehir okullarına ve Ezher'e gönderdi. Bu yolda bir çok sıkıntılara da katlandı. Hattâ a^cmâ çocuğu Tâhâ Hüseyin'i bile köyde cahil bırakmaya gönlü razı olmamış ve

6. Tâhâ Hüseyin, age. I/23-24 .

Ezher'e göndermeyi kararlaştırmıştı.

Babası onu, önce " Küttāb " adı verilen köylerindeki Kur'ān kursuna gönderdi. Bu kursta, daha dokuz yaşını bitirmeden Kur'ān-ı Kerim'i bütünüyle ezberledi. Böylece henüz dokuz yaşında iken " Şeyh " olmuştu. Zira o zamanda Kur'ān-ı Kerim'i ezberleyenlere şeyh denirdi.

Fakat Kur'ān-ı Kerim'i hemen unutmakta da gecikmedi. Babasının bir gün aniden kendisini imtihan etmesiyle durum ortaya çıkınca yeniden Kur'ān-ı Kerim'i ezberlemeye girişti ve kısa zamanda hıfzını yeniledi.

Hıfzını yeniledikten sonra bir müddet daha Küttāb'a devam ettiyse de artık orada öğreneceği başka bir şey olmadığından babası onu Küttāb'dan aldı ve Tāhā Hüseyin köylerine gelen bir ziraat müfettişinden evine giderek Hıfş kıraati üzere ve tecvidli olarak Kur'ān-ı Kerim dersleri almaya başladı. Bu hocaya bir sene kadar devam etmiştir.⁷

Daha sonra, Ezher'e girmeye bir hazırlık olmak üzere Kahire'de okumakta olan kardeşi ona İmam-ı Mālik'in " Elfiye " sini okuyarak ezberlemesini tavsiye etmişti. Babası da onu, Elfiye'ye okutuvermesi için mahkeme kadısına gönderdi. Her gün kadının evine gidiyor ve beraberce bir bab okuyorlardı. Fakat ilk şevki kısa

7. Tāhā Hüseyin, age. I/115

zamanda geçti. Daha sonra Ezher'deki kardeşi Elfiye'nin tamamını ona 10 gün gibi kısa bir zamanda ezberletti.⁸

2. Kahire'ye Gelmesi ve Buradaki Tahsili :

1902 senesi sonbaharında bir gün babası Tāhā Hüseyin'i yanına çağırarak şöyle dedi :

- " Bu sene artık kardeşinle Kahire'ye gidecek ve ilim tahsil edeceksin. Allah'dan bana uzun ömür vermesini ve kardeşini bir kadı, seni de Ezher'de, etrafında talebenin toplandığı Ezher ulemâsından biri olarak göstermesini diliyorum. " ⁹

Böylece babası tarafından Ezher'e gönderilen Tāhā Hüseyin henüz 13 yaşında iken köyden ayrılıp başkente geldi ve Ezher'de derslere başladı.

Kahire'de Cemāliyye mahallesinde hem yatak odası hem de yemek, oturma ve çalışma odası olarak kullandıkları bir tek odada kardeşi ile beraber kalıyorlardı. Odanın tabanında sergi olarak üzerinde yünden bir örtü serilmiş olan bir hasır vardı. Odanın bir köşesinde, yattıkları yatak ve örtündükleri yorgan dururdu. Tāhā Hüseyin " el-Eyyām " ında bu odayı son derece parlak ve mufassal bir şekilde tavsif etmektedir. Tāhā Hüseyin, bu odada, ağabeyinin hemen hepsi de Şeyh Muhammed 'Ab-

8.Tāhā Hüseyin, age. I/78.

9.Tāhā Hüseyin, age. I/138.

duh (ö1.1905)'un talebeleri olan arkadaşları arasında yetişti. Tāhā Hüseyin Kahire'de ilk yıllarını ve bu evdeki hayatını şöyle anlatır :

" O, sanki bir eşya gibi bu mütevazi odadan Ezher'e naklediliyor, sonra bu odada hapsedilmek için tekrar oraya iade ediliyordu. Bununla beraber bu oda onun hayat ve etrafındaki canlılar hakkındaki kuvvetli uyanışının tohumlarına şahit oldu. Sadece Cemāliyye mahallesinin sesleri ve yayılan güzel kokularına, gıda maddeleri, helva, bakkaliye eşyaları ve kitap satıcılarının karışık seslerine karşı değil, o zamanki Ezher'in gerçek durumuna karşı da uyanışının tohumlarına şahit oldu. " 10

Bu odadaki yalnızlığı, aynı zamanda arkadaşı olan teyzesi oğlunun, onunla beraber kalmak ve yine onunla birlikte Ezher'de tahsil görmek üzere yanına gelmesiyle sona erdi.

Ezher'de Kur'ān-ı Kerim'den imtihan edildikten sonra " Mübtedîler" in derslerine devam hakkını kazandı. 11

3 sene fıkıh, nahv ve benzeri derslere devam etti. Şeyh Muhammed 'Abduh'un son senelerine yetişti ve onun 1905 yılında - ki bu sene vefat etmiştir. - verdiği 2 derste de bizzat bulundu. 1905 - 1907 yılları arasında

10. Hamdi es-Sekküt, age. 4.

11. Ezher'de tahsil Müntesib, Muntazır, Mustahik devrelerine ayrılmıştı. (Tāhā Hüseyin, age. II/144) .

" Orta sınıflar " daki derslere devam ederek fıkıh, tefsir ve nahv okudu. 1907 den itibaren de " İlerlemiş talebeler " in derslerine devama başladı.

Muhammed Bahît (ö1. 1935) 'in Hanefî fıkıhı, Muhammed Haseneyn el-^cAdvî'nin mantık, Mustafa el-Merâğî'nin tevhid ve kelâm, Muhammed Râzî'nin usûl-i fıkıh derslerine devam etti.

Tâhâ Hüseyin, hayatının bu devresini " el-Eyyâm " adlı eserinde son derece faydalı bir dönem olarak tavsiif etmektedir.

Bu arada Tâhâ Hüseyin ve iki arkadaşı, okuldan ayrı olarak ve ilk kaynaklarından nahv okumaya karar verdiler. ve Zemahşerî'nin el-Mufaşşal'ını, sonra da Sîbeveyh'in Kitābu Sîbeveyh'ini okudular.

Nihayet Tâhâ Hüseyin'i Hanefî Revakı'na intisab etmiş olarak görüyoruz.

Bu merhalede fecirden sonra Şeyh Râzî'nin tevhid ve kelâm derslerine - ki bu hoca Kitābu'l-Makāşid'ı okutuyordu. - , sabahleyin Kitābu'l-Hidāye'yi okutan Şeyh Bahît'in fıkıh derslerine, öğleyin de Şerhu's-Sa^c-dî'yi okutan Şeyh ^cAbdu'l-Hakem ^cAṭā'nın belâğat derslerine devam etti.

Tâhâ Hüseyin, etrafındakilerden edebiyat ve edîbleri işitirdi. Büyük arkadaşlarından Şeyh eş-Sinkîti isminde bir hocanın ismini ve epeyce de medhini duymuştu.

Büyük kardeşi mezkûr hocanın seçip okuttuğu mu'âl-lâka şiirlerini, bazı uzun kasîdeleri tekrarlar ve ezberlerdi. Tâhâ Hüseyin de ağabeyisi ile beraber bunları ezberlerdi. Aynı şekilde ve beraberce İmru'u'l-Qays'ın, Ta-rafe'nin mu'allâkalarından bazı şiirleri de ezberlediler.

Bu sıralarda Tâhâ Hüseyin artık Ezher hakkında başlangıçtaki iyimser düşüncelerinde yanılmış olduğunu açık açık söylemeye başlamıştı. Hattâ Ezher hocalarını, onların konuşma üslûbunu, ders takrir şekillerini tenkid ettiği zamanlarda düşmanca hareket ettiği bile görülüyordu.

Yaz tatilinde köyüne döndükleri zaman köy halkı Tâhâ Hüseyin'in fikirlerini öğrenmişti. Zira o, Ezher hakkındaki konuşmalarını ve tenkidlerini köyde de sürdürüyordu. Hemen herkesle ve her şeyle alay ve istihfâf onda huy haline gelmişti.

Meselâ köylerindeki Küttâb'ın hocası, annesine ilim ve din hakkında bazı şeyler söylerken bunları duyduğunda : " Bunlar boş sözlerdir. " diyor. Hoca da kendisine kızıp : " Bu çocuk Kahire'de sadece kötü huylar öğrenmiş ve orada güzel terbiyesini yitirmiş. " diyordu.

Keza babasını sabah ve ikinci namazlarından sonra " Delâilu'l-Hayrât " okurken görünce omuz silkiyor, başını iki tarafa sallıyor, gülüyor ve kardeşlerine Delâilu'l-Hayrât'ı okumanın boş ve abes olduğunu, hiç bir faydasının da olmadığını söylüyordu. Gerçi küçük kardeşleri bun-

dan bir şey anlamıyorlardı. Ama büyük ablası onun bu sözüne kızarak azarlıyordu. Babası bu konuşmaları işitmekle birlikte Delâilu'l-Hayrât'ı okumaya devam ediyor, bitirince de oğlunun yanına gelerek :

- Biraz önce ne söylüyordun ? diye sorar.

Tāhā Hüseyin de kardeşlerine söylediklerini tekrar edince bir kahkaha atarak :

- Sen kim, Delâilu'l-Hayrât kim ? Ezher'de sen bunları mı öğrendin ?

der. O da :

- Evet, der. " Öğrendiklerim bu kadar da değil. Senin bu kitapta okuduğun şeylerin çoğunun hiç bir faydası olmadığı gibi zararlı ve haram olduğunu, bir insanın peygamberlere ve velîlere tevessül etmemesi gerektiğini, insanlarla Allah arasında bir vasıta olmaması gerektiğini, tevessülün bir nevi putperestlik olduğunu da öğrendim. "

Bunun üzerine babası daha da kızarak :

- Sus, ağzın kurusun, dilin kopsun. Bir daha böyle şeyler konuşma. Şayet böyle konuşmaya devam edersen seni Ezher'e göndermem, köyde bırakırım. Hatimlerde ve mes-cidlerde Kur'ân okuyan bir fakîh olursun.

diye tehdit ediyordu. Ama nafile. Tāhā Hüseyin bildiğinden şaşmıyordu.

İş bu kadarla da kalmadı. Tāhā Hüseyin tenkidlerini sadece evde söylemekle kalmayıp çarşıda, pazarda, dük-

kânlarda haktâ mahkemedeki kadının yanında söylemeye başlayınca dedikodular da başladı. Köyde herkes bir birine: " Bu çocuğun, bildikleri bir çok şeyi inkâr ettiğini, evliyânın kerameti ile alay ettiğini, evliya ve enbiyaya tevessülün haram olduğunu söylediğini " naklediyor ve ilâve ediyorlardı : " Bu çocuk Kahire'ye gidip, Şeyh Muhammed 'Abduh'un zararlı sözlerini, fasid ve ifsad edici görüşlerini dinledi, sonra da bunlarla bizleri dalâlete düşürmek üzere buraya geldi. "

Babası, her ne kadar onu bir daha Ezher'e göndermemekle tehdit etmişse de yine zamanı gelince Kahire'ye, tahsilini tamamlamak üzere gönderdi.¹²

Tâhâ Hüseyin'in Ezher'e, karşı olan tutumu Şeyh Muhammed 'Abduh'un Ezher'den uzaklaştırılıp bundan sonra da vefatı ile had safhaya ulaştı.¹³

Tâhâ Hüseyin'in büyük kardeşi bir gün yanında Harîrî'nin " Makâmât " ı olduğu halde çıkageldi. Hemen iki kardeş bir kısmını ezberlemeye başladılar ve 10 makaleyi ezberlediler.

Daha sonra kardeşinin, Şeyh Muhammed 'Abduh'un açıklayıp şerhettiği İmam Ali'nin " Nehcu'l-Belâğa " adındaki kitabından bazı hutbeleri tekrar ederek ezberlemeye çalıştığını gördü ve yine beraberce bu hutbeleri ezberlemeye başladılar. Bu arada Ebū Firās'ın kasidesini de ez-

12. Tâhâ Hüseyin, age. II/122-128.

13. Hamdi es-Sekkût, age. 5 .

berledi.

Tāhā Hüseyn'in edebiyatla ilk ilgilenişi böyle oldu. Hafızasında, karmakarışık bir şekilde bazan anladığı, bazan da anlamadığı şiir ve nesirleri topladı.¹⁴

Bu arada bazı arkadaşlarının, bir hocanın 'Abbāsî Revakı'nda edebiyat dersleri verdiğinden bahsettiklerini işitti. Bu hoca Seyyid el-Marşafî (ö. 1931) idi. ve Dîvānu'l-Hamāse'yi okutuyordu.

Kardeşi hemen koşarak " Tebrîzî Şerhi " ile birlikte bir Divan aldı ve kasideleri ezberlemeye başladılar.¹⁵

Ezher'e intisabının dördüncü senesinde yine Seyyid el-Marşafî'nin, Zemahşerî'nin " el-Mufaşşal " ını okutacağı haberini aldılar. Hemen Tāhā Hüseyn bu derslere devam etmeye başladı. el-Mufaşşal'ın yanında Müberred'in " el-Kâmil " ini de okuyorlardı.

Tāhā Hüseyn, Seyyid el-Marşafî'nin şahsında edebî zevkini tatmin edecek bir hoca, Ezher'in ilmini ve hocalarını keskin bir dille tenkid eden bir münekkid ve mutlak olarak hürriyetten bahseden bir edîb bulmuştu. Ahmed Hâsen ez-Zeyyât ve Mahmud ez-Zenâtî ile karşılaşp tanışmaları ve Ezher'i tenkid eden bir üçlü teşkil etmeleri de el-Marşafî'nin yanında olmuştur.¹⁶

14. Tāhā Hüseyn, age. II/157-158.

15. Tāhā Hüseyn, age. II/158-159.

16. Hamdi es-Sekkût, age. 6 .

Seyyid el-Marşafî hemen her dersinde Ezher'i ve hocalarını tenkid ederdi. Böylece Tâhâ Hüseyin ve iki arkadaşı - ez-Zeyyât ve ez-Zenâtî - Ezher talebe ve hocaları ile alay etmeye ve kitaplarını da kusurlu görmeye başladılar. Ezher'de okunmayan " Kitābu Sîbeveyh, el-Mufaşşal ve Esrāru'l-Belâğa " gibi kitapları okuyorlar, şiir divanlarını yanlarında taşıyorlar, mucūn şiirleri 17 okumaktan sakınmıyorlardı ki bu sonuncu husus Ezher hocalarının şimşeklerini üzerlerine çekmelerine sebep oldu. 18

Tâhâ Hüseyin, bir gün arkadaşı ez-Zeyyât ile Müberred'in el-Kâmil'inin okutulduğu bir derste bulunuyorlardı. Derste Müberred'in : " Haccāc'ın, Rasūlullāh (S.A.V.) 'ın kabrini kastederek (اِنَّا يَطْوُونَ بِرَمَّةٍ وَأَعْوَادٍ) ="Onlar ancak çürümüş kemikleri ve odunları tavaf ediyorlar." demesi fukahā tarafından tekfirine sebep olmuştur. " sözü geçince Tâhâ Hüseyin dayanamayarak : " Bu, onun tekfirine sebep olmaz. Olsa olsa edebi ihlâl etmiş olur. " dedi. Bu konuşması da bakınız başlarına neler getirdi :

Dersten sonra üç arkadaş, hocalarından 'Abdu'l-Hakem 'Aṭā'nın yanında otururlarken Ezher Şeyhi'nin odasına çağrıldılar. Şeyhin odasında Ezher idare meclisi üyeleri de hazır bulunuyorlardı.

O güne kadar yaptıklarına ilâveten Tâhâ Hüseyin'in

17. İçinde açık-saçık ve ahlâksızca tasvirlerin ve ifadelerin bulunduğu şiirler.

18. Tâhâ Hüseyin, age. II/160-168 .

o gün derste söyledikleri bardağı taşıran son damla olmuştu. Talebe arasından şahitler de çağrılarak hataları birer birer sayılıp döküldü. İtiraf etmeleri üzerine de Ezher'den tard edildiler.

Bunun üzerine Tāhā Hüseyn, Ezher'e şiddetle hücum eden bir makale yazdı ve bunu, yayınlaması isteğiyle, o zaman " el-Cerîde " gazetesini çıkarmakta olan Ahmed Luţfi es-Seyyid'e götürdü. Ahmed Luţfi es-Seyyid makaleyi okuduktan sonra :

- Sen Ezher Şeyhi'ne küfredip, Ezher'e hakaret mi etmek istiyorsun , yoksa sana verilen cezanın kaldırılmasını mı ?

diye sordu.

- Elbette cezanın kaldırılmasını.

- Öyleyse bu işi sen bana bırak, ben hallederim.

Nitekim, Ahmad Luţfi es-Seyyid'in tavassutu ile üç arkadaş yeniden Ezher'e kabul edildiler ve derslere devam başladılar.

Tāhā Hüseyn bu vesile ile tanıştığı Ahmed Luţfi es-Seyyid'in yanında daha sonra, Arap edebiyatında " Mey " adıyla anılan Marie Ziyade (öl. 1941) ile karşılaşmış tanıştı ve bundan sonra da bu edîbe hanım ile dostane münasebetleri devam etti.

Yine bu sıralarda Tāhā Hüseyn son derece keskin bir tenkidci olan Şeyh ʿAbdulaziz Çaviş ile karşılaşmış tanıştı. ʿAbdulaziz Çaviş, Tāhā Hüseyn'de kendisinininkine münâ-

sil bir tenkid istidadı görerek onu tenkide teşvik etti. Biraz da onun teşviki ile Tāhā Hüseyn Ezher'i, hocalarını, talebelerini, bu arada Menfelūṭî'yi şiddetle tenkid etti. - Ki Tāhā Hüseyn Menfelūṭî'ye karşı yaptığı bu tenkid ve hücumlardan daha sonraları pişman olmuştur. - "Abdülaziz Çaviş " el-Hidāye " mecmuasını çıkarmıştı. Tāhā Hüseyn'den, bu mecmuanın yazarlarından olmasını istedi. Daha sonra da yazı işlerini hemen hemen tamamen ona bıraktı. Böylece Tāhā Hüseyn gazete hazırlamayı, neşredilen yazıları tertip edip düzene koymayı öğrendi. Onun yön verdiği şekliyle el-Hidāye mecmuası şiddetli tenkidlerden hâlî olmayan bir mecmua haline geldi.

"Abdülaziz Çaviş Tāhā Hüseyn'den, bizzat kendisinin kurduğu özel lisede - aylıksız olarak - edebiyat öğretmenliği yapmasını da istedi. Ayrıca yukarda temas ettiğimiz tenkid makalelerini " el-Hızbu'l-Vaṭanî " gazetesinde neşretti. Tāhā Hüseyn bu arada, açılmasında "Abdülaziz Çaviş'in de büyük hizmeti geçen Ezher yakınlarındaki bir akşam okulunda fransızca öğrenmeye başladı.

Ancak "Abdülaziz Çaviş ile olan irtibatı ve onun sayesinde elde ettikleri üstadın siyasî sebeplerle ve aniden Mısır'dan ayrılmasıyla sona erdi.¹⁹

Tāhā Hüseyn'in Ezher'le arasındaki bağlar gün geçtikçe daha da zayıflıyor ve Tāhā Hüseyn hem Ezher'e git-

19. Tāhā Hüseyn, age. III/28 .

mekten sıkılıyor, hem de orada tekrar tekrar okunan kitapları artık sevmiyordu. Nihayet bir yaz tatili daha geldi. Çok çeşitli yönlerden Tāhā Hüseyin bu yaz tatillerini çok severdi.

Bu arada Tāhā Hüseyin'in ailesi doğup büyüdüğü şehirden ayrılarak daha güneyde bulunan Kūm Embū adında bir şehre gitti. Orada da bir veya iki sene kaldıktan sonra daha yukarılarda bir şehre gideceklerdi. Mezkûr şehre başlangıçta babası yalnız olarak çalışmaya gitmişti. Orada durumunu düzeltince ailesini de yanına getirtti. Ailenin bu yeni şehre taşınması yaz tatiline tesadüf etmişti. Dolayısıyla taşınmada Tāhā Hüseyin de bulundu.

İşte bu yaz tatilinde ailede, Tāhā Hüseyin'in yalnız başına Kahire'de Ezher'e nasıl devam edeceği meselesi ele alındı. Ezher'i bitiren kardeşi " Tāhā Hüseyin'in Ezher'e tekrar gönderilmesinin faydasızlığını " ileri sürdüyse de babası ona yardımcı olmak üzere bir hizmetçi bulmaya karar verdi. Bulundukları şehirde zenci bir ailenin çocuğunu hizmetçi olarak tuttular. Kahire'ye gidecekleri gün ailesi çocuğu istasyona getireceklerdi.

Bütün aile çocuklarını Kahire'ye yolcu etmek üzere istasyona gittiler. Fakat hizmetçi çocuk gelmedi. Tāhā Hüseyin'in kardeşi ile teyzesinin oğlu gönderildiler. Çaresiz o kaldı. Ama o günün akşamında ailesi çocuğu eve getirdiler ve iki gün sonra da Tāhā Hüseyin, yanında hizmetçi çocuk da olduğu halde Kahire'ye doğru yola çıktı.

Tatil dönüşü eski evlerine gidip yerleştiler. Tāhā Hüseyin yeniden Ezher'e devam etmeye başladı. Hizmetçi çocuk onun yemeğini hazırlıyor, boş zamanlarında da ona, okuması gereken kitapları okuyuveriyordu.²⁰

Tāhā Hüseyin bu arada Ezher'deki 'Âlimiyye imtihanına hazırlanmaya başladı ve o sene (1912) hocası Seyyid el-Marşafî'nin tavsiyeleri hilâfına - Hocası Seyyid el-Marşafî onun imtihanında ıskat edileceğini öğrenmişti.- imtihana girmeye karar verdi. Nitekim imtihan günü birinci imtihana girdiyse de iki buçuk saat süren bu imtihanından sonra verilen arada " Birinci imtihanı veremediği, bu sebeple de ikinci dersin imtihanına alınmayacağı " kendisine tebliğ edildi.²¹

Bu arada Kahire'de bir Üniversite açılacağı haberleri yayılmıştı. Tāhā Hüseyin bu kelimeyi ilk defa duyuyordu. Bu haber onu çok sevindirmişti. Zira " Artık Ezher'de okunan ve öze nüfuz edemeyen, hep kabukta kalan derslerden iyice sıkılmıştı. " ²²

Üniversite açılınca bu sefer başka bir korkuya kapıldı. Acaba kendisini de alırlar mıydı ? Zira a'câmâ idi. Ama bu korkusunun yersizliğini çabucak anladı. Zira derslere kabul edildi. Üniversite paralı idi. Talebe önce ücretini ödüyor, ancak ondan sonra derslere kabul ediliyor-

20. Tāhā Hüseyin, age. II/179-181.

21. Tāhā Hüseyin, age. III/14-16.

22. Tāhā Hüseyin, age. III/6.

du. Bu Tāhā Hüseyn'e çok garip geldi. Zira o zamana kadar görmedikleri ve alışmadıkları bir usuldü. " Sanki ilmi parayla satın alıyorlardı. "23

Tāhā Hüseyn Üniversite'de Kemal Paşa'nın Mısır Medeniyeti, Ahmed Zeki Paşa'nın İslâm Medeniyeti, Cuveydî'nin Tarih ve Coğrafya Edebiyatı derslerine devam etti.

Ayrıca derslerini arapça olarak takrir eden Alman müsteşriklerinden Enno Littmann (ö1. 1956)'ın Süryanice, İbranice Usulü ve Habeşçe derslerine, İtalyan müsteşriklerinden Carlo Nelli ve David Santillana (ö1. 1931)'nın Araplar'da Dünya Tarihi ve Arap Edebiyatı Tarihi ile İslâm Felsefe Tarihi , özellikle de Tercüme Tarihi derslerine devam etti. Müsteşrik Masignon Felsefe İstılahları dersleri veriyordu ki bunun da derslerinde bulundu.

Tāhā Hüseyn, Üniversite'de ders vermekte olan Mısır'lı hocalardan İsmail Re'fet'in Coğrafya derslerine de devam etti. Daha sonraları Fransa Üniversiteleri'nde muhtelif hocalardan Coğrafya dersleri okudu. Fakat hiç biri - ona göre - İsmail Re'fet'den daha üstün değildi.

Hocalarından birisi de Hafnî Nāşîf (ö1. 1919) idi ve Eski Arap Edebiyatı dersleri verirdi. Talebenin en sevdiği hocalardan birisi idi. Ders yılı biterken talebe , hocadan derslere biraz daha devamı, hiç olmazsa fazladan iki veya daha fazla ders ilâvesini isterdi. Böyle durum-

larda sınıfın sözcüsü Tāhā Hüseyn idi. Hoca da zaten kendisini çok severdi.

Hattâ bir defasında mecmuanın birinde bir şiir yarışması açılmış, şiirleri değerlendirmek üzere Hafnî Nâşîf ve mümtaz talebesi Tāhā Hüseyn seçilmişti. Tāhā Hüseyn, hocası ile beraber bu işte bulunmaktan hem utanmış hem de gurur duymuştu.²⁴

Üniversite'de derslerine devam ettiği hocalardan birisi de Muhammed Hudarî Bey (ö.l. 1926) idi ve İslâm Tarihi dersleri veriyordu. Hafnî Nâşîf'dan sonra Arap Edebiyatı derslerini Muhammed Mehdî okutmaya başladı. Ancak nedense Tāhā Hüseyn'in bu hoca ile yıldızlı barışmamış ve ilerde de temas edileceği üzere hocası ile devamlı olarak karşı karşıya gelmiştir.

Ders aldığı hocalardan birisi de Tanṭāvî Cevherî'dir. Bu hoca İslâm Felsefesi derslerine girerdi. Tāhā Hüseyn'e göre, Bu derse Santillana'dan sonra girmeye başlayan bu hocanın en büyük özelliği " Çok konuşup hiç bir şey söylememiş olmaktı. " ²⁵

Üniversite'de İngiliz ve Fransız Edebiyatı dersleri de veriliyordu ve bu derslere bu dilleri bilen talebeler devam ediyordu. Tāhā Hüseyn de bir gün bir arkadaşı ile ve merak sâikıyla Louis Clément tarafından verilmek-

24. Tāhā Hüseyn, age. III/41.

25. Tāhā Hüseyn, age. III/43-44.

te olan Fransız Edebiyatı dersine girdi. Fakat ikisi de tabîî hiç bir şey anlamadı. Akıllarında kalan tek şey hocanın sık sık tekrar ettiği " La Fontaine " kelimesi olmuştu. Tâhâ Hüseyin bu dersi (سجن لافونتين) = " La Fontaine hapishanesi " olarak isimlendirmişti. Ancak bu dersin ona büyük faydası oldu ve La Fontaine hapishanesine bir daha girmek için fransızca öğrenmeye karar verdi.

Daha önce, 'Abdulaziz Çavuş'in de gayretleri ile açılan bir akşam okulunda fransızca öğretildiğini duyup buraya devama başladığını söylemiştik. Ancak bu okuldaki hocasından fransızca öğrenemeyeceğini anlayınca kendine başka bir hoca aramaya başladı. Yetmiş yaşlarında ihtiyar bir hoca buldu. Her gün 3 saat bu hocaya gitmeye başladı. Bununla birlikte eski hocasıyla da haftada iki akşam buluşuyorlar ve ondan gerek şiir, gerekse nesir olsun fransızca bazı metinleri dinliyordu.

Bu ikinci hocasından da fazla bir şey alamayan Tâhâ Hüseyin'e daha sonra öğrencilerden bir arkadaşı yardımcı oldu ve onunla birlikte, Üniversite'deki dersleri takip edebilecek seviyede fransızcasını geliştirdi.

Bu arada Tâhâ Hüseyin'in, Üniversite'ye başlayınca bulundukları evin Üniversite'ye uzaklığı sebebiyle buradan ayrılarak " Derbu'l-Cemâmîz " mahallesinde yeni bir ev kiralayarak oraya yerleştiğini de kaydedelim.

Tâhâ Hüseyin bir gün gazetelerde Üniversite'nin Fransa'ya burslu olarak iki talebe grubu göndereceğini ;

birinin tarih, diğèrinin de coğrafya sahasında tahsil görmek isteyenlere tahsis edildiğine dair bir ilân okudu. Gideceklerde iki şart aranıyordu :

1. Resmî diploma (Lise diploması kastediliyordu.)
2. Taliplerin her türlü ruhî ve bedenî ârizalardan sâlim olmaları.

Tâhâ Hüseyin hemen " Tarih tahsili " için gidecek gruba dahil edilmesini talep eden bir dilekçe yazarak Üniversite başkanı Emîr Ahmed Fu'âd (öl. 1936)'a gönderdi.

Ancak Üniversite onun bu talebini kabul etmedi. Gerekeç olarak da lise diploması olmadığı ve gönderildiği takdirde Üniversite'ye, diğèr talebelerden daha fazla yük olacağı - Zira Üniversite'ye gidip gelebilmesi için kendisine yardımcı olacak ve dersleri kendisine okuyuverecek birisinin daha masraflarının karşılanması gerekecekti. - gösterildi.

Bu menfî cevap Tâhâ Hüseyin'in azim ve şevkini kırmadı. 5 Mart 1913 de ikinci bir mektup daha yazarak " Aslında talebinin reddedilmesinin kanunî bir husus olduğunu kabullendiğini, fakat ilk dilekçesi ile kendisine istisnaî bir muamele talep ettiğini, her halde bu istisnaî muameleye lâayık olduğunu. " söylüyor ve bir evvelki mektubunda kendisine istisnaî muamele yapılmasını haklı gösterecek hususları sayıp döktükten sonra da " Diğèr talebelere verilecek burs miktarından fazla olarak hiç bir ta-

leple bulunmayacağını " ilâve ediyordu.²⁶

Üniversite meclisi bu sefer onun talebini direkt olarak reddetmeyerek " İlerde fransızcasını geliştirdiği takdirde gönderilebileceği " şeklinde bir cevap gönderdi. Onlar zannediyorlardı ki hem fakir, hem de a^cmâ olması sebebiyle nasıl olsa fransızcasını geliştirmeye imkân bulamıyacaktır.

Bu cevap Tâhâ Hüseyin'in azmini daha da kamçıladı ve 19 Ocak 1914 tarihinde Üniversite'ye üçüncü bir mektup daha göndererek " Fransızcasını geliştirdiğini, bu sene Edebiyat Fakültesi'nde doktora imtihanlarına girmek istediğini, Üniversite'nin de ahdine vefa göstermesini beklediğini " bildirdi.²⁷

Üniversite meclisi bu sefer, " Doktorayı kazandığı takdirde Tâhâ Hüseyin'in Avrupa'ya gönderilme meselesinin tekrar ele alınmasını " kararlaştırdı.

Tâhâ Hüseyin, doktora konusu olarak " Ebu'l-^cAlâ' el-Ma^carrî" yi seçti ve çalışmalarına başladı. Arkadaşlarından birisi bu konuda kendine yardımcı oluyor ; her gün Derbu'l-Cemāmîz'deki evine gelerek kendisine el-Ma^carrî'nin " Luzūmiyyât'ını, Sıktu'z-Zend'ini " ve daha başka okuması gereken eserleri okuyordu.

Tezini yazacak seviyeye geldiği zaman yine aynı

26. Tâhâ Hüseyin, age. III/54.

27. Tâhâ Hüseyin, age. III/55.

arkadaşı imdada yetiştirdi. Tāhā Hüseyin söylüyor, bu arkadaş yazıyordu. Gerek Ebu'l-^cAlâ'nın şiirlerinden, gerekse kudemânın sözlerinden her hangi bir yerde delil getirmek gerektiği zaman arkadaş bunları araştırıyor ve bulunca da onun işaret ettiği yere yazıyordu. Tez bitince bu sefer başka bir problem daha ortaya çıktı: Üniversite tezden beş nüsha istiyordu ve onun elinde tek bir nüsha vardı. Bunları nasıl çoğaltacaktı ? Burada yine başka bir zengin arkadaş yardımcı oldu. Mevcut nüshayı çoğaltmak üzere birisini tuttu ve yazdırdı.²⁸

Bütün bu işler tamamlandıktan sonra Tāhā Hüseyin tezini Üniversite'ye takdim etti. Üniversite kurulduğundan bu yana bu, verilen ilk doktora tezi idi. Tāhā Hüseyin tezini yalnız başına hazırlamıştı. Henüz o zaman tezlerin bir hocanın yanında ve gözetiminde hazırlanması usulü getirilmemişti.

Nihayet tez münakaşası ve imtihan günü geldi. Tāhā Hüseyin'in imtihanını ve tez münakaşasını yapacak komisyon şu üyelerden teşekkül ediyordu : Muhammed el-Hudârî, Muhammed el-Mehdî, Mahmud Fehmi, İsmail Re'fet Bey ve ^cAllâm Sellâme. Bunlardan Muhammed el-Hudârî, komisyon başkanı, son ikisi de Maarif Bakanlığı'nca görevlendirilen komisyon üyeleri idi.

Komisyon 5 Mayıs 1914 Salı günü akşam saat beşte

28. Tāhā Hüseyin, age. III/63.

toplanarak imtihana başlandı. İmtihan alenî olarak yapı-
lıyordu. Talebe önce Ebu'l-^cAlâ' el-Ma^carrî'nin tarihi-
ne dair verdiği tezden, sonra da seçtiği iki ilim dalı
olan Araplar'da Coğrafya ve Hâricîlerde Dînî Ruh mevzu-
larından imtihana tabi tutuldu. Yapılan iki saat yedi
dakikalık bir imtihandan sonra komisyon verilecek not-
ları tesbit etmek üzere gizli olarak toplandı ve neti-
ce saat 8.30 da imtihan salonunu dolduran halka ilân e-
dildi. Daha sonra Ulvi Paşa, Mısır Üniversitesi'ni ilk
olarak bitiren bu talebeye 20 cüneyh miktarında mükâfat
verileceğini bildirdi.²⁸ Bir akşam Ulvi Paşa'ya, kendi-
sini imtihan eden hocalarla birlikte akşam yemeğine da-
vet edildiler. Bu yemekten sonra da Ulvi Paşa Tâhâ Hüse-
yin'in 20 cüneyh mükâfatını merasimle verdi.

Bunlardan sonra Tâhâ Hüseyin Üniversite Başkanı'na
yeniden bir mektup daha yazarak Avrupa'ya gönderilme me-
selesinin yeniden ele alınmasını istedi. Üniversite de
kendisinin Paris'e gönderilecek heyete dahil edilmesine
karar vererek durumu Tâhâ Hüseyin'e bildirdi. Bu grup
Ağustos 1914 de yola çıkacaktı. Böylece Tâhâ Hüseyin'in
senelerden beri beklediği rüyaları tahakkuk etmiş oldu.²⁹

Üniversite'nin bu müsbet cevabından sonra Tâhâ Hü-
seyin ebeveyni ile vedalaşmak üzere köyüne gitti, bir
kaç hafta onların yanında kaldıktan sonra Kahire'ye döne-
rek yolculuk hazırlıklarına başladı.

28. Tâhâ Hüseyin, age. III/63.

29. Tâhâ Hüseyin, age. III/71-72.

Tāhā Hüseyn Paris'teki hayatına dair tatlı hülyalar içinde iken sanki kader onunla alay edermiş gibi 1. Dünya Harbi patladı ve Üniversite Avrupa'ya tahsile gönderdiği talebeleri geri çağırırken yeniden talebe göndermeyi de durdurdu.

Sanki dünya Tāhā Hüseyn'in başına yıkılmıştı. Ne yapacağını bilemiyordu. Köye mi dönecekti ? Dönse orada ne yapabilirdi ?

Bu arada Üniversite'ye müracaat ederek Üniversite'de Edebiyat Öğretmenliği yapmak istediğini, bu göreve tayini halinde her hangi bir ücret de talep etmediğini bildirdi.

Talebi Eylül ayının 16 sında Üniversite meclisince görüşülerek benimsendi, ancak küçük bir değişiklikle : Bu öğretmenliği ücretsiz değil ücretli olacaktı. Ulvi Paşa, Tāhā Hüseyn'e, bu dersi okutmak istediği için teşekkür etmekle ve hem onun durumuna, hem de Üniversite'nin malî durumuna uygun bir maaş takdir etmekle görevlendirildi. Bunun üzerine Ulvi Paşa Tāhā Hüseyn'e : " Beş cüneyh aylıkla Üniversite'ye Arap Edebiyatı Tarihi öğretmenliğine tayin edildiği " haberini verdi.

Tāhā Hüseyn böylece Üniversite'de Arap Edebiyatı Tarihi öğretim üyesi olarak göreve başladı. ³⁰

İlk sene " Endülüs Edebiyatı " tarihini okutmayı

30. Tāhā Hüseyn, age. III/75-77.

kararlaştırdı ve derslerine başladı. Fakat bu arada Avrupa'ya gitme fikrini de kafasından silip atmamıştı.

Talebeleriyle ve dersiyle meşgul iken bir gün niversite'den bir davet aldı. Gittiğinde de Ulvi Paşa :

" Bir kaç güne kadar Fransa'ya doğru yola çıkacaklarını " haber verdi. Almanlar'ın Paris önlerinde hezimete uğramaları ve geri çekilmeleri ile niversite tekrar talebe göndermeye başlamayı kararlaştırmıştı.

3. Fransa'ya Gitmesi ve Buradaki Tahsili :

Tāhā Hüseyin 14 Kasım 1914 tarihinde İskenderiye'den, İsfahan adlı küçük bir gemiyle yola ıktı. Yanında, Dāru'l-‘Ulm'da talebe olan kardeşi Hāmid de vardı. O da tahsilini Fransa'da tamamlayacaktı. Ancak onun bursu yoktu. İki kardeş sadece Tāhā Hüseyin'in bursu ile geineceklerdi.

Tāhā Hüseyin geminin ikinci katındaki kamarasına yerleşip de geminin limandan ayrılma düdüğünü duyar duymaz hemen cübbesini, sarığını attı, yeni, Avrupalı elbiselerini giydi.

Yolculuk boyunca Tāhā Hüseyin kamarasından bir defacık olsun dışarı çıkmadı. Umumî yemek salonuna inerek yemek yemedi. Arkadaşları gemi hizmetçilerinden birini ona hizmet için ayırmışlardı. Hizmetçi mutad yemek vakitlerinde yemeği kamarasına getirir, masasına koyup gider-

di. Tāhā Hüseyin de yiyeceğini yer, daha sonra hizmetçi boş tabakları almaya geldiğinde hemen hemen hiç yenmediğini görerek her defasında : " Ne kadar az yemek yiyorsunuz. " derdi.

8 gün sonra Marsilya'ya vardılar. Oradan da Monbilye'ye geçtiler. İlk yıllarını Monbilye Üniversitesi'nde tahsille geçirecekler, ancak ondan sonra Paris'e, Sorbon'a geçeceklerdi.

Kafile'de, onlardan daha önce Monbilye'ye gelen ve orada bir müddet okumuş olan Sultan isminde bir arkadaşları onları, daha iyi bir ev buluncaya kadar kalmak üzere küçük bir otele götürdü ve yerleştirdi.³²

Tāhā Hüseyin Monbilye Üniversitesi'nde Edebiyat, Yakın Tarih, Psikoloji ve Fransızca derslerine devam etmeye başladı. Fakat esas ağırlığı bir taraftan fransızca öğrenmeye verirken diğer taraftan da lâtince öğrenmeye veriyordu. Bu iki dilde kendisine yardım edecek bir de hoca tutmuştu. Bu kendisi için hiç de kolay olmamıştı. Zira Üniversite'nin verdiği burs sadece 12 cüneyh idi ve araya bir de özel hocanın ücreti girince oldukça büyük bir sıkıntıya katlanmak zorunda kaldılar.

Tāhā Hüseyin, burada aynı hocadan kabartma yazıyı da öğrendi. Fakat bundan pek istifade edemedi. Kabartma yazıdan çabucak usanmıştı. Çünkü yazıyı sökmeye çalışır-

32. Tāhā Hüseyin, age. III/79-82.

ken manâyı düşünemiyordu. Kulak yoluyla ilim almak ona daha kolay gelmişti. Dolayısıyla kabartma yazıdan çabucak vazgeçti.³³

Daha sonra iki kardeş arasında anlaşmazlık çıktı ve ayrılmaya mecbur kaldılar. Böylece masrafları artarken darlıkları da arttı.

Bu sırada Tāhā Hüseyin, hayatının akışını değiştirecek, karanlık günlerini aydınlatacak, yalnızlığını giderecek ve ilerde refikası olacak olan Suzan'la tanıştı.

Bir gün arkadaşı Ahmed Dayf, üzgün bir şekilde yanına gelerek : " Üniversite'nin malî bir kriz geçirmekte olduğundan Avrupa'daki talebeleri geri çağırdığını , ilk bulacakları gemi ile Mısır'a dönmelerini istediğini " söyledi. Tāhā Hüseyin buna önce inanmak istemedi. Hemen Mısır'daki arkadaşlarına ve Saray'a birer telgraf çekerek durum hakkında bilgi istedi. Fakat beklediği sevinçli haber yerine " Gecikmeden derhal geri dönmelelerine " dair cevap geldi. Eylül ayında bir gemiye binerek " Sanki asılmaya gider gibi " üzgün bir şekilde Mısır'a döndüler.

Kahire'de Tāhā Hüseyin 3 ay kadar kaldı. " Hayatının en karanlık günleri " olarak tavsif ettiği bu devrede tek tesellisi Suzan'dan gelen mektuplarıydı.

Bu arada Üniversite'de Arap Edebiyatı Öğretmenli-

33. Süheyn el-Kalemāvi, Zikrā Tāhā Hüseyin, 74.

ğine yeniden tayin olunması için harekete geçti. Bu dersi daha önceleri hocası Muhammed el-Mehdî okutmaktaydı. Burada Tāhā Hüseyin hocasıyla karşı karşıya geldi. Zira Muhammed el-Mehdî, Üniversite'ye, " Bu dersi kendisinin meccanen okutabileceğini " bildirmişti. Üniversite de zaten malî buhran içinde olduğu için bu teklifi kabul etti.

Tāhā Hüseyin fakr u zaruret ve kararsızlık içinde kıvranırken Ulvi Paşa (öl. 1918)'dan bir davet aldı. Paşa'nın yanına gittiğinde de Paşa kendisine : " Üniversite'nin malî krizinin atlatıldığını, Avrupa'ya gitmek üzere derhal hazırlanmaya başlamasını, arkadaşı ed-Derîmî ve daha önce gönderilen heyetle birlikte yakında yola çıkacaklarını " müjdeledi. Bir kaç gün sonra da Üniversite'den " Avrupa'ya gidecek arkadaşlarıyla hep beraber Sultan Hüseyin Kâmil (öl. 1917) 'in huzuruna kabul edilecekleri " haberi geldi.

Sultan'ın huzuruna kabul edildiklerinde Hüseyin Kâmil Paşa her birine ayrı ayrı iltifattan sonra 50 şer cüneyh mükâfat verilmesini emretti.

Tāhā Hüseyin, Üniversite'nin kendilerine şimdiye kadar olan yardımlarına bir karşılık ve şükran nişanesi olarak bu hediyelerin Üniversite'ye teberru edilmesini teklif ettiyse de Üniversite başkanı Ulvi Paşa bunu nazik bir şekilde reddetti.³⁴

34. Tāhā Hüseyin, age. III/98.

Ertesi günü Üniversite'ye yolculuk belgelerini almaya gittiklerinde Tāhā Hüseyn'i bu sefer bir başka aksilik bekliyordu. Seyahat şirketi Tāhā Hüseyn'i yolcu olarak kabul etmek istemiyor, ancak İtalya temsilciliğinin özel izin vermesi halinde kabul edebileceklerini bildiriyordu. Zira gemi Napoli'ye gidiyordu ve İtalya makamlarının onun İtalya'ya inmesine müsaade etmeyeceklerinden korkuyorlardı. Çünkü Tāhā Hüseyn a^cmâ idi ve hayatını kazanmak üzere haliyle çalışmıyordu. Ancak Ahmed Luṭfî es-Seyyid ve Emîr Ahmed Fu³ād tavassutta bulunarak bu müşkili hallettiler ve Tāhā Hüseyn Port Said'den gemiye binmek üzere trenle Kahire'den hareket etti. Oradan da bir Hollanda gemisine binerek yola çıktılar.

Napoli'ye iner inmez Tāhā Hüseyn hemen postahaneye koştu ve orada Suzan'dan gelmiş iki mektup buldu. Arkadaşı ed-Der^cimî bu mektupları kendisine okuyuverdi.

Gakat o, bir defa okunmasına razı olmadı, bir ikinci defa okuttu. O gün akşama kadar Napoli'de güzel bir gün geçirdiler. O günün akşamı da Paris'e gitmek üzere trene bindiler. Tāhā Hüseyn, hiç yerinden kalkmadan, yemeden, içmeden ve ağzını açıp bir kelime konuşmadan 30 saatlik bir yolculuk yaptı. Paris'e varınca da Lâtin mahallesinde bir otele giderek yerleştiler.³⁵

Tāhā Hüseyn'in paris'teki hayatı hem tatlı, hem acı ; hem kolay, hem de zordu. Bir rahat ve genişlik

görmedi. Ancak bütün bunlara rağmen kalbi mutmain, gönlü rahat ve huzur içinde idi.

Aldığı maaş 300 frank kadardı. Bunun üçte ikisini kaldığı yere kira olarak ve yiyeceğe harcıyor, üçte birin yarısını kendisini Sorbon'a getirip götüreren hanıma veriyor, kalanı da âcıl ve beklenmeyen ihtiyaçları için ayırıyordu. Elbisesini, ayakkabılarını yenilemeye ehemmiyet vermiyor, belki de düşünmüyordu bile.

İlk senesini Paris'te okulla ev arasında geçirdi. Tatil günlerinde ve hattâ hafta tatillerinde bile arkadaşlarının yaptığı gibi gezmeye çıkmazdı. Lâtin mahallesindeki kahvelere bir defa olsun gitmemiştir. Bütün gün odasında yalnızlığa gömülür, kendini bir mahpus gibi görürdü.

Kaldığı evde ilk şartı, ev halkı ile beraber yemek yemeyeceği idi. Yemek vaktinde yemeği odasına getirilir, önüne konulur ve yalnız bırakılırdı. O da canının istediklerini ve istediği kadar değil, yemeği becerebildiği şeyleri yerdı. Bazan yemek getirildiğinde, düzgün bir şekilde yiyemeyeceğini anladığı yemeklerden ise yemekten istinkâf eder, açlığın acısına tahammülle karşı karşıya kalırdı.

Tâhâ Hüseyin'e dersleri okuyuveren, sabahları kendisini Sorbon'daki derslerine götürüp getirdikten sonra Üniversite dönüşü yine kendisine gerekli kitapları okuyuveren bir hanımın olduğunu söylemiştik. Tâhâ Hüseyin

onun sesini duyunca içinde bir şeylerin kıpırdandığını hissedirdi. Bu, ona karşı duyduğu sevgi idi. Fakat bu sevgisini ona nasıl açacağını bilemiyordu. Bir gün bu kız hastalanarak yatağa düştü. Tāhā Hüseyin de haliyle geçmiş olsun ziyaretine gitti. Konuşmaları esnasında da nasıl olduğunu bilmiyor ama sevgisini ona açtı. Fakat bunun karşılığında Suzan'ın kendisini sevmeyi cevabını aldı. Fakat bunun ne zararı vardı. O, sevgisine karşılık beklemiyordu ki. Sadece seviyordu. Ancak o gün konuşma başka mevzulara intikal etti ve mesele de böylece kapanmış oldu. Tāhā Hüseyin bu itirafından sonra sevdiği kızın kendisini tamamen bırakacağından ve terkedeceğinden, bir daha görüşemeyeceklerinden korkuyordu. Ama bu olmadı. Kız iyileştikten sonra sanki hiç bir şey olmamış gibi tekrar onu derslerine götürüp getirmeye ve okuması gereken şeyleri okuyuvermeye yeniden başladı. Tāhā Hüseyin her ne kadar lâ-yık olmadığını kendi kendine itiraf etse de Suzan'ın sevgisini gönlünden söküp atamıyordu. O günden sonra gitgide zayıflamaya başladı ve sıhhati de bozuldu. Zira hemen her gece yatağında yalnız kaldığı zaman içindeki duygu yeniden ortaya çıkıyor, sabaha kadar kendisini uyutmuyordu. Ondaki bu değişikliğin ev halkı da farkındaydı. Nesi olduğunu sorduklarında dolambaçlı yollardan cevaplar veriyor, gerçek sebebi söyleyemiyordu.

Bazı kitapları ve dersleri okumak üzere Suzan'la yalnız olarak çalıştıkları bir gün Suzan dersi bırakıp

" Ona ne olduğunu " sorunca yine kaçamak bir cevap vermek istediye de ısrarı üzerine içini olduğu gibi açtı-verdi. Suzan bunları dinledi ve sonra tekrar dersi okumaya devam etti. Okuyacakları bitince de :

- Peki o halde ne istiyorsun ?

- Yok, hiç bir şey istemiyorum.

- Bana söylediğin şeyleri uzun uzun düşündüm. Fakat bir karara varamadım. Yakında yaz mevsimi geliyor. Biz nasıl olsa yazlığa gideceğiz ve ayrılacağız. O zaman yine eskisi gibi mektuplaşacağız. Şayet mektuplarımdan birinde " Seni, yazı bizimle beraber geçirmek üzere davet edersen bil ki seni seviyorum. Bu takdirde hemen yanımıza gelirsin. Yok bütün yaz geçtiği halde benden böyle bir davet almazsan bilmiş ol ki aramızda arkadaşlıktan başka bir ilişki kalmamıştır.

Nihayet yaz geldi ve Suzan ailesi ile birlikte güneydeki sayfiye köylerine gitti. Bir ay sonra da " Tāhā Hüseyin'i yazlıkta yazı beraber geçirmeye davet eden " mektubu geldi. Tāhā Hüseyin hemen bu sayfiye köyüne gitti ve orada nişanları ilân edildi.³⁶

Tāhā Hüseyin, o güne kadar gerek Mısır'da ve gerekse Fransa'daki hayatında kendini sanki bir " garip " gibi görürdü. Tabiatı ve içindekileri işitiyor, fakat göremiyordu. Bir çok dünya nimetini ise sadece duyuyordu.

36. Tāhā Hüseyin, age. III/118-119 .

Hayatı devamlı bir hayret içinde idi. Nişanlandıktan sonra ise sanki yeniden dünyaya geldi. Suzan'ın sevgisi onun bütün dünyasını doldurmuştu. Ona herşeyi anlatıyor, tavsif ediyor, o da sanki artık eşyanın hakikatine nüfuz ediyordu. Böylece kendine ve geleceğine olan güveni yenilendi.

Bazılarına göre bu evlenmeye gerek Suzan ve gerekse ailesi kesinlikle karşı çıkmışlar, ancak papaz olan bir amcalarının tavsiye ve ısrarları ile buna razı olmuşlardı.³⁷

İki nişanlı yazı boş geçirmedi. Gündüzün büyük bir kısmını lâtince dersi ile ve İbn Haldûn'un mukaddimesi'nin fransızcaya yapılmış tercümesini okumakla geçiriyorlardı. Öğle yemeğinden sonra Yunan ve Roma tarihi okuyorlar, ikindi olunca da Fransız edebiyatı ile meşgul oluyorlardı. Ancak bir saat kadar bahçeler arasında beraberce dolaşıyorlar ve o zaman bir şey okumuyorlardı. Akşam olunca da bütün aile bir araya toplanır ve Suzan'ın okuduğu bir kitabı beraberce dinlerlerdi.

Yaz bitip de güneyden Paris'e dönünce Tāhā Hüseyin Sorbon'daki derslerine yeniden başladı. Akşam olunca da bir gün nişanlısının okuduklarını dinliyor ve bir gün lâtince hocasının, bir gün de fransızca hocasının derslerine devam ediyordu.

37. Sami el-Keyyālî, Ma^ca Tāhā Hüseyin, 30.

Lisans diploması almadan evlenmemeye karar vermişti. Sadece lisans imtihanı için hazırlanmıyordu. Aynı zamanda "İbn Haldūn ve İctimaî Felsefesi" adlı doktora tezi üzerinde de çalışıyordu. Hem arapça hem de fransızca bu konuda yazılan eserleri okumuş, diğer Avrupa dillerinde yazılmış olan metinler de kendisine tercüme edilmmişti.

Bunlardan sonra tezin imlâsına başladı. O söylüyor, nişanlısı da yazıyordu. Nişanlısı aynı zamanda fransızca ifadelerinde gördüğü yanlışları da düzeltiyordu.

Her bir bölümün bitiminde tez yöneticisi olan hocası Casanova'ya bunu götürüyor, onun muvafakatini aldıktan sonra diğer bir bölümün imlâsına geçiyordu.

Tāhā Hüseyin aslında böyle bir tez hazırlamak mecburiyetinde değildi. O sadece tarih öğrenimi yapmak ve lisans diploması alabilmek için Fransa'ya gönderilmişti. Fakat o bunu fazladan yapmaya karar vermişti. Zira Emile Durkheim (öl. 1917)'in vermekte olduğu sosyoloji derslerine girmiş ve bu ilme meftun olmuştu. Bu sebeple bu ilimle de meşgul olmak istemiş ve Durkheim'in nezareti altında bir tez hazırlamak üzere hocaya talepte bulunmuştu. Durkheim tezin felsefe ile ilgili kısımlarıyla ilgilenip yol gösterecek diğer taraftan Arap dili ve islâmiyetle ilgili bilgileri daha iyi bilen müsteşrik Casanova da diğer bir tez yöneticisi olacaktı.

Yani tez yöneticiliğini müstereken üstleneceklerdi.

Dolayısıyla hazırlamış olduğu bölümleri önce Casanova tetkik ediyor, bunlar daha sonra da Durkheim'in kontrolünden geçiyordu.

Nihayet tezin tamamlanması yaklaşıncı Tāhā Hüseyin Mısır Üniversitesi'ne durumu bildirdi. Bu tezi hazırlamasının Fransa'daki tahsil programını değiştirmeyeceğini de ilâve etmeyi unutmadı.

Bununla beraber Üniversite'den başka bir talebi daha vardı ki o da : " Şayet lisans diplomasını alabilirse ondan sonra yüksek lisans diploması da almak üzere çalışmak ve bunun için de tarih sahasında devlet doktorası yapmak istiyordu. Bu ise onun Fransa'daki ikametinin 4 sene daha uzaması demekti. .

Üniversite, kendisine : " Lisans diplomasını aldıktan sonra yüksek lisans ve doktora için izin verildiğini, ancak tarih sahasında doktora yapmaktan affedilerek mezkûr tezini devlet doktorası olarak verebileceğini, ancak tezini Sorbon'a takdim etmeden önce incelenmek üzere Mısır Üniversitesi'ne göndereceğine dair taahhüdünü unutmamasını " 38 bildirdi. 39

38. Üniversite yurt dışında yapılan doktoraların önce kendi kontrollerinden geçtikten sonra ilgili Üniversite'ye takdimini kararlaştırmış olup, dışarı giden talebelerden bu konuda taahhüt alıyordu. (Tāhā Hüseyin, age. III/130-131) .

39. Tāhā Hüseyin, age. III/129-130.

Lisans imtihanı için hazır olmakla birlikte yine de korkuyordu. " Eğer başarırısam ne alâ, ama kaybedersem, imtihan kaybeden bir tek ben değilim ki " diyor ve kendi kendini teselli ediyordu.

Haziran ayında yazılı imtihana girdi ve başarılı oldu. Başarı müjdesini kendilerine Sorbon'a uzun seneler devam ettiği için adı " Sorbon'lu Sabri " ye çıkan Dr. Sabri verdi. Tāhā Hüseyin hemen yanına nişanlısını alarak Sorbon'a gitti. İmtihanı başaranlar listesinde ismini görünce rahatladı. Nişanlısı onu eve geri getirmek yerine bütün aile için bir lokantada verdiği bir ziyafetle bu başarısını kutladılar.

Tāhā Hüseyin hemen bir telgraf çekerek başarısını Mısır Üniversitesi'ne duyurdu. Üniversite'den de cevap ben bir tebrik telgrafı ile beraber 20 cüneyh mükâfat geldi.

Tāhā Hüseyin'in lisans imtihanına hazırlanırken doktora için de hazırlandığını söylemiştik. Bu arada tezini de bitirerek kontrol için Mısır Üniversitesi'ne göndermiş, Üniversite de tezi incelemesi için Ahmed Luṭfî es-Seyyid'e havale etmişti.

Nihayet Üniversite'den, tezin Sorbon'a, doktora tezi olarak takdim edilmesine dair izin geldi.

Böylece 1917 Haziran ayı bitmeden Tāhā Hüseyin hem lisans imtihanının yazılı olanını vermiş, Üniversite'den doktora tezinin Sorbon'a takdimine muvafakat gelmiş, Sorbon'da tez münakaşasına hazırlık olmak üzere

tezin basılmasına izin verilmişti.

Tāhā Hüseyin, gördüğümüz muttasıl ve kesif çalışma neticesi oldukça yorgun düşmüştü. Bu sebeple lisans imtihanının sözlü kısmını bir sonraki ders yılının başı olan Kasım ayına ertelettirmek, bu arada da evlenmek istiyordu.

Bir doktora giderek sinirlerinin çok yorgun olduğu ve dinlenmeye ihtiyacı olduğuna dair bir rapor alarak sözlü imtihanlarını Kasım ayına erteletti.⁴⁰

Aslında yurt dışına tahsil için giden talebelerin bu çalışmaları esnasında evlenmeleri yasaktı. Bu hususta da Üniversite gönderdiği talebelerden yurt dışında bulundukları sırada evlenmeyeceklerine dair taahhüt alıyordu. Bu taahhütlerini bozanların derhal bursları iptal ediliyor ve daha önce ödenenler de tazmin ettiriliyordu.

Tāhā Hüseyin de bunu bildiği için Üniversite'ye bir mektup yazarak : " Son derece özel durumu göz önüne alınarak evlenmesine izin verilmesini " talep etti.

Mesele Üniversite meclisinde ele alındı ve evlenmesine müsaade edilmesi kararı alındı.⁴¹

Böylece Tāhā Hüseyin'in evlenmesine her hangi bir mani kalmamış oldu. 1917 yılı Ağustos ayının dokuzunda

40. Tāhā Hüseyin, age. III/132.

41. Tāhā Hüseyin, age. III/125-126.

evlendiler ve Paris'ten ayrılarak güneyde bir sayfiye köyü olan Pau köyüne ⁴² balayına çıktılar.

Tāhā Hüseyin bu yeni hayatında da boş durmadı. Yeni evliler, evlilik sebebiyle te'hir edilen sözlü lisans imtihanına hazırlanmaya başladılar. Dolayısıyla balayıları da çalışmakla geçiyordu. Sabahları tarih, akşamları da coğrafya ve ingilizce çalışıyorlardı.

Paris'e dönünce sözlü imtihanlara girmeye başladı. Önce tarihten imtihana girdi. Bu imtihani kolaylıkla verdi. Bu başarısını Lâtin mahallesindeki bir lokantada yedikleri bir öğle yemeği ile kutladılar ve coğrafya imtihanına girmek üzere Sorbon'a döndüler.

Coğrafya imtihanında dersin hocası Raymond John Tāhā Hüseyin'e hiç de yumuşak davranmadı ve " Rhon " nehrinin mecrasını anlatmasını istedi. Tāhā Hüseyin bu soruyu cevaplandıramayıp hocadan sorunun değiştirilmesini istediye de hoca başka soru sormadı ve imtihanın bittiğini bildirdi. Tāhā Hüseyin de imtihani kaybettiğini anladı ve çıktı.

Ancak refikası ona " Hemen ümidini kaybetmemesini ve imtihanlara devam etmesini " öğütledi. O da bundan sonraki imtihanlara girdi ve felsefe imtihanını da başarıyla verdi. Sonradan öğrendi ki coğrafya hocası diğer derslerden başarılı olduğunu öğrenince

42. Suzan Tāhā Hüseyin, Ma'ake, 20.

kendisine sıfır vermemiş, aksine geçer not vererek kurtarmıştı.

Tāhā Hüseyn böylece lisans imtihanlarını bitirip hemen doktora tezini münakaşasına hazırlanmaya başladı.

Başlangıçta tez yöneticileri daha öncede söylediğimiz gibi Emile Durkheim ve Casanova idiler. Ancak Durkheim tez münakaşasından önce vefat edince onun yerine talebelerinden Céléstin Bouglé tez yöneticisi olarak seçildi.

O zamanlarda Fransa'daki Üniversitelerde hazırlanan doktoralarda sadece tez verilip tezle ilgili mevzuda münakaşa ve taz müdafaası kâfi görülmezdi. Daha önceden seçilecek iki yardımcı dersten de imtihan yapılırdı.

Komisyonadaki tez yöneticisi olan hoca "İbn Haldūn" üzerinde hazırlayacağı tezi kâfi görerek başka yardımcı ders vermedi. İkincisi ise "Auguste Comte'a göre sosyoloji"ye hazırlanmasını istedi. Tarih hocası Gustave Block da "Belinus'un risalesinde anlattığı şekilde memleketlerin hâkimlerine iletilen dâvâlar" "a çalışmasını istedi.

Tāhā Hüseyn, artık lâtinceden kurtulduğunu zannederken tekrar lâtinceye döndü. Belinus'un bütün risalelerini önce fransızca tercümesinden, sonra da aslından okuyup öğrendi ve imtihana girdi.

Nihayet 1918 ocak ayında imtihanlara ve tez müdafaasına girdiğinde "İmtihanlarda başarılı olduğu, doktora payesinin kendisine verilmesinin uygun görüldüğü" bildi-

rildi.⁴³

Lisans diplomasını alıp doktorayı da kazandıktan sonra Tāhā Hüseyin, tarih hocasına giderek yüksek lisans diploması alabilmek için kendisine " Tārîh-i Kadîm " üzerinde bir tez vermesini istedi. Hocası da bunu kabul ederek " Büyük tarihçi Tacite (öl 120)'in anlattığı üzere Roma'da muhtelif memleketler hâkimleri huzurunda ikame olunan davalar " ⁴⁴ mevzuunda bir tez hazırlamasını söyledi. Ayrıca bu hususta mütalaa etmesi gereken kitapları da saydı.

Ancak hocanın mutlaka mütalaası gerekir diye söylediği kitapları bir yerden emanet almasına imkân yoktu. Mutlaka satın alması gerekiyordu. Buna da Tāhā Hüseyin'in gücü yetmiyordu. Üniversite'den bu hususta kendisine yardımcı olunmasını talep ettiyse de muvafık görülmedi. İkinci bir defa müracaatında " Kitapları dönüşünde Üniversite'ye bırakmak şartıyla " yardımlarını istedi. Bu isteği kabul edildi.

Tāhā Hüseyin, hocanın verdiği bu tezi kabul ettiğine sonraları pişman olacaktır. Öyle ya niçin Arap tarihinden bir mevzu almadı ? Bu hem de kendisi için son derece kolay olurdu.

Tāhā Hüseyin bütün gücüyle tezi hazırlamaya koyul-

43. Tāhā Hüseyin, age. III/137-138.

44. La Loi de Lese Mageste Sous Tibere d'Apres Tacite .

muştı. Fakat bu esnada Paris harp içinde kalıverdi. Bombalar Lâtin mahallesine de yağmaya başlayınca o da hanımını alarak güneye Monbilye'ye kaçtı.

Tāhā Hüseyn burada da çalışmalarına devam etti. Yunanca derslerinde hanımı da kendisine yardımcı oluyordu.

Monbilye'de huzur içinde idiler. Ama yoksulluk burada da yakalarına yapışmıştı ve ay sonunu zorlukla getirebiliyorlardı. Burada ilk çocuklarının dünyaya gelmesini de beklemeye başladılar.

Yoksulluk ve darlık içinde iken Tāhā Hüseyn'in daha önce İbn Haldūn hakkındaki tezinden 100 nüsha gönderdiği ve sonra da unutup gittiği Mısır'daki bir arkadaşından bir mektupla kitapları sattığı ve bedeli olan 20 cüneyhi gönderdiği haberi çıkageldi. Bu da onlara bu sıkışık ve çocuk bekledikleri bir zamanda rahat bir nefes aldırdı.⁴⁵

Haziran 1918 de kızları " Emine " bir sabah vakti dünyaya geldi. Aynı sene Eylül ayında da tekrar Paris'e döndüler.⁴⁶

Bu sıralarda Sa^cd Zağlūl başkanlığında bir heyet Paris'e gelmişti. Tāhā Hüseyn bu heyeti ve Sa^cd Zağlūl'u ziyaret etti. Ebu'l-^cAlâ' el-Ma^carrî hakkında hazırla -

45. Tāhā Hüseyn, age. III/143.

46. Tāhā Hüseyn, age. III/144.

miş olduğu doktora tezi üzerinde gürültü koparanlara engel olduğu için ona şükranlarını da bildirmek istiyordu.

Tāhā Hüseyn, 1919 da yüksek lisans tezini Sorbon'a takdim etti. Gerekli imtihanları da vererek yüksek lisans diploması almaya hak kazandı. Böylece Fransa'daki vecibeleri bitmiş oldu ve Mısır'a dönme hazırlıklarına başladı.

4. Mısır'a Dönüşü ve Bundan Sonraki Hayatı :

Ekim 1919 da Tāhā Hüseyn Mısır'a dönmek için hazırlıklarını sürdürürken Fransa'ya gönderilen talebe heyetinin İngiliz asıllı müdürü ile aralarında bir anlaşmazlık çıktı. Müdür " Dönüşte yalnızca kendisinin yol masraflarının karşılanılabileceğini, refikasının masraflarının ise ödenemeyeceğini " söylüyordu. Aynı şekilde yanındaki eşyaların da taşınma masraflarının verilemeyeceğini iddia ediyordu. Halbuki eşyaları arasında Mısır'a dönüşte Üniversite'ye bırakacağı kitaplar da vardı. Oldukça büyük bir yekûn da tutuyordu. Bunun üzerine Tāhā Hüseyn durumu Üniversite'ye bir mektupla bildirdi ve ancak Üniversite'nin bütün bu masrafların Üniversite'ce karşılanmasına muvafakatini bildirmesinden sonra mesele halloldu.

Fakat aksilikler bitmiyordu. Marsilya'ya geldiklerinde bu sefer de liman işçilerinin grevi ile karşılaş-

tılar. 25 gün limandan bir tek gemi bile kalkmadı. Dolayısıyla Marsilya'da kalmaya mecbur oldular. Ne Üniversite ile ne de grubun müdürü ile irtibat kurabildiler. Onlarla aynı gemide Mısır'a dönmekte olan bir arkadaşından borç almaktan başka çıkar yolları yoktu. Onlar da öyle yaptılar.

İskenderiye'ye geldiklerinde şehrin valisi Hasan Paşa 'Abdu'r-Rāzık'ın gönderdiği adamı onları karşıladı ve valide misafir oldular. Bir haftalık misafirlikten sonra Hasan Paşa 'Abdu'r-Rāzık'ın sıkışık durumlarını anlayarak verdiği 10 cüneyh borç para ile Kahire'ye geldiler.

Kahire'de önce kardeşine misafir oldular. Ev tutup döşemek ve yerleşmek için " Mali Yardımlaşma Şirketi" n- den 100 cüneyh borç almak zorunda kaldılar. Bu paranın da yarısını Marsilya'da almış olduğu borca gitti. Kalan yarısı ile " Sekkâkîn Mahallesi " nde bir ev kiralayarak yerleştiler.⁴⁷

Fransa dönüşü Tāhā Hüseyin Üniversite'de " Arap Edebiyatı Tarihi " öğretim üyeliğine tayin edildi. İlk dersi Yunan tarihi ile ilgili idi. Talebeden başka bir çok da dinleyici vardı. Hepsi de dersini hayranlık ve biraz da hayretle takip ettiler. Dersten sonra Servet Paşa (öl. 1928) kendisine gelerek bir hayli senâlar-

47. Tāhā Hüseyin, age. III/152-157.

da bulundu. Bu arada kral tarafından da kabul edilerek onun meth ü senalarına ve iltifatlarına nail oldu.

Kısa bir zaman sonra Üniversite ile araları bözül-
du. Refikasının gerek bir şeyler okuyuvermesi, gerekse
derslere gidip gelmesinde kendisine refakat etmesi güç-
leşti. Bu sebeple, okuması gereken kitapları ona okuyu-
verecek, onu derslere götürüp getirecek bir yardımcı
gerekliyordu. Bu yardımcının ücretini de maaşından ayır-
ması ve vermesi lâzımdı. Halbuki yardımlaşma şirketin-
den almış olduğu borç için zaten maaşından ayda 33 cü-
neyh kesilmekte idi. Bu yardımcının ücretini nasıl ve-
recekti ?

Bu sebeple Üniversite'den maaşının artırılmasını
istediyse de kabul edilmedi. O da sert bir ifade ile is-
tifasını verdi. İstifasındaki ifadesi Üniversite idare
meclisini fena halde kızdırmıştı. Bir akşam Üniversite
sekreteri Tāhā Hüseyin'e : " İdare meclisinin istifası-
nı kabul etmeyi ve Fransa'da tahsilde iken kendisine
verilen burslarının da geri alınmasını kararlaştırdı-
ğını " haber verdi.

Eve gelip de durumu hanımına bildirince hanımı :
" Bu yaptığının doğru olmadığını " söyleyip, " İstifa-
sını geri almaya " ikna etti. O günden itibaren de Tāhā
Hüseyin, kendisini Üniversite'ye götürüp getirecek yar-
dımıcısının maaşını kendi maaşından ayırarak vermeye de-
vam etti.

Onun bu istifa ve istifasını geri alma meselesini kral duyunca kendisini çağırtarak " İlk karşılaşmalarındaki sözünü unutmamasını ve her hangi bir problemi olduğu zaman kendisini aramasını " söyledi.

Tāhā Hüseyin, bu sırada, Mısır'a döndükten sonra hazırladığı ilk eseri olan " Yunan Tiyatro Şiirinden Seçme Sayfalar " adlı kitabını tamamladı ve bu eserini krala ithaf etti. Sultandan kendisini ziyaret için randevu alarak ziyaret etti ve bu esnada da kitabı takdim etti. Halbuki Sultan, kendisinden bu şekilde kitap ithafı değil de gazetelerde onun tarafını tutarak propagandasını yapmasını istiyordu ki bu da Tāhā Hüseyin'in yapmadığı ve yapamayacağı bir şeydi.⁴⁸

Tāhā Hüseyin, henüz 30 yaşlarında ve Fransız ihtilâli görüşleri ile dolu, sosyoloji ilminin tesiri altında kalmış olarak Fransa'dan dönmüştü. İlerlemeye, yeniliğe, âlimlerin ve aydınların bir takım vazifeleri olduğuna, millet huzurunda ifa etmek mecburiyetinde oldukları yükümlülükleri olduğuna, âlimlerin, milleti doğru yola ve hayra götürebileceklerine inanıyordu.

Bu sebeple de Tāhā Hüseyin'in kendini siyaset ocağının tam ortasına atmasına şaşmamak gerekir. Siyasete dalmasından dolayı başına gelmedik kalmadı, hayatı hem kendisine, hem de hanımı ve iki çocuğuna haram oldu.

48. Tāhā Hüseyin, age. III/162-164.

Sonunda " Partilerin ve siyasetin bir şer olduğuna ve âlimlerin siyasete karışmamaları gerektiğine inandı. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki âlimler de diğer insanlar gibidir. Doğru da hareket ederler, hata da yapabilirler. Hattâ bazan tehlikeyi görürler de halktan kopamayarak kendilerini o tehlikenin içine atarlar. " 49

Tāhā Hüseyin de hükümetin başında olanları tenkid ederek Vefd Partisi'ne karşı, Adaletçiler'e temayülünü ızhâr etti ve onları destekledi.⁵⁰

Tāhā Hüseyin 1925 yılında " Özel Üniversite "nin devletleştirilmesine kadar Tārîh-i Kādîm dersi öğretim üyeliğine devam etti. 1925 yılında Üniversite devletleştirilince de Edebiyat Fakültesi'ne " Arap Edebiyatı Tarihi " öğretim üyesi olarak tayin edildi.

1926 yılında " fi's-Şi'ri'l-Cāhili " isimli kitabını neşretti. Bu eserin neşri ile büyük bir fitne koptu ve eser büyük bir tepki ile karşılandı. Bu eser ve doğurduğu tepkileri, ehemmiyetine binaen ayrı bir bölümde inceleyeceğiz.

1928 yılında Tāhā Hüseyin Edebiyat Fakültesi dekanlığına tayin edildi. Bu tayin hem onun, hem de Üniversite'nin üzerine yeniden şimşekleri çekti. Zamanın maarif bakanı - ki Vefd Partisi'ne mensuptu ve Tāhā Hüseyin'in de Hürriyetçi Anayasacılar'a olan temayülünü

49. Tāhā Hüseyin , age. III/165-167,

50. Tāhā Hüseyin, age. III/168-169.

biliyordu. - Vefd Partisi'nin intikamını almak için Tāhā Hüseyn'in dekanlığa tayinine engel olmak üzere harekete geçti. Vefd Partisi taraftarları, Tāhā Hüseyn'in, kendilerine karşı olan makalelerini unutmamışlardı.

Maarif bakanı Tāhā Hüseyn'in dekanlıktan istifa-sında, o ise tayininde ısrar etti. Sonunda şöyle bir şartla istifayı kabul etti : Dekan olarak tayini tasdik edilecek, vazifeye başlayacak, bir gün dahi olsa görev yapacak, dekan olarak bazı evrakı imzalayacak, ancak ondan sonra istifa edecekti.

Böylece mesele halloldu. Tāhā Hüseyn'in dekanlığı bakanlıkça tasdik edildi. Ertesi gün sabahleyin Fakülteye gelerek dekanlık makamında bazı evrakları imzaladı ve öğleden sonra istifasını sundu. Bundan sonra da aynı Fakülte'de Arap Edebiyatı Öğretim üyesi olarak vazifeye devam etti.

1930 yılında Fransız Michau'nun dekanlığı bitince Fakülte, Tāhā Hüseyn'i yeniden dekanlığa seçti. Zamanın Maarif bakanı Murad Seyyid Ahmed de bunu muvafık bularak tasdik etti. Fakat az bir zaman sonra kendisinden, bu vazifeden istifa ile Sıdkı Paşa (öl. 1950)'nin partisinin yayın organı olan " eş-Şa^cb " gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenmesini istedi. Fakat Tāhā Hüseyn bu talebi reddederek Üniversite'de kalmayı tercih etti. Resmî makamların bütün ısrarlarına rağmen bu teklifi kabul etmemesi Sıdkı Paşa'nın, Tāhā Hüseyn'e kin bağlama-

sına sebep oldu.

1932 senesinde hükümet, Ali Mahir, İbrahim Yahya, 'Abdulaziz Fehmi ve Tefvik Rif'at gibi siyaset adamlarına Edebiyat Fakültesi'nce " Fahrî Doktorluk " ünvanı verilmesini istedi. Tâhâ Hüseyin bunu, doktoranın şerefini korumak gayesiyle, kesinlikle reddetti. Maarif bakanı Hilmi İsa bizzat kendisi Tâhâ Hüseyin'le konuştuysa da o görüşünde ısrar etti. Bunun üzerine hükümet talebini Edebiyat Fakültesi yerine Hukuk Fakültesi'ne tevcih etti. Ancak bundan sonra Maarif bakanı Tâhâ Hüseyin'i Fakülte'deki görevinden alarak Maarif bakanlığında bir memuriyete nakletti. Tâhâ Hüseyin bunu hazmedemeyerek yeni görevini kabullenmedi. Göreve başlamayarak gazetelerde hükümete hücumla başladı. Hem gazetelerde, hem de Üniversite'de bir mücadele başladı. Bu münakaşalar onun, açığa alınmasına sebep oldu ve 31.3.1932 tarihinde Bakanlar Kurulu Tâhâ Hüseyin'in, devlet hizmetinden ayırarak emekliye sevkini kararlaştırdı.⁵¹

Bu karardan sonra Tâhâ Hüseyin evine çekildi ve " es-Siyāse " gazetesinde yazılar yazmaya başladı. Dr. Heykel olmadığı zamanlarda yazı işleri müdürlüğünü de yürüttü.

Hür Anayasacılar'la Vefd Partisi arasında anlaşma olunca Tâhâ Hüseyin'den, Hâfız 'Avaḍ (ö. 1950) 'ın çı-

51. Enver el-Cundî, Tâhâ Hüseyin, Ḥayātuhū ve Fikruhū fî Mîzānî'l-İslâm, 185.

kardığı " Kevkebu's-Şark " gazetesinde yazı yazması istendi. Daha sonra Kevkebu's-Şark'dan da istifade ederek " el-Vādî " gazetesinin imtiyazını satın aldı ve yazı işlerini de üstlendi. 1934 Kasım ayına kadar bu gazete-yi idare etmeye devam etti.

Yine bu yıl Nesim Paşa (öl. 1938)'nın bakanlığı sırasında Tâhâ Hüseyin Üniversite'ye döndü ve Edebiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak tayin edildi. 1936 yılında da Dekanlığa seçilerek bu görevde 1939 yılına kadar kaldı. Dekanlığının bitiminde Fakülte tarafından tekrar dekanlığa seçilmişse de Muhammed Mahmud hükümeti dekanlığını tasdike yanaşmadığı için istifa ederek aynı Fakülte'de öğretim üyesi olarak göreve devam etti. Aynı sene Maarif bakanlığında Kültür Müfettişliği'ne tayin edildi ve bu görevde de 1942 Şubat ayına kadar kaldı.

1942 yılında Vefd Partisi iktidara gelince Maarif bakanı Necîb el-Hilâlî, Tâhâ Hüseyin'i, Bakanlık Teknik Müsteşarlığı'na getirdi. Müsteşarlığı esnasında, 1936 yılında İngilizler'le yapılan barış anlaşmasından sonra kaleme almış olduğu " Mısır'da Kültürün Geleceği " 52 adlı eserinde belirtmiş olduğu ilkeler çerçevesinde çalışmalarına başladı. O , eğitimde kadın-erkek farkı gözetmeksizin fırsat eşitliğini savunuyordu ve onun çalışmaları neticesinde Bakanlık, ilköğretimin parasız olmasını

kararlaştırdı.⁵³

Tāhā Hüseyn müsteşarlığının yanında İskenderiye Üniversitesi Müdürü olarak da görevlendirilmişti. Her iki vazifesine birden 1944 Ekim ayına kadar devam etmiştir.

Tāhā Hüseyn 1944 Ekim ayında yeniden emekliye sevk edildi. Ağustos 1945 den itibaren de aylık " el-Kâtibu'l-Mişrî " mecmuasını çıkarmaya başladı.⁵⁴

1950 yılına kadar resmî görevlerden ayrı kaldı. 13 Ocak 1950 de Vefd Partisi hükümetinde Maarif bakanlığına tayin edildi ve 1951 yılında da kendisine Paşa Ünvanı verildi.⁵⁵

Bakanlığı sırasında lise ve meslekî öğretimin parasız hale getirilmesini sağladı. Yüksek öğretimin de parasız hale getirilmesine çalıştıysa da muvaffak olamadı. Bir çok hazırlık okulunu ilkokula çevirdi. Şiari: " Eğitim ve öğretimin su gibi, hava gibi zarurî olduğu" idi. Bunu gerçekleştirmeye çalıştı. Bu vazifede de 1952 yılına kadar kaldı.

Muhtelif Üniversitelerce kendisine fahrî doktora Ünvanları verildi. Bunlardan Madrid, Cambridge, Lyon, Monbilye, Oxford Üniversitelerini sayabiliriz. Ayrıca Legion d'Honneur nişanına lâıyk görüldü.

53. Tāhā Hüseyn, Māverā'u'n-Nehr, 6.

54. Tāhā Hüseyn, age. 6.

55. İlā Tāhā Hüseyn fî c'îdi Mîlâdihi's-Seb'în, 17.

1963 senesinde Ahmed Luṭfî es-Seyyid'in vefatıyla boşalan " Mecme'u'l-Luġati'l-^cArabiyye " başkanlığına seçildi. Vefatına kadar da bu makamda kaldı.

1958 yılında Devlet Takdir Ödülü ve 1965 yılında da Nil Gerdanlığı Nişanı'nı kazandı.⁵⁶ Birleşmiş Milletler Teşkilâtı kendisine, İnsan Hakları Nişanı verdi. Bu nişanına ölümünden bir gün önce kavuşmuştur.

Son derece hareketli ve mücadelelerle dolu bir hayattan sonra Tāhā Hüseyin 1973 yılı Aralık ayında hayata gözlerini yumdu. Vefatı üzerine Mısır'da münteşir bütün edebiyat mecmuaları özel sayılar çıkardılar.

Evi müzeye çevrildi, yaşadığı sokağa ve Zemālik mahallesinde bir başka sokağa daha ismi verildi.⁵⁷

Tāhā Hüseyin'in biri kız, diğeri erkek iki çocuğu olmuş ; birinin adını Emîne, diğeri de Münis koymuşlardır.⁵⁸ Çocuklarının - Hanımı Fransız olduğu için olsa gerek - fransızca isimleri de vardır. Evde Munis Claude, Emine ise Margaret olarak çağırılırdı.

56. Cemāluddîn el,Âlūsî, age. 48-65.

57. Ḥamdî es-Sekkût, age. 16.

58. Suheyra el-Ḳalemāvî, Zikrā Tāhā Hüseyin, 65-77.

5. Karakteri, Şahsiyeti ve Şahsiyetini Oluşturan Âmiller

Tāhā Hüseyin'in şahsiyet ve karakterini tesbit edebilmek, geçirdiği istihaleleri bilmeden mümkün değildir. Onun, hayatında geçirdiği devreleri başlıca şu kısımlara ayırmabiliriz :

1. Köyde geçen çocukluk devresi,
2. Ezher'de talebelik yılları,
3. Üniversite öğrencisi olduğu devre,
4. Avrupa'daki tahsil hayatının evliliğine kadar geçen devresi,
5. Evliliğinden sonra Mısır'a dönüşü ile başlayan ve vefatına kadar devam eden olgunluk devresi.

Tāhā Hüseyin Rîf'de, fakir ve yoksul, kalabalık bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Yoksullukları üzerine bir de aile efradının çokluğu eklenince nasıl bir fakr u zaruret içinde çocukluğunu geçirdiğini görmek zor olmaz. Öyle bir hayat ki çocuklar sefil ve perişan, giyim-kuşamları mazbut değil, köyde bulaşıcı hastalıklar kol geziyor ve aile efradından Tāhā Hüseyin'in en çok sevdiği kız kardeşini alıp götürüyor. Acaba kendilerine ne zaman sıra gelecekti ? Bu endişe küçük Tāhā Hüseyin'in kafasını elbette meşgul ediyordu.

Köy halkının kültür seviyesi son derece düşüktü ve medenî imkânlar köye girmediği gibi halk bir takım bâtıl

inançlar içinde yüzmekte, şeyhlerden ve dedelerden medet ummaktadır. İşte bu cehalet ve ilgisizlik neticesinde Tāhā Hüseyin henüz 3 yaşında küçük bir çocuk iken yakalandığı bir hastalıktan gözlerini kaybetmiştir. Gözlerini kaybetmesinden sonra cıvıl cıvıl, etrafına neşe saçan ve aile içinde türlü yaramazlıklarıyla olay olan Tāhā Hüseyin gitmiş, yerine durgun, sessiz, küskün, içine kapanık, kimseyle arkadaş olmak istemeyen, a^cmâlığı sebebiyle olduğunu zannettiği kardeşler arasında kendine farklı muamele yapıldığı inancının neticesi herkese karşı içinde kin ve hased fırtınaları kopan bir Tāhā Hüseyin gelmiştir.

Gerek cemiyete, gerekse kendini, gören akranları arasında zor durumlara düşüren kaderine kini gün geçtikçe büyür ve sonunda geçimsiz bir çocuk olur çıkar. Evde annesi ve babasıyla, kardeşleriyle geçimsizdir, küttābda (Kur^ʾān Kursu) hocasıyla geçimsizdir. Dolayısıyla münzevi bir hayata itilir ve gittikçe içine kapanır.

Tāhā Hüseyin'in, köyde geçen çocukluk devresinde karakteri işte bu şartlar altında teşekkül etmiştir.

Ezher'de talebe olduğu yıllarda cemiyete küskünlüğü daha da artmış ve kendisini " Evden Ezher'e, derslerden sonra da tekrar hapsedilmek üzere eve taşınan bir eşya olarak " görmeye başlamıştır.

Ondaki bu duygu zaman zaman dışarı vurarak onun geçimsiz tabiatını aksettirmektedir. Ezher'de iken devam-

lı hoca değiştirmesini , hiç bir hocanın dersinde sebat etmemesini bu sebebe bağlayabiliriz. Özellikle a^cmâ olduğunu imaya dahi tahammülü yoktur. Etrafındakilerin kendisine merhamet nazarıyla bakmaları onu çileden çıkarır ve bu eksikliğini bertaraf etmek dūřuncesi onu daha fazla çalışmaya ve gayrete sevkeder. Mücadelelerle ve başarılarla dolu hayatının açıklaması iřte buradadır.

Ezher'deki sosyal seviyesi kydekinden farklı değildir. Fakr u zarureti ve sefaleti aynen devam etmektedir. Bu, onda, daha sonra göreceği ve ilerine gireceği mutlu ve zengin çevrelere, karşı duygular beslemesinin de bir sebebi olacaktır.

Tāhā Hüseyin Ezher'den ayrıldıktan sonra iversite'ye intisabı yıllarından tanıştığı " Tarpuřlular " ile daha önce içinde bulunduğu çevreyi kıyaslamak suretiyle cemiyetin arpıklıklarından önce şaşkınlığa dūřecek, sonra da bu mutlu azınlığa karşı özellikle kral ve ailesiyle paşaların maddi ve manevi baskılarına isyan edecektir. " el-Mu^cazze^bn fi'l-Ard " adlı eseri, böyle bir duygu içinde yazdığı ve " Komünist " olduğu iddialarına bile neden olmuş eseridir. Nitekim eserin Mısır'da basılmasına bile müsaade edilmemiştir.

Tāhā Hüseyin'in bu sıradaki durumu hayret, şaşkınlık ve nefrettir. Fakat bu süslü, mreffe ve rahat hayata karşı ilgisiz olması da dūřnlemez. Dolayısıyla

onda, bu devresinde önüne geçilemeyecek derecede bir ö-zentinin varlığını vurgulamamız gerekir.

Bu devrede tanıştığı ateşli, mücadeleci bir gazete-
teci olan 'Abdulaziz Çaviş onda inatçı, mücadeleci, kı-
rıcı bir tabiat husulüne yardımcı olmuştur. 'Abdulaziz
Çaviş'in çıkarmakta olduğu el-Hidāye mecmuasında neşre-
dilen makaleleri bu karakterinin bir aynasıdır.

Tāhā Hüseyin'deki bu keskin tenkid kabiliyeti, i-
lerde daha da gelişerek onu büyük bir tenkidci haline
getirecektir. Tāhā Hüseyin'in hayat seyrini değiştiren
olayların hazırlayıcısı olarak yine 'Abdulaziz Çaviş'i
gösterebiliriz. Şayet onun gönlünde Avrupa'ya gitme ar-
zu ve ateşini 'Abdulaziz Çaviş uyandırmamış olsaydı
belki de edîbimiz klâsik bir edebiyat tarihçisi ve ho-
cası olarak silinip gidecekti.

Üniversiteden doktora yapmış olarak ayrılan Tāhā
Hüseyin'de, aradığını bulmuş kimselerin itmi'nan halini
göremiyoruz. Ondaki ilerleme ve yükselme duygusu henüz
tatmin edilmiş değildi. Ancak, hayata bakış açısı halâ
karamsardır.

Avrupa'ya gidişi onda büyük bir değişiklik yapmaz.
Monbilye Üniversitesi'ndeki derslerine devam ederken
yine münzevî, hayata ve cemiyete küskün, etrafındakile-
re güvenemeyen, kendine herkesin merhametle baktığı
şüphesiyle meşbû^c bir Tāhā Hüseyin halâ karşımızdadır.
Etrafındakilerin bu merhamet dolu bakışlarından kurtul-

manın tek yolu kendini hiç olmazsa kültürel yönden yeterli hale getirmektir. Edîbimiz de bu gayeye yönelmiştir.

Monbilye Üniversitesi'nde okurken yanlarında kaldığı ailenin kızı Suzan ile tanışması ondaki bir çok duyguyu değiştirmiş, onu " Ebu'l-^cAlâ' el-Ma^carrî "nin çukurundan " çıkarıp hayata ve istikbale daha iyimser bakmasına sebep olmuştur. Bundan sonraki hayatında girdiği mücadelelerde kendine güveni ve artık eksik yönünün tamamlanmış olduğu inancı, büyük rol oynamıştır.

Fransa dönüşü her ne kadar dünya ve hayat telâkileri karamsarlıktan sıyrılmış ise de ondaki istikrarsız tabiatın kendisini vefatına kadar adım adım izlediğini ve âdetâ lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olduğunu söylememiz sanırız yanlış olmaz. Siyasi görüşünü defalarca değiştirmesini, ateşli bir Vefd Partisi düşmanı iken sonradan Vefd Partisi'ne yaslanarak vezaret basamaklarında yükseldiğini görmemiz başka nasıl izah edilebilir ? Ondaki bu istikrarsız ve şüpheci tabiat hemen bütün eserlerinde ma^ckes bulmuştur. Eserleri, hemen her şeyden şüphe ettiğine dair ifadelerle doludur. fi's-Şi^cri'l-Cāhilî'sindeki sağlam bir temele dayanmayan şüpheleri zannederiz bu tabiatının bir meyvesidir.

İç dünyasındaki kararsızlığı, şüpheciliği ve karamsarlığı yanında Tāhā Hüseyin'in, özellikle Avrupa dönüşü, civarındakilere itimat telkin eden bir havası vardır. Müthiş ikna kabiliyeti tartışma götürmeyen bir ko-

nudur. Onunla konuşan herkesin, yanından mutmain bir şekilde ayrıldığını, güler yüzlü, daima mütebessim bir edâ ile misafirlerini karşılayıp gayet nazik muamelede bulunduğunu devamlı olarak yanında bulunanlardan ve ziyaretçilerinden öğreniyoruz. O, her şeye, bütün mahrumiyetlerine, en büyük nimetlerden biri olan görme nimetinden mahrum olmasına rağmen büyük bir sabır ve metanetle etrafındakilere acılarını, hissiyatını açmama ve onlara gayet nazik davranabilme başarısını gösterebilmiştir. Kendine acınmasına asla tahammülü olmaması, görmemesine rağmen görenlerden üstün olma duygusunun bunda hâkim rol oynadığı söylenebilir. Sansasyon yaratan bir takım girişimlerinin (fi's-Şi'ri'l-Câhilî, Mustakbelu's-Sekâfe fî Mısr ve el-Mu'azzebün fi'l-Ard gibi eserlerini telifi misal verilebilir .) sebebi de bu duygusunun ışığında incelenmelidir.

Netice olarak söylemek gerekirse Tâhâ Hüseyin iç dünyasında istikrarsız, şüpheci, kararsız, karamsar, küskün bir kimse olmasına karşın cemiyetteki münasebetlerinde son derece dikkatli, temkinli, ancak iç dünyasında kopan fırtınaların bir neticesi olarak mücadeleci bir karakter arzetmektedir.

II. B Ö L Ü M

E D E B î H A Y A T I

1. Dil Anlayışı :

Tāhā Hüseyin'in, kullandığı sade dili ve üslûbuyla temayüz etmiş bir edîb olduğunu daha önce kaydetmiştik. Onun dil anlayışı ve Arap dili hakkındaki görüş ve fikirlerini kullandığı üslûbdan kolayca anlamak mümkündür.

Tāhā Hüseyin dilde her türlü aşırılıktan, dili zorlaştıran üslûblardan kaçınmakta ve onları sevmemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Tāhā Hüseyin'in yetiştiği devrede dil ve üslûb konusunda başlıca iki akım hâkimdi :

- a. el-Mezhebu'l-Kadîm,
- b. el-Mezhebu'l-Cedîd.

Bunlardan birinci akım dilde, Kur'ân dilinin esas alınmasını, çeşitli edebî sanatlarla zenginleştirilmiş manâ güzelliği yanında lâfız zenginliği ve güzelliğine de önem veren bir edebî ekoldür. Ki bu ekolü Mustafa Şâdık er-Râfi'î ve Şekib Arslan temsil etmektedir.

el-Mezhebu'l-Cedîd ise dilde esnekliğin ve gelişmenin yanındadır. Bunlar, dilin, devamlı tekâmül eden bir müessese olduğunu, daha önceki asırlarda kullanılan

Üslûbların bugün için geçerliliğini yitirdiğini, bugünün insanına, duygu ve düşüncelerine, ihtiyaçlarına uygun gelecek şekilde dilin geliştirilmesini istemektedirler. Bu ekolün müntesiplerinden biri olan edîbimiz bu konuda şöyle der :

" Bana öyle geliyor ki edîblerimiz, içinde bulunduğumuz asrın kendine has bir takım ihtiyaçları, kendine özgü duygu ve düşünceleri olduğunu, bütün bunları güzel bir şekilde tavsif ve en güzel bir şekilde ifade edecek bir yazı üslûbunun gerekli olduğunu kabullenip bu üslûbun ne çok eski, ne de ifrat derecesinde yeni olmamasının gerekliliğinde birleşmelidirler. Edîblerimizin bu meselede bir araya gelememelerini bir türlü anlayamıyorum. Biz, maddî hayatımızda pek alâ günün şartlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduruyoruz. İhtiyaçlarımızı gidermede ihtiyaçlarla kullanılan âletler arasında bir uygunluğu kabulleniyoruz. O halde ihtiyaçlarımızı ifade etmede kullandığımız dil ile günün şartları ve ihtiyaçları arasında uygunluğu niçin aramayalım? Daha doğru ve açık bir ifade ile niçin dil ile hayat arasında bir uygunluk olmasın ? Biz bir Cahiliye Devri hayatı yaşamıyoruz. O halde Cahiliye Devri dilini kullanmak ahmaklık olmaz mı ? Emevî, Abbâsî ya da Memlûkler devrinde de değiliz. Hattâ yaşantımız, hemen geçen asrın başındaki Mısırlılar'ın yaşayış tarzlarına da uymamaktadır. Onların zamanlarında mevcut olmayan şeyleri, onların hissedip duymadıkları his ve duyguları tavsifte

kendi zamanımızın dilini ve üslûbunu değil de onlarınkini kullanmamız bir tefrit olmaz mı ? Çadırda yaşamıyorsa, Cahiliye bedevîleri veya o asırlarda Bağdad'da yaşayan Araplar'ın kullandıkları eşyaları, âletleri kullanmıyorsa, o zamandaki bedevîler veya şehirliilerin hissettiklerini aynen hissetmemiz mümkün mü ? O halde onlar gibi konuşmamız veya yazmamız da mümkün olmayacaktır. "

Tâhâ Hüseyin el-Mezhebu'l-Qadîm taraftarlarına ta^c-rîzen şöyle devam eder :

" Bu, hem el-Mezhebu'l-Qadîm'i tercih edip, hem de bakır ve süslü tabaklardan yemek yeyip içenler içinde hasır üzerine oturup sandalyeleri, masaları reddeden ve eski usulde yemek yiyenleri görmek ve onların asrımızın medenî ihtiyaçlarını kullanmaktan imtinâ ettiklerini görmek ve duymak isterdim. Fakat nerede ? ... Onların, medenî imkân ve icadlardan istifade ettikleri kadar el-Mezhebu'l-Cedîd taraftarları bile istifade edemiyor. İsteseler de istemeseler de bunları kullanıyorlar. Dil ve benzeri konularda bu durum farklı değildir. İsteseler de hoşlanmasalar da halkla, onların diliyle, onların anlayabileceği bir dille konuşmaya mecburdurlar. " 1

Tâhâ Hüseyin daha da ileri giderek, kendi zamanına uygun olmayan bir dil kullanmanın ahlâk ilkelerine de ters düştüğünü, zira eski dili kullananın kendisi ve vâ-

kiayla ters düştüğünü ileri sürerek şöyle der :

Zira bu kişi düşündüğünden başkasını söylüyor. Bir şey hissediyor, fakat hissettiğinden başka bir şeyi dile getiriyor. Bu tür bir üslûbu kullanmak aynı zamanda edebî bir eksikliktir. Zira edebiyatta kemal, dilin hayata uygun olmasını gerektirir. Eski dili kullanmak ahlâkî bir noksanlıktır. Zira bununla yazar hem kendisine, hem de muâsırlarına yalan söylemiş oluyor. Me-seleye bir başka yönden yaklaşalım : Yazar böylece kendi şahsiyetini inkâr ediyor ; varlığını bile kabul etmiyor. Şahsiyetini inkârın hangi derecesi, duygu ve düşüncelerini, hissedip duyduğu gibi ifade etmekten utanıp onlara uygun olmayan bir dil ve üslûbla ifadeden daha şiddetli olabilir ?

Bizim kendimize has bir hayatımız, bu hayata uygun gelen bir dilimiz var. Bize ne oluyor da bir birine uyan bu iki şeyi birbirinden ayırıyoruz ? Bize ne oluyor ki bu asırda yaşıyoruz da başka bir asrın dili ile konuşuyoruz ? " 2

Ancak Tāhā Hüseyin eski dilin tamamen atılıp yerine yeni bir dil ikamesini isteyen müceddidlerden de değildir. Ona göre eski dilden de alacaklarımız vardır. O şöyle der :

" Biz, eski dil ve edebiyatı ölü olarak vasıflandıramayız. Ancak yeni Avrupa edebiyatını terk ve inkâr

edemeyiz. Elbetteki onlardan da alacaklarımız vardır. Hayat eski ve yeninin iyilerinden mürekkeb olarak devam edecektir." 3

Ona göre dil, devamlı olarak geliştirilmeli, hayata adapte edilmelidir. Bu gelişmede bazı tabirler ölecek, terk edilecek, yerlerine yenileri gelecektir. Bu konuda da şöyle diyor :

" Kullandığımız dil bizim malımız olmalı. Böyle olunca ihtiyaçlar ve zaruretler ölçüsünde ona birşeyler katma hakkımız olacaktır. Bunda yegâne ölçümüz dilin umumî kaideleri olacaktır. Genelde dilin bozulmamasına dikkat etmemiz lâzımdır. Bu demektir ki dilin temel kaidelerini ve alışlagelmiş estetiğini bozmayacak şekilde dile yeni kelimeler ve üslûblar sokmaya hiç bir engel yoktur. Bu, tarih boyunca böyle olagelmıştır. Zamanın ve ihtiyaçların değişmesi ve yenilenmesi ölçüsünde bazıları dile yeni kelimeler ve üslûblar ilâve etmişler ; bunlardan bir kısmı hüsn-ü kabule mazhar olmuş ve âdetâ dilden bir parça haline gelmiş, diğer bir kısmı da ilgi görmeyerek terkedilmişlerdir. " 4

Fakat edîbimiz halkın anlayacağı bir dille yazalım, onlara anlayacakları şekilde hitabedelim derken bundan fasîh dili terkedelim de yerine âvâm dilini koya-

3. Tāhā Hüseyn, Min Ḥadîsi's-Şi'r ve'n-Nesr, 15.

4. Tāhā Hüseyn, Ḥadîsu'l-Erbi'ā' , III/29 .

lım demek istememektedir. Avâm dilinin yazı dili olması-na en az el-Mezhebu'l-Kadîm taraftarları kadar o da kar-sıdır. Bakınız edîbimiz bu konuda ne diyor :

" Genelde muhafazakârlar, özel gerçevde Ezherliler müsterih olsunlar. Okullarda öğretilmesini istediğim dil fasîh arapçadır, başkası değil. O, Kur'ân-ı Kerim'in di-lidir, hadîs-i şeriflerin dilidir. Atalarımızın şiir, nesir, ilim, edebiyat ve felsefe olarak bize bıraktığı kültür mirasının dilidir. Avâm dilinin halk arasında ko-nuşma ve anlaşılmaya, entellektüel hayatımızın muhtelif ga-yelerini gerçekleştirmeye vesile olacak en müsait dil ol-duğunu ileri sürenlerin şiddetle karşısında olduğumu iyi bilmelidirler. Bu fikre çocukluğumdan beri karşı çıkmış ve başarılı olmuşumdur. Bundan sonra da karşı çıkmaya de-vam edeceğim. Hiç bir şekilde fasîh arapça sayesinde bi-ze ulaşan o büyük kültür mirasını küçümseyemem. Avâm diline bir dil denilebileceğine de inanmıyorum. Olsa ol-sa türlü yönlerden bozulmuş lehçeler olarak görüyorum. O, ancak fasîh arap dili içinde eritilmeye lâyıktır. Halkın kültür seviyesi eğitim ve öğretimle yükseltilir-se, avâm dilini de üzerinde biraz çalışarak ıslah eder-sek mesele kendiliğinden hallolur. " 5

Tâhâ Hüseyin'in sanatlı nesir hakkındaki düşünce-lerine Tâhâ Hüseyin-Râfi'î mücadelesinde tekrar ve misal-leriyle temas edilecektir. Burada şu kadarını belirtelim

5. Tâhâ Hüseyin, Mustakbelu's-Sekāfe fî Mısır, 296-297.

ki edîbimiz sanatlı nesri, çeşitli mecaz, isti^cāre ve teşbihlerle manâdan ziyade lâfız güzelliğine ehemmiyet veren bir dil ve üslûbu makbul saymaz. Dilin sade, anlaşılır ve manâya ehemmiyet veren bir tarzda kullanılması gerekir.

Netice olarak diyebiliriz ki Tâhâ Hüseyin Arap dili üzerindeki ifrat ve tefrite kaçan hiç bir ekolü tasvip etmemiş, orta bir yol takip ederek fasîh arapçanın, zamanın ihtiyaçlarına göre kolaylaştırılmasını çıkar yol olarak görmüş, kendisi de eserlerinde bu yolu takip etmiştir.

2. Üslûbu :

Tâhâ Hüseyin, kendine has üslûbuyla temayüz etmiş bir edîbdir dedik. Üslûbunda son derece açık, kısa cümlelerle herkesin anlayabileceği, sade, tekellüften uzak bir dil kullanmaya gayret etmiştir. Bu öyle bir sadeliktir ki hakkında verilecek genel hüküm : "Onun üslûbu sade fakat hiç bir edîbin başaramayacağı bir üslûbdur. Bu yönüyle Tâhâ Hüseyin'in üslûbu bir sehl-i müntenî^cdir. " 6

Tâhâ Hüseyin, gerek makale ve araştırmalarında,

-
6. Tâhâ Hüseyin'i okuyanların bu görüşte birleştiklerini Mısır'da uzun seneler kalan muhterem hocam Ali Yakup Cenkçiler'den bizzat duymuştum.

gerekse edebî eserlerinde genellikle edebî sanatlardan, teşbih, isti'āre ve mecazlardan uzak kalmıştır. Bunların, dili ağırlaştırıp, anlaşılmasını zorlaştırdığını " en-Nesru'l-Fennî " nin eski devirlerin üslûbu olduğunu ve zamanımıza uymadığını, şimdi kullanılacak dilin sade, anlaşılır ve okuyucuların hayatına, his ve duygularına mutabık olması gerektiğini ifade ile yukarda da belirttiğimiz gibi şöyle diyor :

" Edebiyatta kemal, dilin hayata uygun olmasını gerektirir. Bizim kendimize has bir hayatımız ve bu hayata uygun düşen bir dilimiz var. Bize ne oluyor ki, birbirine uygun düşen bu iki şeyi birbirinden ayırıyoruz, bize ne oluyor ki, bu asırda yaşıyoruz da başka bir asrın dilini kullanıyoruz ? "

Eski üslûbun bir zamanlar elbette güzel olduğunu, zira o asra ve insanlarına, onların his ve duygularına, tabir şekillerine uygun olduğunu ifade ile şöyle devam eder :

" Mademki o asır ve onunla birlikte halkın alıştığı hayat tarzı da sona ermiştir ; o halde onlarla birlikte halkın, his ve duygularını ifadede kullandığı tabirlerle üslûbun da sona ermesi gerekir. " 7

Tāhā Hüseyin'in üslûbu her zaman açıktır. Zihninden geçenleri aynıyla yazıya aktarmıştır. Duygularını

7. Tāhā Hüseyin, Hadîsu'l-Erbi'ā², III/11.

diline en kolay gelen bir şekilde yazıya dökmüştür. Bu açıklığı ve sadeliği her ne kadartenkid edilememişse de üslûbunda tenkid edilebilecek bir çok husus vardır. Bunlardan birisi de " Onun üslûbunda gereğinden fazla tekrarlar olduğu " dur. İlerde misalleriyle temas edileceği gibi, üslûbunda çokça, hattâ okuyucuyu bıktıracak derecede tekrarlara yer verir. Bu tekrarlar kelime ve cümle tekrarları olduğu gibi çok yerde, ifade edilen bütün bir manânın tekrarı şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Öyle zannediyoruz ki edîbimiz, kendisini yazılarında da konferans havasından kurtaramamakta ve sanki konferans veriyormuş gibi yazmaktadır. O halde, onun, konuşma üslûbunu yazıya aktardığını ve bunda başarılı olduğunu söylemek, ondaki bu üslûbun nev^ci şahsına münhasır bir üslûb olduğunu belirtmek vakıaya uygun düşecektir. A^cmâ olduğu için okuyamaması, aldıklarını tamamen kulak yoluyla almış olması da onun bu tür bir ifade yoluna yönelmesinde etkili olmuştur sanırız. Yazılan şeyler, okunduğu zaman kulağa hoş gelmelidir. O halde kulak zevkini de yazıda göz önünde bulundurmak gerekecektir. Bu üslûbda elbette tekrarlara yer vermek ve bazı kelimelerle ifadelerin ve iddiaların üzerindeki vurguyu belirlemek gerekir. Bu bazılarına göre bir eksiklik gibi görünürse de bir konferansta dinleyicilere, bazı kelime ve ifadelerin mühim olduğunu belirtmenin yolu, onları üstüne basa basa tekrarlamaktır ki Tâhâ Hüseyin de yazılarında bunu yapmıştır. Bu özelliği ile her ne kadar

" el-Mezhebu'l-Kadîm" i tenkid etmekte ise de onlara ve özellikle Cāhız'a benzemektedir.⁸

Tāhā Hüseyin'in eserlerinin büyük bir çoğunluğu Avrupa'da gördüğü tahsilden sonra çıktığı için üslûbunda Avrupa dillerinin ve o dillerde yazılmış eserlerin tesiri olduğu şüphesizdir. Onu sadeliğe iten de budur. Bir çok İngiliz ve Fransız romancısını okumuş ve onların tesiri altında kalmış olması mümkündür.

Tāhā Hüseyin, yazılarında tam bir realisttir. Gerçeklerin bütün çıplaklığı ile okuyuculara arzedilmesi gerekliliğine inanır ve kendisi de bunu yapmıştır. Edîbimizin bir yönüyle de septik olduğunu belirtmemiz gerekir. Hemen bütün ifadelerinde önce bir şekke dayanmakta sonra kendisini şekten kurtarmaya çalışıp yakîne varma yollarını aramaktadır. Ancak çok yerde bunu başaramamakta ve şek derecesinde kalmaktadır. Bu konuda Descartes'ın şüphe metodunu kendisine asıl itti haz ettiğini ve her şeyden, hattâ kendisinden bile şüphe etmek gerektiğini vurgular. İfadelerinde :

أزعم أنني ، وقد أزعم ، وقد أتردد ، وقد أقول وقد لا أقول

ان لم يكن يقينا يشبه اليقين .⁹

8. Dr. Şevki Dayf, el-Edebu'l-^cArabî el-Mu^cāşır fî Mışır, 287 .

9. Zannediyorum ki ben ..., Öyle zannediyorum ki ..., Şüpheliyim ..., Diyebilirim de demiye bilirim de ..., Kesin değilse bile kesine benziyor ... ilh.

kelimeleriyle bunlara benzer şüphe ve tereddüt ifade eden tabirlere çokça raslamak mümkündür.¹⁰ Bu, aynı zamanda ondaki ruh istikrarsızlığının ve kararsız tabiatın bir aynasıdır. Görmediği için etrafında olup bitenlerden devamlı olarak şüphelenmesi ve kesin neticelere varamamasından daha tabîî ne olabilir ?

Tāhā Hüseyin, her ne kadar teşbih ve mecazlardan muhassināt-ı lâfziyyeden kaçıyor da, bunun yerine ikame edilebilecek bir özelliği vardır ki, o da tasvirlerindeki güzellik ve vâkıya mutabakattir. Seyyid Kuṭb onun bu özelliğini " Mezhebu'l-İsti'ṣād et-Taṣvîrî " adıyla anmakta ve şöyle demektedir :

" Dr. (Tāhā Hüseyin) iyi zamanlarında bize, âletleri kelimeler ve cümleler olan tablolar resmetmektedir: Manzara tabloları, hâdiseler ve manâların tabloları, gönülden geçenlerin tabloları ...ilh. Bu, Tāhā Hüseyin'in en belirgin özelliğidir. Ayrıca o, manevî şeyleri mahsûsât elbisesi giydirerek zihinlerimizde tecessüm ettiriyor. Zihnimize o kadar yaklaştırıyor ki tasvir ettiği mânevî şey bir cisme bürünüyor, elimizle dokunabileceğimiz bir cisim haline geliyor. " 11

Gerçekten Tāhā Hüseyin'in, otobiyoğrafisi " el-Eyyām " daki tasvirleri o kadar parlak ve güzeldir ki hayran olmamak mümkün değildir. Hele, onun, çocukluğunda

10. ʿAbbās Mahmud el-ʿAkkād, Ḥayātu Kalem, 239 .

11. Seyyid Kuṭb, Kutub ve Şahsiyyāt, 104-105 .

sofrada ailesi ile yemek yerken yemeği iki eliyle birden alıp ağzına götürüşünü tasviri o kadar canlıdır ki kendinizi bizzat o sofrada hâdiseye şahit olmuş gibi hissediyorsunuz. " Mir'ātu'l-İslâm, 'Alâ Hâmişi's-Sîre, eş-Şeyhân, el-Fitnetu'l-Kübrâ, el-Va'cu'l-Hak " isimli eserlerindeki tasvirleri de " el-Eyyâm " daki tasvirlerinden aşağı değildir. Bütün tasvirleri canlı ve hareketlidir.

Bir hususa daha burada işaret etmemiz yerinde olacaktır: Tâhâ Hüseyin'in Fransız edebiyatındaki Réalisme cereyanının önde gelenlerinden biri olan Gustave Flaubert (öf. 1880)'i okumamış olması mümkün değildir. Özellikle onun Madame Bovary 'sindeki tasvirleri gördükten sonra tesiri altında kalıp ondan bu üslûbda yararlandığını söyleyebiliriz.

" Edîb " daki tasvirleri ise daha ziyade mâneviyâtı mahsûsât gibi tasvir ederek zihinlere yaklaştırma çabasını sergiler.

Kısaca söylemek gerekirse Tâhâ Hüseyin'in üslûbu, zaman zaman sıkıcı ve bıktırıcı tekrarları yanında sade, açık, kısa cümleleri esas alan, batı nesrindeki fâsıla ve ayırmaları da uygulayan, parlak tasvirleri ile temayüz etmiş sehl-i müntenî^c bir üslûbdur.

3. Edebî Faaliyetleri :

Tāhā Hüseyn'in edebiyatla ilk teması henüz Ezher'de talebe iken olmuştur. Ona edebiyat aşkını veren hoca, Seyyid el-Marşafî'dir. Tāhā Hüseyn, Ezher'deki derslerden soğuyup da kendine bir kurtuluş yolu aradığı devrede karşısına, o zamanlar Ezher'deki 'Abbāsî Revakı'nda " Dîvānu'l-Hamāse " yi okutan Seyyid el-Marşafî çıkar. Tāhā Hüseyn, kardeşi ile Dîvānu'l-Hamāse'yi Tebrîzî şerhi ile birlikte alarak hemen Divan'daki kasîdeleri ezberlemeye başlar.

Şurası muhakkak ki Tāhā Hüseyn, babası tarafından İslâmî İlimler öğrenmek üzere gönderildiği Ezher'de - Kendi ifade sine göre - aradığını bulamamış, bu sahanın kendine göre olmadığını anlamıştır. Üstün zekâsı ile Ezher derslerini ilgisizliğine rağmen devam ettirmeyi başarmışsa da hiçbir zaman İslâmî İlimler'e kendini vermemiştir. Henüz 9 yaşlarında olduğu halde hafız olmasına rağmen üst üste iki defa hıfzını kaybettiğini biliyoruz ki bu, ilgisizliğinin en büyük kanıtıdır.

Tāhā Hüseyn'e edebiyatı sevdiren Seyyid el-Marşafî'dir. Edîbimiz onda, diğer Ezher hocalarında bulamadığını bulmuş ve derslerine dört elle sarılmıştır. Seyyid el-Marşafî'nin, Ezher şeyhlerini, ders takrir usullerini de tenkid etmesi Tāhā Hüseyn'i Ezher'den iyice soğutmuş ve kendisini tamamen edebiyata vermiştir.

Tāhā Hüseyn, arkadaşları ez-Zeyyāt ve ez-Zenātî ile disiplin kuruluna sevk edilip Ezher'den çıkarılınca hemen, Ezher şeyhlerini ve Ezher'i tenkid eden bir makale kaleme alarak Ahmed Luţfî es-Seyyid'in çıkarmakta olduğu " el-Cerîde " gazetesine götürür. Ahmed Luţfî es-Seyyid bu makaleyi son derece ateşli ve haksız hücumlarla dolu bularak neşretmez ve Tāhā Hüseyn'in, arkadaşları ile birlikte Ezher'e tekrar dönmelerini sağlar.

İşte bu, edîbimizin yazdığı ilk makaledir. Gerçi makale yayınlanmamıştır ama bu hâdise Tāhā Hüseyn'in çevresini genişletmiş, zamanın edîblerinden bir çoğu ile Ahmed Luţfî es-Seyyid vasıtasıyla tanışmasına vesile olmuştur.

Tāhā Hüseyn'deki edebiyat kabiliyetini ilk keşfeden ve onu yönlendiren Ahmed Luţfî es-Seyyid'dir. Ahmed Luţfî, zamanın büyük edîb ve gazetecilerinden olup Tāhā Hüseyn'e gazetesinde yer vermiş ve onu gazeteciliğe teşvik etmiştir.

Fakat edîbimiz, onda da aradığını bulamamıştır. Tāhā Hüseyn ne kadar ateşli ise Ahmed Luţfî de o derecede ağır ve temkinlidir. Ve onu daima itidale çekmektedir.

Ancak Tāhā Hüseyn'i edîb ve şairlerle tanıştıran ve kendi tabiri ile " Sarıklılar arasından çıkarıp fesli entellektüel çevreye sokan " odur. Onun sayesinde Muhammed Hüseyn Heykel, Mahmud Azmi, Kâmil el-Bendārî

Mey Ziyade ile tanışmış, Mey Ziyade'nin edebî toplantılarına katılmaya başlamıştır.

Mey Ziyade, hristiyan ve Lübnan'lı gazeteci bir ailenin kızı olup Fransa'daki " Edebiyat Salonları " geleneğini Mısır'da uygulamaya çalışan edîbe bir hanımdı. Her salı günü evinde şair ve edîbleri toplar, aralarında çeşitli konularda konuşur, tartışır ve sohbet ederlerdi.

Tâhâ Hüseyin'in el-Cerîde'de yayınlanan makaleleri henüz acemice ve ibtidaîdir. Edebîlik vasfını kazanabilmiş değildir. Elbetteki bunlar ilk denemeleridir.

Edîbimiz bu devrede, ateşli bir gazeteci ve tenkidçi olan Şeyh °Abdulaziz Çaviş'le tanışır ve onun çıkarmakta olduğu " el-Hidāye " mecmuasına intisab ederek orada makaleler yazmaya başlar.

Tâhâ Hüseyin'in, Ezher'de talebe olduğu bu devrelerindeki edebî faaliyeti sadece el-Hidāye mecmuasıyla el-Hızbu'l-Vaṭanî gazetesinde neşredilen makalelerinden ibaret değildir. Aynı zamanda °Abdulaziz Çaviş'in açmış olduğu özel lisede ücretsiz olarak edebiyat öğretmenliği de yapmaktadır. Fransızca öğrenmeye başlaması da °Abdulaziz Çaviş'in delâleti ile olmuştur. Fransa'ya gitme fikrini edîbimize aşılayan da odur.

Tâhâ Hüseyin'in °Abdulaziz Çaviş'le olan münasebet-

leri, O'nun, siyasî sebeplerle Mısır'dan çıkarılmasıyla sona erer. Ancak Tāhā Hüseyn'deki edebiyat ve tenkid cevherini görerek ondaki bu kabiliyeti geliştirmek ve ona, gazeteciliğin yanında Batı ile temas kurma fikrini aşılama suretiyle 'Abdulaziz Çaviş, onun hatıralarında daima en mümtaz mevkiî muhafaza edecektir.

'Abdulaziz Çaviş'in mecmuasındaki tenkid ~~makale~~leri her ne kadar sathî ve daha ziyade lâfızlar üzerinde ise de, bunlar, Tāhā Hüseyn'in daha sonraları büyük bir edebiyat münekkidi olmasının nüvesini teşkil eder. Gerçekten Tāhā Hüseyn bir edebiyat tarihçisi olmaktan çok tenkidçiliği ile temayüz etmiştir.

Bu arada Tāhā Hüseyn, Ezher'de açılan 'Âlimiyye (Doktora) imtihanında başarısızlığa uğrayarak Ezher'i terk eder.

Kendisi, hatıralarında her ne kadar Ezher'i kötülemek ve yermek için en ağır ithamları yapıyorsa da Ezher'in, onun üzerindeki tesirleri inkâr edilemez. Daha sonraları İslâm Tarihi üzerinde yazdığı sosyolojik ve psikolojik tahliller hep Ezher'de öğrendikleri üzerine bina edilmiş araştırmalardır. Dersler kendisine ne kadar sıkıcı ve sevimsiz gelse de, öğretim metodlarını ne kadar tenkid etse de yine Ezher'den çok şey almıştır. İlk Edebiyat derslerini orada Seyyid el-Marşafî'den aldığını unutmamak gerekir.

Mısır Üniversitesi'nin açılması, Tāhā Hüseyn'in

Ezher'den ayrılması için beklenmeyen bir fırsat olmuş ve hemen Ezher'i bırakarak Üniversite'ye kaydolmuştur.

Burada da diğer derslerin yanısıra elbette ağırlık edebiyat derslerinde oldu. Edebiyat dersi öğretim üyesi Hafnî Nāşîf'tan azami derecede istifade etmek için her fırsatı değerlendirdi. Ancak bu hocasından sonra edebiyat derslerine gelmeye başlayan Muhammed Mehâî ile yıldızı hiç barışmadı. Daha önce de belirttiğimiz gibi muhtelif vesilelerle daima karşı karşıya geldiler.

Tāhā Hüseyin Üniversite'de, Arap Edebiyatı derslerinin yanısıra İngiliz ve Fransız Edebiyatı derslerine de devam etmiştir. - Ki daha sonraları bu dillerden yapacağı terceme ve tenkidlerinin nüvesi bu dersler olacaktır. - . Ayrıca bu dersleri takip edebilmek için Fransızcasını geliştirmek zorunda kalacaktır. Bu gayretleri ilerde onun, Fransa'daki tahsiline imkân hazırlamış ve edîbimiz Sorbon burslarına müracaat etmiştir.

Sorbon burslarından istifade etmesi, fransızcasını mükemmelleştirmesiyle birlikte doktora şartına da bağlanınca doktora için hazırlanmaya başladı ve tezini " Ebu'l-^cAlâ " el-Ma^carrî " üzerinde yapmayı kararlaştırdı. Üzerinde çalışmayı kararlaştırdığı Ebu'l-^cAlâ da kendisi gibi a^cmâ idi ve Tāhā Hüseyin onunla kendi arasında birçok benzerlikler buluyordu.

" Zikrā Ebi'l-^cAlâ " adıyla hazırladığı doktora tezi Üniversite'de kabul edildi ve Tāhā Hüseyin Fransa'--

ya, Sorbon'a yolculuğu beklemeye başladı (Mayıs 1914).

Bu esnada patlayan 1. Dünya Harbi onun Fransa'ya gitmesini engelledi. Tāhā Hüseyin bomboş kalmıştı ve ne yapacağını bilmiyordu : Kahire'de kalsa ne yapacaktı, köyüne dönse ne yapacaktı ?

En iyisi Üniversite'ye müracaat ederek öğretmenlik yapmaktı. O da öyle yaptı ve Üniversite meclisine başvurup ücretsiz olarak Edebiyat Tarihi öğretmenliği yapmak istediğini bildirdi. Bu talebi küçük bir değişiklikle kabul edildi ve Tāhā Hüseyin Üniversite'de 5 cüneyh aylıkla öğretmenliğe başladı. Ancak Tāhā Hüseyin'in bu öğretmenliği gayet kısa sürecek, Fransa'ya öğrenci gönderme tekrar başlayınca Kasım 1914 de Fransa'ya doğru yola çıkacaktır.

Fransa'daki tahsilini, Üniversite'nin malî kriz içine girmesi sebebiyle yarıda keserek geri döndüğünde Üniversite'de Arap Edebiyatı öğretmenliği için faaliyete geçtiyse de hocası Muhammed el-Mehdî, onun bu teşebbüsünün akîm kalmasına sebep oldu.

Tāhā Hüseyin Mısır'da kaldığı bu üç aylık devrede boş durmayarak " es-Sufûr " gazetesindeki makalelerine devam etti. Bu makaleler yine tenkid makaleleridir ve içinde kopan isyan fırtınalarının bir aynasıdır. 3.12 1915 tarihli es-Sufûr gazetesinde neşredilen ve Muhammed el-Mehdî'nin " Endülûs Edebiyatı " na dair verdiği bir dersini tenkid eden bir makalesi az daha bursunun iptal-

line dahi sebep oluyordu. Ancak daha önce de Tāhā Hüseyin'in elinden tutarak onun yetişmesini sağlayan Ahmed Luṭfî es-Seyyid'in gayret ve arabuluculuğu ile bu tehlikeyi atlatmıştır.

Tāhā Hüseyin'in ilk edebî semeresi olan " Zikrā Ebi'l-^cAlā " adlı doktora tezi de bu fetret devresinde kitap olarak neşredildi.

Bu üç aylık devreden sonra Tāhā Hüseyin tekrar Fransa'ya gitti ve oradan hem yüksek lisans diplomasını kazanmış hem de Devlet doktorasını yapmış olarak döndü. İkinci doktorası olan bu çalışmasını da İbn Haldūn üzerinde yapmış ve " Felsefetu İbn Haldūn " ve Risāletuhu'l-İctimā^ciyye " adında bir tez hazırlamıştır.

Fransa'dan dönüşünde edîbimiz Üniversite'de, Edebiyat Fakültesi öğretim üyeliğine tayin edildi.

Tāhā Hüseyin bir yandan Üniversite'de öğretim üyesi olarak görevini sürdürürken öte yandan gazetelerdeki edebî makalelerine devam etmiştir.

1922 yılı sonlarında " es-Siyāse " gazetesinin edebiyat sayfası yöneticiliğini üzerine almış ve bu sayfada her çarşamba günü seri makaleleri yayınlanmıştır.

Tāhā Hüseyin bu makaleleri ile büyük bir edebiyat tarihçisi ve tenkidçisi olarak karşımıza çıkar. Bu makalelerinde gerek eski, gerekse muâsır olduğu şair ve edîbleri ele alarak inceler, derinliğine tenkidlerde

bulunur. Makaleler her ne kadar ilmîlik kisvesine büründürülmüşse de gazete ve okuyucularının seviyesine indirilerek oldukça hafifletilmiş ve herkesin anlayabileceği bir üslûbla takdim edilmiştir.

Artık o, Fransa'ya gitmeden önceki acemi gazeteci Tâhâ Hüseyin değildir. Tenkidleri sathîliği aşmıştır. Fransa'da yapmış olduğu sosyoloji doktorasının da etkisiyle makalelerinde sosyolojik tahlillere bolca yer vermiştir. Tenkidlerinde Fransız tenkidci Taine'ın metodlarını uyguladığını, tenkidlerini kuru bir üslûbla değil de selis, edebî, kolay ve anlaşılır bir şekilde takdim ettiğini görüyoruz.

Fakülte'deki " Eski Arap Edebiyatı " üzerinde verdiği konferanslarını " fi's-Şi'ri'l-Câhilî " adı altında 1926 yılında neşredince Mısır'da kıyamet koptu ve kitap toplattırıldı. Tâhâ Hüseyin'in bu eserinde ileri sürdüğü görüşleri tenkid sadedinde gerek ilmî ve islâmî çevreler ve gerekse edîbler büyük bir yarış içine girdiler. Mesele, edebî bir mesele olmaktan çıkarılıp dînî bir havaya büründürüldü.

Tâhâ Hüseyin bu devrede susmayı tercih etmiş, görüşlerinden döndüğünü beşirtmeksizin sadece " Kendinin Allah'a, peygamberlere, meleklerle ... inanan bir mü'min olduğunu " söylemekle iktifa etmiştir.

Ancak bu Tâhâ Hüseyin'in hiçbir tepkisi olmadığı anlamına gelmemelidir. Muarızlarına zaman zaman haftalık

" es-Siyāse " gazetesinden - tenkidlere bir cevap olmak üzere ve görüşlerinin müdafaası olarak değil de - fikir hürriyetini müdafaası adedinde cevaplar veriyor ; ileri sürdüğü görüşlerin tamamen ilmî çalışma düşüncesi ile yapılmış araştırmalardan ibaret olduğunu, edebiyatın dinî ilimlere hizmet eden bir âlet durumundan çıkarılıp müstakil bir ilim olarak haysiyetini kazanmak mecburiyetinde bulunduğunu belirtiyordu.

1929 yılından başlamak üzere edîbimiz, kendi hayatını, özellikle çocukluk ve talebelik yıllarını en ince detaylarına kadar anlattığı " el-Eyyām " adlı eserini yayınlamaya başladı.

Otobiyoğrafik eserler sahasında Tāhā Hüseyin'in bu teşebbüsü Mısır'da yenidir. Edîbler, kendilerinden önce yaşamış şair ve edîblerin hal tercemelerini yazıyor, kendilerininkini yazmayı ise bir ayıp telâkkî ediyorlardı. Halbuki bu edebiyat türü Şark'ta ve Garp'da çok önceleri başlamış ; Şark'ta el-Gazzālî (öl. 505/1111) , Garp'da Saint Augustine (öl. 430) ve Jean Jack Rousseau (öl. 1778) bu sahada çok kıymetli eserler vermişlerdir.

Tāhā Hüseyin, el-Eyyām'ını yazmadan önce Augustin ve Rousseau'nun " İtirafılar " ını ¹² okumuş ve onların tesiri altında kalmış olsa gerektir.¹³

12. Mes Confidences.

13. Süheyr el-Ğalemāvî, Zikrā Tāhā Hüseyin, 66 .

Tāhā Hüseyn, el-Eyyām'da hayatının hemen bütün gizli yönlerini, duygularını, düşüncelerini, bir çoklarının ayıp telâkkî ettiği ve itiraftan çekindiği yönlerini ¹⁴ büyük bir cesaretle ve açıklıkla anlatmış, a^cmâ oluşu sebebiyle neler çektiğini, neler düşündüğünü, hangi ruh hâleti içinde bulunduğunu detaylı bir biçimde tasvir etmiştir.

Yine bu eserinde ne kadar unutkan, utangaç ve çekingen bir tabiate sahip olduğunu ¹⁵ itiraf etmekte, gerek kendisinin ve gerekse çevresinin ayıplarını gizlemeden, olduğu gibi tescil etmektedir. ¹⁶

Cemiyete küskün, münzevî bir ruh hâleti içinde olduğunu bizzat kendisi şöyle anlatır :

" Kendisiyle insanlar ve eşya arasında, dış görünüşüyle rıza ve emniyet, iç dünyasında ise kalbinde gizlediği öfke, korku, gönül hoşnutsuzluğu ve istikrarsızlıktan ibaret bir duvar çekmişti. " ¹⁷

Tāhā Hüseyn'in en velûd devresi 1926 dan sonraki devresidir. Gerek Mısır'da Ezher'de başlayan İslâmiyyât tahsili ile Üniversite tahsili, gerekse Fransa'da Sorbon tahsili bitmiş ; edîbimiz edebî ve fikrî yönden olgunlaşarak semere verecek çağına gelmiştir. İki doktora tezi hariç tutulacak olursa bütün eserlerini bu tarih-

15. Enver el-Cundî, Ađvā' ^cale'l-Edebi'l-Mu^cāşır, 69.

16. Enver el-Cundî, age. 71.

17. Tāhā Hüseyn, el-Eyyām, III/120 den naklen Süheyir el-Kalemâvî, Zikrā Tāhā Hüseyn, 82.

ten sonra telif etmiştir. İslâmî eserleri, romanları, hikâyeleri, tercemeleri ve okullar için hazırladığı ders kitapları hep bu devrenin mahsulleridir. Ders kitapları ile ilgilenmesi Maarif Bakanlığı'nda görevlendirilmesinden sonradır. Ancak ders kitaplarını yalnız başına hazırlamamış, komisyon çalışması şeklinde eserler ortaya çıkmıştır.

Hemen bütün eserleri ¹⁸ daha önceden gazete ve mecmualarda makaleler halinde yayınlanmıştır. Resmî görevlerinin yanı sıra gazeteciliği, hayatının sonuna kadar devam ettirmiş olmasının bunda rolü büyüktür.

" Edebu'r-Rihle " adı verilen seyahat hatıralarını muhtevi eserler sahasında da Tāhā Hüseyin velûd bir yazardır. Hemen her sene tekrarlanan Avrupa gezilerindeki anılarını, gördüklerini, düşündüklerini bu eserlere aktaran Tāhā Hüseyin'in Rihletu'r-Rebîc (1948), fi's-Şayf (1933), Şavtu Bārîs (1943), Min Lağvi's-Şayf ilâ Ceddi's-Şitā' (1959) gibi eserleri bu nevidendir. Bunları da gazetelerde, daha önce seri makaleler halinde neşretmiş, sonra kitap haline getirmiştir.

Tāhā Hüseyin tarihe dair yazılan eserlerde yeni bir üslûb geliştirmiş ve belki de Fransa'da Emile Durkheim'in tesiri altında kalarak sosyolojik tahlillere bu eserlerinde çokça yer vermiştir. İslâm tarihinin çeşit-

18. Doktora tezleri ile Edebiyat Fakültesinde verdiği derslerden ibaret olan fi's-Şi'ri'l-Cāhilî hariç.

li devrelerini incelediği 'Alâ Hâmişi's-Sîre (1933-1938), el-Fitnetu'l-Kubrâ (1947-1953), el-va'cu'l-Hağ (1949), Mir'ātu'l-İslâm (1959), eş-Şeyhân Ebū Bekr ve Ömer (1960) adlı eserlerinde tarihî hadiseleri akıcı bir üslûbla naklederken eserlerinde geçen şahısların ruh hallerini tahlile, cemiyetin içinde bulunduğu temayülleri, çeşitli siyasî, içtimaî ve iktisadî akımları da göz önüne alarak psikolojik tahliller yapmaya da özen göstermiştir.

Tâhâ Hüseyin, Ezher'de ve Üniversite'de talebe olduğu yıllardaki bir kaç denemesi hariç tutulacak olursa şiirle hemen hemen hiç ilgilenmemiştir.¹⁹

Edîbimizin eserlerinde kendi ruh hâletini aynen görmek mümkündür. Gayet akıcı ve sehl-i mümtenî^c diye bileceğimiz, kolay, anlaşılır üslûbunun altında istikrarsız, şüpheli, her şeyden ve hattâ kendinden bile şüphe eden, hiç kimseye ve kendine güvenemeyen bir şahsiyet belirmektedir. A^cmâ oluşunun bu tür bir yol tutmasında şüphesiz ki büyük payı vardır.

4. Gazeteciliği :

Tâhâ Hüseyin'in gazetecilik hayatı henüz 18 yaşında Ezher'de talebe iken başlar.

Tâhâ Hüseyin kendine göre zamanın filozoflarından

19. Cemāluddîn el-Âlūsî, age. 278-285 .

biri olarak gördüğü Ahmed Luţfî es-Seyyid'in " el-Cerîde " isminde bir gazete çıkardığını duyar ve Ahmed Luţfî es-Seyyid'le tanışır. İlk yazılarını bu gazetede yazar. Bu yazılar henüz son derece acemicedir fakat gelecek vadeder niteliktedir.

Ancak Tâhâ Hüseyin burada aradığını bulamaz. Zira Tâhâ Hüseyin ne kadar ateşli ise Ahmed Luţfî es-Seyyid de o derecede ağır ve temkinlidir. Meselâ Tâhâ Hüseyin iki arkadaşı ile Ezher'den ihraç edildiği zaman Ezher ve Şeyhlerini yerin dibine batıran bir makale ile Ahmed Luţfî es-Seyyid'in kargısına dikilince Luţfî es-Seyyid onu itidale davet etmiş, onu teskin ederek kendisine kızan hocası ile barışmasını sağlamıştı.

Tâhâ Hüseyin nihayet ateşli bir gazeteci olan 'Abdulaziz Çaviş'le tanışır ve onun idare etmekte olduğu el-Livâ gazetesine geçer. Bu arada Ezher'i de bırakmış ve Üniversite'ye intisab etmiştir.

Üniversite'yi bitirip doktorasını da yaptıktan sonra Fransa'ya gittiği sıralarda tabîî olarak gazeteciliğine ara vermişti. Fakat Üniversite'nin, içine düştüğü malî kriz neticesinde Mısır'a dönünce yeniden gazetelerde yazmaya başladı. Tâhâ Hüseyin'i bu ara es-Sufûr gazetesinde görüyoruz.

Fransa'daki tahsilini ikmal edip Mısır'a dönüşünde Tâhâ Hüseyin, artık bir Üniversite öğretim üyesidir. Edebiyat Fakültesi'nde görev yaptığı sırada bir Üniversite

te mecmuası çıkarmak üzere faaliyete geçer. Arap gazeteciliğinde bu, ilk " Üniversite Mecmuası " çıkarma faaliyetidir. Fakat ateşli bir yazar olarak aylık çıkan bu mecmua Tāhā Hüseyin'i tatmin edecek midir ?

1922 senesi sonlarına doğru Mısır'da " es-Siyāse " gazetesi yayın hayatına başlar ve Tāhā Hüseyin'i edebiyat sayfasının başyazarı olarak seçer. Bu tarz bir yayın da gazetecilik hayatında ilk adımdır. Tāhā Hüseyin daha sonraları bu gazetenin edebiyat sayfasında her çarşamba yayınlanan makalelerini " Ḥadîsu'l-Erbi'ā " adıyla yayınlanan kitabında yayınlayacaktır.

Tāhā Hüseyin es-Siyāse'de edebiyat sayfasına sıkışıp kalmamış, siyasî konulara yer verilen başyazılara da el atmıştır. Böylece siyasî konulu başyazılara üslûb yönünden bir yenilik getirmiş, edebî bir özellik vermiştir. Halk daha önce böyle bir üslûba yabancıydı. Bir kısım okuyucu kitlesi onu bu yazılarından dolayı alkışlarken bir kısmı da - siyasî eğilimlerinin bir neticesi olarak - ateş püskürüyordu.

1926 yılında haftalık " es-Siyāse " gazetesi çıkmaya başladı. Bu gazete bütün Arap âleminde kültür devrimi bayrağını açan gazetedir. Tāhā Hüseyin elbette bu gazetenin en parlak yıldızlarından biri olacaktır. " fi'ş-Şi'ri'l-Cāhilî " isimli kitabı üzerinde koparılan gürültülere ve reddiyelere bu gazetede yazdığı yazılarla cevap vermiş ve fikir hürriyetini sonuna kadar müdafaa

etmiştir.

1930 yılında Edebiyat Fakültesi'ndeki dekanlık görevi sona eren Fransız Michau'nun yerine Tāhā Hüseyin dekan seçildi. Zamanın Maarif bakanı bu seçimi onayladıysa da hemen akabinde Tāhā Hüseyin'den, bu görevinden istifa ile Sıkkı Paşa'nın partisinin yayın organı olan " eş-Şa^cb " gazetesine yazı işleri müdürü olmasını istedi. Ancak Tāhā Hüseyin dekanlıkta kalmayı tercih ederek bakanın bu teklifini reddetti.

Sıkkı Paşa bunu unutmadı ve 1932 yılında bazı siyasîlere Edebiyat Fakültesi'nce fahrî doktora verilmesi meselesinden dolayı çıkan anlaşmazlıkta Tāhā Hüseyin Fakülte'den alınarak Maarif Bakanlığı'nda bir memuriyete tayin edildi. Tabîî yine kıyamet koptu ve Tāhā Hüseyin yeni görevine başlamayarak gazetelerde hücumla geçti. Netice olarak da re'sen emekliye sevk edildi.

29 Mart 1932 tarihinden itibaren Tāhā Hüseyin evine çekildi ve es-Siyāse gazetesinde yazı yazmaya başladı. Dr. Heykel Kahire'de bulunmadığı zamanlar da gazetenin yazı işleri müdürlüğünü de deruhte ediyordu.

Hür Anayasacılar'la Vefd Partisi arasında anlaşma olunca Tāhā Hüseyin " Kevkebu's-Şarḳ " gazetesine geçti. Bu gazete Vefd Partisi'nin gayr-ı resmî yayın organı durumundaydı.

Daha sonra Kevkebu's-Şarḳ " tan da istifa ederek " el-Vādî " gazetesinin imtiyazını satın aldı ve bu ga-

zeteyi çıkarmaya başladı. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü de yürütüyordu. Bu gazetede 1934 Kasım ayına kadar kaldı.

Tāhā Hüseyin'i bu arada tekrar Üniversite'de Edebiyat Fakültesi ve dekanı olarak görüyoruz. Bu merhalede Tāhā Hüseyin gazeteciliği unutmadı ve Edebiyat Fakültesi bünyesinde bir " Gazetecilik Enstitüsü " kurulması için uğraştı. Açılan bu enstitünün başına da gazeteci arkadaşı Mahmud Azmi'yi getirdi.

1944 yılında tekrar emekliye sevkedildikten sonra yine gazeteciliğe döndü ve 1945 yılında " el-Kâtibu'l-Mısrî " mecmuasını çıkarmaya başladı.

Tāhā Hüseyin'in diğer gazete ve mecmualarda zaman zaman çıkan makale ve yazılarına burada temas etmek istemiyoruz. Zira bu, hem bu araştırmamızın boyutlarını aşar, hem de Tāhā Hüseyin'in edebî veçhesini tebellür ettirmede bize büyük bir yarar sağlamaz. Zira gazete ve gazete okurları seviyesinde yazılmış, aktüel konulu makalelerden ibarettirler. Bir misal olarak söylemek gerekirse İstanbul'da 'Abdulaziz Çaviş tarafından çıkarılan " el-Hidāye " mecmuasında bile makaleleri vardır.

Tāhā Hüseyin " el-Çumhūriyye " gazetesinin de yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. Ancak sıhhi sebeplerden dolayı bu gazeteyi bırakmışsa da gazetecilik onu bırakma-

mıştır.²⁰

Tāhā Hüseyn'in mücadelelerle dolu tam 65 yıllık bir gazetecilik hayatı vardır. Onun kılıcı kalemiydi; 'Abdulaziz Çaviş' ondaki bu kabiliyeti görmüş ve onu, muarızlarına karşı gayet akıllıca kullanmıştır. Mese-lâ Mustafa Luţfî el-Menfelûtî hakkında el-Livâ gazetesinde çıkan yazıları son derece ağır tenkidlerle doludur. el-Menfelûtî'ye hücum için her fırsattan istifade etmiş, haklı veya haksız, devamlı olarak onu tenkid etmiştir. Tāhā Hüseyn'in o zamanki tutumu mutlak muhalefettir. (خالف تعرف) kaidesi gereğince meşhur olmanın yolunu sansasyon yolu olarak görmüştür. Bunda, gözlerinden mahrum olma psikolojisinin de tesiri unutulmamalıdır. Kendisine haksızlık yapıldığı zannına kapıldığı an hemen kaleme sarılmış ve gazetelere koşmuş, mücadelesini gazetelerde vererek kamuoyunda kendine destek aramıştır.

Her hal ü kârda 65 yıllık şerefli ve başarılarla dolu bir gazetecilik hayatı Tāhā Hüseyn'in gazetecilik yönünü simgelemektedir.

20. Zikrā Tāhā Hüseyn (26-27 Şubat 1975 tarihinde düzenlenen anma töreninde sunulan tebliğ, makale, araştırma ve kasîdeler) , 113-117 .

III. B Ö L Ü M

E D E B î v e F İ K R î M Ü C A D E L E L E R î

1. M¼cadelelerine Genel Bir Bakış :

Tāhā H¼seyin'in m¼cadelelerine ger¼ekçi bir şekilde yaklaşabilmek i¼in, her şeyden önce, bunların ne zaman, nasıl başladığını, nasıl seyrettiğini tesbit etmemiz gerekir. Acaba m¼cadelelerinden hangisini başlangıç olarak diğerlerini onun üzerine bina edeceğiz ? Ezher'deki m¼cadelelerini mi, Üniversite'deki m¼cadelelerini mi, yoksa girtlağına kadar siyasete batıp yanıp kavrulduğu m¼cadelelerini mi ? ...

Hayatının sonuna kadar devam eden bu m¼cadeleleri kanaatimize göre daha çocukluğundan itibaren başlamış görünmektedir. Henüz 3 yaşında küçük bir çocuk iken kör olduğu i¼in herkes gibi yiyip içmemektedir. Bu sebeple de nefsi ile m¼cadelesi başlamıştır. Nefsine eziyet verecek derecede az yeyip içmekte, yemekte canı su istediği halde içmemekte, yemeğin sonunda ve kimsenin göremeyeceği bir yerde su içmeye kendini zorlamaktadır.

Böylece, daha önce de belirtildiği gibi müşterek yemek tabağından yemeği, iki eliyle birden alıp yemeye kalkışması neticesinde mahcup olmuş, bu yüzden de başka-

larıyla mücadelele girişmezden önce kendi nefsiyle mücadelele girmiştir.¹

Nefsiyle sadece yiyip içme hususunda mı mücadele etmektedir, elbette hayır. O, arkadaşlarıyla oyun oynamayı da kendine yasaklamıştır.²

Kendi nefsiyle boğuşma derecesine varan bu mücadelesi onu intihar teşebbüsüne kadar götürebilmektedir. Nitekim, hıfzının durumunu öğrenmek isteyen babasının bu davranışı, onu, hayatına son verebilecek duruma getirmişti. Zira ona göre hıfzını unutmuş olarak babasının nazarında küçük düşmektense ölmek daha iyidir.

Kendi nefsiyle mücadelesi devam ederken bu sefer köyde gittiği Küttāb (Kur'ān Kursu) hocası ile mücadeleye başlamıştır. Onu küçümsüyor, onunla ve ilmiyle alay ediyor, çocuklarla konuşmalarında hocanın taklidini yaparak onları eğlendiriyor, bu da hocayı kızdırıyordu. Hele bir de köylerine gelen bir ziraat müfettişinden özel olarak Kur'ān dersleri almaya başlamasından sonra Küttāb hocasını küçümsemesi daha da arttı. Bu hocasından niçin istifade edememiş olduğu da böylece daha iyi anlaşılmaktadır.³

Nihayet Tāhā Hüseyin, köyünden ayrılıp Ezher'e gider. Buradaki tahsiline başlar. Başlangıçta Ezher ona

1. Sāmiḥ Kureyyim, Ma'ārīku Tāhā Hüseyin, 22.

2. Tāhā Hüseyin, el-Eyyām, I/24.

3. Sāmiḥ Kureyyim, age. 24.

bir ilim beşiği olarak görünmektedir. Ezher'e ve oradaki ilme saygısı büyüktür. Fakat içine girince ve hele ilk derslerinde - kendi ifadesine göre - havsalasının almadığı şeyler işitince Ezher ve Şeyhleri ile mücadelesi başlar.

Yaz tatillerinde köyüne dönüp de kimsenin kendisine kıymet vermediğini, yine Ezher'e gitmeden önceki a^cmâ çocuk gözüyle bakıldığını görünce çileden çıkar ve etrafıyla mücadeleye girer. İşe küttâb'daki hocasını kızdırmakla başlar Bir gün, hocanın, annesine Kur'ân ehlinin faziletlerinden bahsederken Tâhâ Hüseyin : " Bunlar boş sözlerdir. " diye müdahale edince hocanın simşeklerini üzerine çeker. Fakat o bu kadarı ile de kalmaz. Bu sefer Delâilu'l-Hayrât okuyan babasını tenkide kalkar.

Tâhâ Hüseyin'in kendi ifadesiyle : " Babası, her ne kadar bu tenkidlerine zahiren kızmakta ve Ezher'e tekrar göndermemekle tehdit etmekte ise de çocuğunun bu tenkidlerinden etrafındaki yaşlı başlı insanlarla sözlü mücadelelerinden gurur duymakta ve ona karşı davranışlarındaki müsamahası ile âdetâ teşvik etmektedir." 4

Yaz tatilinden Ezher'e dönünce hocaları ile mücadelesi ve ihtilâfları da şiddetlendi. " Dilinin uzunluğu " ve derslerinde hocaları tenkid etmesi sebebiyle

4. Tâhâ Hüseyin, el-Eyyâm, II/127-128.

bazan kendi isteğiyle, bazan da hocalarının, derslerine kabul etmemeleri sebebiyle defalarca hoca değiştirdi. Fakat hiç birinde sebat etmedi. Meselâ Saray Ezher şeyhlerinden birine kızıp da Ezher'deki derslerine son verince Tâhâ Hüseyin ve bazı arkadaşları Saray'ın bu davranışına karşı çıkmak sadedinde hocaya giderek " evinde kendilerine özel ders vermesini " teklif ederler. Hocanın da kabulü üzerine gazetelere ilân vererek durumu bütün talebeye duyurur ve derslere başlarlar. Fakat bir gün bu hocasıyla da ders üzerinde bir münakaşaya tutuşur. Münakaşa uzar, sonunda hoca :

- Sus be kör adam, sen kim, bu ders kim !

diye öfkeyle bağırınca Tâhâ Hüseyin :

- Dilin uzunluğu ne bir hakkı isbat eder, ne de bir bâtılı ortadan kaldırır.

diye cevap verir. Ancak hoca o gün dersi tatil eder ve Tâhâ Hüseyin de bir daha bu hocanın derslerine gitmez.⁵

Henüz 3 yaşında iken müptelâ olduğu körlük âfeti- nin yüzüne vurulması Tâhâ Hüseyin'i çok kızdırmakta ve bunu yapanların her söylediklerine karşı çıkmakta, onları tenkid etmekte, âdetâ buna kendini zorlamaktadır.

Ezher'deki tenkidlerinden ve karşı çıkmalarından ne hocalar, ne de talebeler memnundu. Hognutsuzluk

5. Tâhâ Hüseyin, age. II/151-153 .

gün geçtikçe daha da artmaktadır. Burada Tāhā Hüseyin, ez-Zeyyāt ve ez-Zenātî ile bir üçlü oluşturmuşlardır. Bu iki arkadaşı da onun tenkidlerine ve davranışlarına katılıp kendisine destek olmaktadırlar.

Nihayet bir gün el-Kâmil isimli eserin okutulduğu bir derste meydana gelen hadise bardağı taşıran son damla olur. Şöyle ki :

Derste şöyle bir ibare geçer : " Haccâc'ın, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in kabrini ziyaret eden hacılar hakkında : " Onlar ancak çürümüş kemikleri ve odunları tavafl ediyorlar. " demesi tekfirine sebep olmuştur. " Tāhā Hüseyin bunu duyunca :

- Olur mu böyle şey, neden kâfir olsun ? Olsa olsa edepsizlik etmiş olur.

deyiverdi. Tāhā Hüseyin'in bu sözleri Ezher şeyhi-ne anlatılınca da iki arkadaşı ile birlikte Ezher Disiplin Kurulu'nun karşısına çıkarılır. Tahkikat ve yüzleştirmelerden sonra da Ezher'den tard edilirler.

Bunun üzerine Tāhā Hüseyin, Ezher'i ve özellikle Ezher Şeyhi'ni şiddetle tenkid eden bir makale yazarak yayınlanması isteğiyle el-Cerîde gazetesinin müdürü Ahmed Luţfî es-Seyyid'e götürür. Makale o kadar ağır ithamlarla doludur ki Ahmed Luţfî es-Seyyid'in yanında bulunan bir arkadaşı :

- Şimdiye kadar yaptıklarından dolayı tecziye edil-

mesen bile bu makale senin Ezher'den kovulmana yeter.

demek zorunda kalmıştır.⁶

Ahmed Luţfî es-Seyyid'in dahli ile Ezher'e yeniden kabul edilmekle birlikte onun, Ezher ve şeyhleri hakkındaki ölçüsüz tenkidleri doktora imtihanında iskatına sebep olur.

Bu arada Tāhā Hüseyin edebiyatla ilgilenmeye, gazeteciler ile tanışıp onlarla haşır neşir olmaya başlamıştır. Bunlardan özellikle el-Cerîde gazetesi müdürü Ahmed Luţfî es-Seyyid ve el-Hidāye mecmuası sahibi ^cAbdulaziz Çaviş'in Tāhā Hüseyin üzerinde etkileri büyüktür. Mezkûr şahıslardan birincisi oldukça ılımlı ve itidal tavsiye ediyorsa da ikincisi Tāhā Hüseyin'i tenkid ve hücumlarında desteklemekte ve hattâ teşvik bile etmektedir.

^cAbdulaziz Çaviş kendisi de büyük bir münekkidi idi. Tāhā Hüseyin'de kendisinininkine mümasil bir tenkid kabiliyeti görmüştü. Bu sebeple onu, gerek Ezher'e ve gerekse muarızlarına, özellikle de Menfelûţî ve Reşîd Rıdâ'ya karşı hücumu teşvik ediyordu.

Tāhā Hüseyin, bu teşviklerle el-Hidāye mecmuasında tenkid makaleleri yazmaya başladı. O kadar sathî ve mesnetsiz hücumları olmuştu ki kendisi bile sonraları, özellikle Menfelûţî'ye karşı yaptığı bu tenkid-

6. Tāhā Hüseyin, el-Eyyām, II/172.

lerden pişman olmuştur.⁷

Yine Sa^cd Zağlûl ile aralarının açılmasıyla ters düşmelerinin de kökleri 'Abdulaziz Çaviş'le tanışıp da onun mecmuasında tenkid makaleleri yazdığı devre kadar inmektedir. Zira biliyoruz ki 'Abdulaziz Çaviş Sa^cd Zağlûl'u hiç sevmemekte, her vesile ile onu tenkid edip onunla alay etmektedir. 'Abdulaziz Çaviş'in Tâhâ Hüseyin üzerindeki etkisi ise son derece açıktır.

Tâhâ Hüseyin'in Ezher'e karşı en şiddetli hücumunu, kendisinin son sınıfta talebe olduğu esnada görüyoruz. O sene Reşîd Rıdâ'nın gayretleri ile açılan irşad ve davet medresesinin açılış merasiminde Ezher şeyhlerinin de huzurunda şampanyalar patlatıldığına dair gazetelerde haberler ve resimler çıkmıştı. Muhafazakâr çevreler Ezher'den boş yere tekzip beklediler. Böyle bir şey olmayınca da tevil yoluna başvurdular. " Evet davette şişeler açılmıştı. Ama bunlar şampanya değil gazoz şişeleri idi. " Ancak bu teviller Tâhâ Hüseyin'i ve Ezher şeyhlerini sevmeyen çevreleri tatmin etmekten uzaktı. Ezher'e ve şeyhlerine hücumda en katı davranan elbette Tâhâ Hüseyin idi. Bu hususta 'Abdulaziz Çaviş kendisini hem teşvik ediyor, hem de bu sadedde yazdığı makaleleri el-^cİlm gazetesinde neşrediyordu.

Menfelûti ve Reşîd Rıdâ'dan sonra Corci Zeydân ve Mustafa Şâdık er-Râfi^ci de Tâhâ Hüseyin'in tenkid ve

7. Tâhâ Hüseyin, age. III/24 .

hücumlarından nasiblerini aldılar.

1911 yıllarında Tāhā Hüseyn, el-Hidāye mecmuasıyla el-^cİlm gazetesinde neşredilen makalelerinde Corci Zeydan'ın " Tārîhu Âdābi'l-Luġati'l-^cArabiyye " isimli eserini şiddetle tenkid ediyor, kitabın hatalarla dolu olduğunu, ibaresinin de son derece mübhem olduğunu iddia ediyordu.

Rāfi^cî'nin de üslûbunu beğenmiyor, H. V. veya VI. asırlarda Rāfi^cî'nin üslûbunun geçerli olabileceğini, bugün ise geçerli olamayacağını ileri sürerek tenkid ediyordu.⁸

1914 yılında Ebu'l-^cAlâ' el-Ma^carrî hakkında hazırlamış olduğu doktora tezi tepki ile karşılandı. Millet Meclisi üyelerinden Port Sa^cîd temsilcisi 'abdu'l-Fettāh el-Cemel, başkan Sa^cd Zaġlûl'a kitap ve müellifi hakkında bir soru önergesi vererek aynı zamanda Üniversite'ye verilmekte olan tahsisatın da kesilmesi teklifinde bulundu. Fakat henüz Sa^cd Zaġlûl ile araları açık değildi ve Sa^cd adı geçen üyeyi çağırarak önergesini geri almaya ikna etti. Böylece mesele geçici olarak kapanmış oldu.⁹

1915 yılında Üniversitenin malî kriz içine düşerek Avrupa'ya gönderdiği talebeleri geri çağırarak mec-

8. Sāmih Küreyyim, age. 35.

9. Tāhā Hüseyn, age. III/148.

buriyetinde kaldığını görmüştük. Tāhā Hüseyin geri döndüğünde Mısır'da kalmış olduğu 3 aylık kısa devrede bu sefer eski hocalarından Muhammed Mehdî ile karşı karşıya geldiler. Hocasının, dinlemiş olduğu bir dersini es-Sufûr gazetesinde tenkidine kızan hocası Üniversite'ye müracaatla Avrupa bursunun iptali ve onun tecziyesini istemişse de bu meselede Ahmed Luţfî es-Seyyid'in müdahalesi, kızgın hoca ile mütemerrid talebesini barıştırmıştır.¹⁰

1922 de es-Siyāse gazetesinin edebiyat sayfasının idaresi kendisine havale edilince burada her çarşamba yazdığı ve daha sonra da Hadîsu'l-Erbi'ā' adıyla neşrettiği makaleleri ayrı bir münakaşa ve mücadele konusu oldu. Tāhā Hüseyin bu makalelerinde Emevî ve Abbāsî devirleri Arap edebiyatını inceliyor ve bu devirleri " Şüphe, sefahet ve ahlâksızlık " devirleri olarak nitelendiriyordu. Muhafazakâr çevreler hemen buna karşı çıktılar. Zira bu devirler Mısır'da İslâmî devrenin en parlak devreleri kabul edilip mukaddes nazarıyla bakılıyordu.

1926 yılında ve Ali 'Abdu'r-Rāzık'ın tepki ile karşılanan " el-İslâm ve Uşûlu'l-Hukm " adlı eserinden bir sene sonra fi's-Şi'ri'l-Cāhilî adlı eserini neşrediyor ve bu da yeniden şimşekleri Tāhā Hüseyin üzerine çekiyordu. Bu eser hakkındaki mücadelelerini ayrıca ve

geniş bir şekilde tekrar ele alacağız.

Fransa'dan döndükten sonra Tâhâ Hüseyin'i Hür Anayasacılar'a yaklaşmış ve Vefd Partisi ile başındakileri tenkid eder görüyoruz. Bu sebeple 1928 yılında Edebiyat Fakültesi dekanlığına seçilince Vefd Partisi hükümetinin Maarif Bakanı Ali eş-Şemsî onun dekanlığına itirazla istifaya zorlar. Ancak Tâhâ Hüseyin " Dekan olarak tayininin yapılması, bir gün bile dekanlık yapması ve ancak ondan sonra istifa etmesi " şartıyla bu teklifi kabul eder. Tâhâ Hüseyin dekan tayin edilir. O gün dekanlık makamında bazı evrakı dekan olarak imza eder ve akşam da istifasını verir. Aynı Fakülte'de Öğretim Üyesi olarak göreve devam eder.

1930 senesinde tekrar dekanlığa seçilir. Zamanın parlamento dışı hükümetin Maarif Bakanı Murad Seyyid Ahmed dekanlığını kabul ve tayin eder. Ancak iki gün sonra başbakan İsmail Şıdķı, bu vazifeden istifa ile eş-Şa^cb gazetesinin yazı işleri müdürü olması için baskı yapmaya başlar. Böylece Şıdķı Paşa ile araları açılır.

1932 yılında hükümet bazı siyasîlere Edebiyat Fakültesi'nce fahrî doktora unvanı verilmesini talep edince dekan Tâhâ Hüseyin buna şiddetle karşı çıkar. Bu arada fi's-Şi^cri'l-Câhilî hakkındaki münakaşalar yeniden alevlendirilir. 31 Mart 1932 de Tâhâ Hüseyin emekliye sevk edilir.

Bu devrede Tâhâ Hüseyin siyasî görüşünü değiştirir

ve Vefâ Partisi tarafını iltizam eder. Dolayısıyla 1942 yılında Maarif Bakanlığı Teknik Müsteşarlığı'na getirilir. Aynı zamanda İskenderiye Üniversitesi müdürlüğü ile görevlendirilir. Bu Üniversite'de de mücadeleleri sürer. Zira bu sefer de Saray tarafından sevilmemektedir. 1950 yılında Maarif Bakanı olarak görevlendirilmesinden önce Saray ile araları iyice açılır. el-Mu'azzabün fi'l-Ard adlı eserini yazar. Ancak bunu Mısır'da neşredemez. Eser Lübnan'da basılır ve Mısır'a girince de toplatılır. Tâhâ Hüseyin bu eserindeki bazı konuşmalar dolayısıyla komünistlikle itham edilir. Tâhâ Hüseyin, bu eseri etrafında koparılan fırtınalar ve ithamlar hakkında şöyle diyor : " Kitap çıktığı zaman benim komünist olduğumu söylediler. Halbuki kitaptaki konuşmalar benim muhafazakâr, hattâ aşırı derecede muhafazakâr ve sağcı olduğuma en açık delildir. Hem öyle bir sağcı ki solçulara kızdığı kadar hiçbir kimseye kızmayan bir sağcı . " 11

23 Haziran 1952 ihtilâli Tâhâ Hüseyin'in içtimaî sahadaki bir çok ıslahat taleplerini tahakkuk ettirir ve Tâhâ Hüseyin bundan sonra açıkça mücadele ve polemiklere girmez. Ancak talebelerinin başlattıkları mücadele ve münakaşalar sürer gider. Tâhâ Hüseyin, onları murakabe etmekte, fikri sorulduğu zaman da ya bir hoca ya da bir baba sıfatıyla ve şefkatiyle onlara yol göstermektedir.¹² Tâ ki 1973 Aralığında vefat edinceye kadar.

11. Sâmiḥ Kureyyim, age. 41.

12. Sâmiḥ Kureyyim, age. 42 .

2. Fi's-Şi'ri'l-Cāhilî Adındaki Eseri

a. Eser'in Muhtevası :

Bu eser Tāhā Hüseyin'in, Mısır Üniversitesi'n-
de Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi olarak tayin edil-
dikten sonra ilk iki senede talebeye verdiği derslerin
bir kitap haline getirilmiş şeklidir.

Tāhā Hüseyin bu eserini başlıca 7 kitaba (bölüme)
ayırmıştır :

Birinci bölümde genel olarak edebiyat ve edebiyat
tarihini inceler. Mısır'daki edebiyat öğretimini kısaca
özetledikten sonra Mısır'da edebiyat öğretiminin sıhhat-
li olmadığını ve edebiyat adına bir fayda meydana getir-
mekten uzak olduğunu belirtir. Ona göre Mısır'da edebi-
yat eğitim ve öğretiminin aşağıda belirtilen şekilde ol-
ması gerekir :

" Her şeyden önce Mısır talebesine edebiyatı sev-
dirmek gerekir. Bunun için, Maarif Bakanlığı edebî zev-
ke sahip edîblerden de yararlanarak yeni bir müfredat ha-
zırlamalıdır. Bu, ilk merhaledir. Bundan sonra da Bakan-
lık, edebiyatı okutacak ehliyetli hocalar yetiştirmeye
çalışmalıdır. Bu da bugünkü Dāru'l-^cUlūm ile mümkün de-
ğildir. Şu halde bu işi daha sağlam temellere oturtacak
Yüksek Öğretmen Oulları'na ve Üniversite'ye ağırlık ve-
rilmelidir. Ayrıca bugün Avrupa milletlerinin, kendi E-
debiyatlarını tedriste takip ettikleri metodlardan da

müstahî olamayız. Biz de Arap edebiyatını tedriste onların metodlarını kullanmalıyız. " 13

Müellif, edebiyat öğretiminin genel kültürle de ilgisini ve belli bir seviyede kültüre sahip olmadan edebiyat öğretiminin mümkün olmadığına işaret ettikten sonra edebiyat kelimesinin tarif ve tahliline girer.

(الادب) el-Edeb kelimesinin ıstikâkı üzerindeki eski ve yeni görüşlere yer verir. Bu kelimenin literatüre giriş zamanını tesbite çalışır. Ona göre bu kelime, ancak Emevîler devrinde ortaya çıkmış olabilir.¹⁴

Daha sonra da edebiyat tarihinin tedris ve tesbitinde esas alınacak ölçüleri birer birer ele alarak bunların :

1. Siyasî,

2. İlmî,

3. Edebî ölçüler olduğunu, bu ölçülerin, edebiyat tarihinin tesbitinde tek başlarına ele alınarak edebiyat tarihinin tesbit edilemeyeceğini, edebiyat tarihçisinin bu ölçülerin hepsine birden istinad etmesi gerektiğini ve bunların tümünden meydana gelen bir ölçüyü esas alarak edebiyat tarihini incelemesi ve tedris etmesi gerektiğini söylemektedir.

Bundan sonra Arap edebiyatı tarihinin ne zaman ortaya çıkmış olabileceği sorusunu sorarak :

13. Sayfa 18. (Sayfa numaraları eserin 1969 yılında fi'l-Edebi'l-Câhilî adıyla yapılan 10. baskısından verilmiştir.)

14. Sayfa 25 .

" Şu anda Arap edebiyatı tarihinin yazılabilmesi için şartların müsait olmadığını, buna imkân da bulunmadığını ; çünkü edebiyat tarihçisine yol gösterecek ilmi araştırmaların henüz yapılamamış bulunduğunu, ne şairlerimiz ve ne de eserlerinin ilmi bir şekilde araştırılıp ortaya konulamadığını " belirterek " Bu tür ilmi çalışmaların yapılması gerektiğini, bunu da ancak Edebiyat Fakültesi ve Öğretmen Okullarının yapabileceğini " ¹⁵ söylemektedir.

Daha sonra Tâhâ Hüseyin edebiyat ilminin Mısır'da henüz diğer ilimler gibi istiklâlini kazanamadığından yakınlarak : " Edebiyat ve dil ilminin Kur'ân ve Din'in anlaşılmasına bir vesile olduğu için tahsil edildiğini, bunun ise edebiyatın, bir gaye olmaktan çok bir vesile ittihaz edilmesi neticesine müncer olduğunu " ifade ile: " Bunun, edebiyatın baskı altına alınması manâsına geldiğini " söyler ve şöyle devam eder :

" Kim beni İslâm'ın savunucusu, ilhadın ve küfrün bir yıkıcısı olmak için edebiyat okutmaya zorlayabilir ? Ben, edebiyat öğretirken ne İslâm'ın savunucusu, ne de küfrün yıkıcısı olmak istemiyorum. " ¹⁶

" O halde bu konuda ana kaidemiz şu olmalıdır : Edebiyat, sadece Kur'ân ve hadisi anlamaya vesile olacak ilimlerden biri değildir. Edebiyat, sadece edebiyat oldu-

15. Sayfa 53-55 .

16. Sayfa 58.

ğu için tedris edilmelidir. " 17

İkinci bölümde müellif, esas bahis olan Cāhiliye Devri dil ve edebiyatına girer. Bu bölümün giriş kısmında, Cāhiliye Devri Arapları'nın tarihi, dilleri ve edebiyatları hakkındaki bu araştırmasının, şimdiye kadar alışıl gelmiş araştırmalardan farklı olduğuna işaretle şöyle der :

" Şimdi bizim önümüzde iki yol var : Ya eskilerin bu konudaki söylediklerini aynen kabul edeceğiz, ya da onların ilmini araştırma konusu yapacağız. Daha açık bir ifadeyle onların ilimlerinden şüphe edeceğiz. Eskilerin edebiyat ve edebiyat tarihi konusunda söylediklerini ancak ilmî bir araştırmadan sonra kabul edeceğiz. Bu araştırmamız kesin bir bilgi vermese bile hiç olmazsa görüşlerden birisini bize tercih etme imkânı verir. " 18

Tāhā Hüseyin burada klâsik ve modern edebiyat taraftarlarının (el-Mezhebu'l-Ḳadîm ve el-Mezhebu'l-Cedîd) durumuna da işaret ettikten sonra bunlar arasında kendi görüşünü şöyle belirtir :

" Ben, Cāhiliye Devri edebiyatının kıymetinde şüpheliyim. Bu şüphede de ısrarlıyım. Bu konuda araştırmaya ve düşünmeye başladım. Bu araştırmalarımda vardığım netice - her ne kadar kesin değilse de kesinliğe yakındır. - şudur : Cāhiliye edebiyatı adı verdiğimiz edebiyatın bü-

17. Sayfa 59.

18. Sayfa 62 .

yük bir kısmının bu devir ile ilgisi yoktur. İslâm'dan sonra uydurulmuştur. Zira bu edebiyat mahsulleri Cāhiliye Devri'ni temsil etmekten çok müslümanların hayatını, temayül ve arzularını temsil etmektedir. Ben inanıyorum ki gerçek Cāhiliye edebiyatından geriye çok az şey kalmıştır ve bu devirdeki gerçek edebiyat şekillerini tesbit etmede bunlardan yararlanamayız... Şunu da ilân etmekten çekinmiyorum ki İmru'u'l-Kays, Tarafe, İbn Gûlsûm ve 'Antera'ya ait olarak okuduğumuz şeylerin onlarla bir ilgisi yoktur. Ya ravilerin ve bedevî Araplar'ın, ya nahivcilerin ve hikâyecilerin zorlaması ya da müfessir, muhaddis ve kelâmcıların uydurdukları şeylerdir.

Bununla birlikte İslâmî Devre'ye yakın Cāhiliye Devri'nin tamamen zayı olduğunu zannetmiyorum. Bu devreyi sahih, açık ve doğru olarak tasavvur edebiliriz. Ancak bunda şiire değil, bir yönden Kur'ân'a, diğer bir yönden de tarih ve esâtîr'e itimad edebiliriz." 19

" Cahiliye edebiyatının dil ve sanat yönünden incelenmesi ise bizim bu konudaki inancımızı daha da kuvvetlendirmektedir. Dil ve sanat yönünden de İmru'u'l-Kays, A'şâ ve bunlardan başka cāhiliye şairlerine nisbet edilen şiirlerin bu şairlere ait olması ve Kur'ân'dan önce yayılmış bulunması mümkün değildir. Bu, bizi şöyle garip bir sonuca ulaştırır : Kur'ân ve hadisın tefsir ve ızahında bu şiirlerin delil getirilmesi yerine, bu şiirlerin

açıklanmalarında Kur'ân ve hadisin dâhil olarak kullanılmaları gerekir. Şunu demek istiyorum : Bu şiirler herhangi bir şeyi tesbit etmediği gibi bir şeye de delâlet etmezler. Kur'ân ve hadis ilimlerinde de vesile ve delil olarak alınmaması gerekir.²⁰ "

Müellif, bundan sonra bu araştırmasında esas alacağı metoda geçer ve bunu şöyle açıklar :

" Ben bu araştırmamda, yeni ilim adamları ile felsefecilerin ilim ve felsefede takip ettikleri metodu takip edeceğim ki o da Descartes'in bu asrın başlarında eşyanın hakikatini araştırmada kullanmak üzere ihdas ettiği felsefî metoddur.

Herkes bilir ki bu metodun temel kaidesi, araştırmacının daha önceden sahip olduğu bütün bilgilerini bir tarafa bırakması ve araştırmaya zihni boş ve berrak olarak yönelmesidir. " ²¹

" O halde, biz de eski Arap edebiyatını ele alarak incelemek istediğimizde evvelâ zihnimizi, bu konuda daha önce söylenmiş olanlardan boşaltacağız. Elimizi, ayağımızı ve kafamızı bağlayarak hür düşünme melekemizi köstekleyen bağlardan kendimizi kurtaracağız. Sonra da millî duygularımızı, dinî duygularımızı ve bunlara bağlı şeyleri, dinî, millî duygu ve temayüllerimize zıt düşen her şeyi unutmış olarak, hiç bir kayıtla bağlı kalmaksızın araştırmamıza başlayacağız. " ²²

20. Sayfa 66-67.

21. Rene Descartes, Metod Üzerine Konuşma, 23 vd.

22. Sayfa 67-68.

Tāhā Hüseyin, araştırmasında takip edeceği metodu da böylece açıkladıktan sonra, Cāhiliye Devri hayatını nereden ve hangi kaynaklardan öğrenebileceğimizi soruyor. Keza bu devreyi en güzel şekilde Kur'ân-ı Kerim'in tasvir ettiğini ileri sürüyor. Müellifi bu inanca götüren de Cāhiliye Devri'ne ait olduğu kabul edilen şiirlerdeki Cāhiliye hayatı ile Kur'ân-ı Kerim'de tasvir edilen Cāhiliye hayatı arasında bulduğu tenakuzdur. O'na göre : " Kur'ân, Cāhiliye Devri'ni bize en güzel şekilde tasvir etmektedir. O zamandaki siyasî, iktisadî ve içtimaî durum hakkında calib-i dikkat tesbitleri vardır. O devri, özelliklerini Kur'ân'ın tasvir ettiği şekilde cāhiliye şiirinde bulamamaktayız. Sonra, Cāhiliye Araplar'ı başkalarının anlattığı gibi dış tesirden uzak ve tecrid edilmiş de değillerdi. Şayet cahil ve kaba-saba kimseler olsalardı Kur'ân'ı nasıl anlayabileceklerdi ? "23

Müellif daha sonra, Cāhiliye Devri edebiyatı ve Cāhiliye Devri'ndeki dil ve lehçe farklılıklarına işaretle nasıl olup da Kahtan oğulları ile Adnān oğulları arasındaki dil ve lehçe farklarına rağmen tek bir dil ve tek bir lehçe ile - ki Kureys lehçesidir. - bir edebiyat meydana getirilmiş olabileceğini anlayamadığını²⁴ söylemektedir.

Ona göre : " Rabî^ca, Kays, Temim kabileleri hak-

23. Sayfa 70-80.

24. Sayfa 88

kında elimizde ilmî bilgiler ve veriler yoktur. Bu kabilelerin isimleri ve nesepleri de kesin olarak bilinmemektedir. Evet °Adnân oğulları arasında şiir olduğu nakledilmektedir, ama burada gözden uzak tutulmaması gereken bir husus da kabileler arası lehçe farklılıklarıdır. Halbuki Cāhiliye Devri'ne ait olduğu iddia edilen şiirler, bu lehçe farklılıklarını taşımamaktadır. Bu da bu şiirlerin Cāhiliye Devri'ne ait olmayıp sonradan uydurularak o devre izafe edildiğine işaret eder. " 25

Bu arada Tāhā Hüseyin, Kur'ân-ı Kerim'in mütevatir kırâatlarına da temas ederek, bu konuda - Kur'ân-ı Kerim'in 7 harf üzere nâzil olduğuna dair Hadis-i Şerif'i de ele alarak inceler. - : " Bu yedi kırâatin vahiyle ya-
kindan veya uzaktan bir ilgisi olmadığını, bunları inkâr edenin kâfir olmayacağını, hadisteki " Harf " ten mak-
sadin lâfız ve maddede ayrı 7 dil (Luğat) olduğunu,
Hz. Osman zamanındaki cem° ve teksir işinde bu yedi dil-
den altısının atılarak sadece tek bir dilin bırakıldığını " isticraten zikretmektedir. 26

Üçüncü bölümde müellif, şiir uydurmanın sebeplerine eğiliyor ve konunun başında da şiir uydurma ve belli bir zamana izafe ve isnat etmenin sadece Araplar'a has bir şey olmadığını ; Yunan ve Roma'da da bulunduğunu zik-

25. Sayfa 91-94.

26. Kur'ân'ın 7 harf üzere nüzulü ve bu konudaki münakaşalar hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, en-Neşr fî Kırâati'l-°Aşr, Mısır trsz. I/24 .

rettikten sonra, şiir uydurma sebeplerini tafsilâtlı bir şekilde misalleriyle izah ediyor. Bunlar da :

1. Siyaset,

2. Din,

3. Kıssalar,

4. Milliyetçilik ve

5. Şiir ravileri olarak sayılıyor. Müellif özet olarak şöyle diyor :

" İslâmî devrede siyasî akımlar, hizipler ve ihtilâflar çoğalınca her grup kendi siyasetini teyid edecek ve kuvvetlendirecek, karşı grubu kötüleyecek şiirler uydurmaya yöneldi. Keza İslâmî Devre'de müslümanlar da kendi dinlerinin aslının Cāhiliye Devri'nde de olduğunu, bu cümleden olarak Hanîfler'in bulunduğunu ileri sürerek, uydurdukları şiirleri Hanîfler'e isnat ve izafe ettiler. Sonra, bazı kıssaların, hikâyelerin doğruluğuna delil olmak üzere şiir uydurma yoluna gidilmiştir. Milliyetçilik saiki ile de Araplar'ın Cāhiliye Devri'nde de üstün bir kavim olduğunu, bir çok ilimlerden haberdar, medenî bir kavim olduklarını isbat sadedinde şiirler uydurma ihtiyacı duyulmuş ve uydurulmuştur da. Bütün bunlara ilâveten bizzat şiir ravileri de şiirler uydurmuşlardır. Hele ve hele şiir ravileri arasında bir çok yalancı, ahlâksız ve sefîhin, şiir rivayetini bir kazanç vesilesi yapan ve sırf bu iş için bâdiye (çöl) - den şehirlere göçerek, şehirlilerin ve dil âlimlerinin şiir aramadaki gayret ve arzularını istismar edenlerin

bulunduğu 27 göz önüne alınırsa bunların rivayet ettikleri şiirlerin isnat ettikleri şahıslara ait olduklarına nasıl güvenebiliriz ? " 28

Müellif şiir uydurmanın sebeplerini de uzun uzun ve misallerle açıkladıktan sonra dördüncü bölümde artık şiirleri ve şairleri ele alarak bunları incelemeye başlar.

Tāhā Hüseyin burada eskilerin rivayetlerini aynen ve ilmî bir incelemeye tabi tutmadan, kabul etmenin mümkün olmadığını, zira eskilerin mukaddes ve hata etmez kâmseler olmadıklarını, onların da bizim gibi doğru söylemiş olabilecekleri gibi yalan yanlış rivayetlerde de bulunabileceklerini hatırlattıktan sonra, işe Yemen şiiri ve şairlerini incelemekle başlar. Ona göre : " Yemenliler'in Cāhiliye Devri'nde - Bize kadar sıhhatli bir şekilde gelen - şiirleri ve şairleri yoktur. Zaten İslâmî Devre'de de bunların şiiri azdır. Rabî'a kabilesinin durumu da Yemenliler'inki gibidir. Ancak bunların şiiri Yemenliler'e nisbetle biraz daha fazladır. Fakat Muḍar oğullarının çeşitli kabilelerinden şairleri ve şiirleri, hem Cāhiliye Devri'nde, hem de İslâmî Devre'de olmak üzere vardır ki onları daha ilerde bahis konusu edecektir. " 29

27. Sayfa 169.

28. Sayfa 172.

29. Sayfa 191-192.

Bundan sonra da Yemen asıllı olduğu ileri sürülen şairlerden İmru'u'l-Kays'ı ele alır ve hayatı da dahil olmak üzere hemen hemen onun olduğu rivayet edilen bütün şiirlerin müntehal olduğu neticesine varır. Daha sonra cāhiliye şairlerinden Yemen ve Rabîc'a oğulları şairlerini inceleyerek tamamı hakkında deliller de göstererek şiirlerinin müntehal olduğunu söyler.

Göstendiği kaynaklara bakılacak olursa Tāhā Hüseyin'in şüphelerinde dayandığı tek kaynak Muhammed b. Sellām el-Cumahî (öl. 231/845)'nin " Tabakātu Fuhūli's-Şu'arā' " sıdır. Bu eserdeki münferit iddiaları ele alarak genişletmekte ve umuma teşmil etmektedir.

Müellif Yemen şiiri üzerindeki inceleme ve tahlillerinden sonra beşinci bölümde Muḍar şiirine geçer. Cāhiliye Devri'ndeki Muḍar şairleri hakkında her ne kadar sarîh ve sıhhatli haberleri havi kaynaklar yoksa da mevcut haberlerden sahihe yakın bazı bilgiler edinilebileceğini, zamanın şartları ve imkânları, şairlerin içinde bulundukları içtimaî durumlar da göz önüne alınarak " Şiir Ekolü " diyebileceğimiz bazı ekoller bulabileceğimizi, nitekim kendisinin Evs b. Hacer ile başlayan ve Ka'b b. Zuheyr'e kadar devam eden, ondan sonra da yayılarak İslâmî Devre'de genişleyen bir ekol tesbit ettiğini ³⁰ ifade ile Muḍar şiirini araştırmada riayet edeceği ölçüleri de sayıyor. Ona göre : " Şiirleri sade-

ce lâfız, sadece manâ veya hem lâfız hem de manâ yönünden ele alıp incelemek bizi sağlam bir neticeye ulaştırmaz. Bir de şiir ekolleri vardır. Şairleri mensup oldukları ekol ve bu ekolün özellikleri yönünden de ele alıp müsterek tarafları tesbit edilebiliyorsa, sahîh oldukları noktasından hareketle, şairler üzerinde araştırmaya başlayabiliriz. ³¹ Bir Ekole mensup olduğunu tesbit edebildiğimiz şairin o ekolün özelliklerine uymayan şiirleri varsa, bunların uydurma olduğu anlaşılır. "

Tâhâ Hüseyin altıncı bölümde de genellikle şiir üzerinde durarak, şiirin muhtelif tariflerine ve bu tariflerin tenkidine yer verir. Sonra da bulunduğu asırda Arap edîblerinin eski Arap şiiri karşısındaki tutumlarını belirterek, Arap şiirinin nevilerine geçer ve bazılarının iddia ettiği gibi Arap şiirinde " Temsîlî Şiir " ve " Kaşşî Şiir " nevilerinin Avrupa edebiyatlarında bulunduğu şekliyle eskiden mevcut olmadığını, Arap şiirine bunların son asırda, Batı ve Batı dilleri ile münasebetlerinin başlamasından sonra girdiğini söyler. ³²

Yedinci bölüm cāhiliye nesrine tahsis edilmiştir. Tâhâ Hüseyin burada, nesrin, zuhuru itibariyle şiirden sonra olduğu görüşüne yer verdikten başka cāhiliye nesri karşısındaki tavrını ortaya koyar. Ona göre : " Cenûb Araplar'ına izafe edilen bütün nesirler müntehaldir.

31. Sayfa 265-268.

32. Sayfa 320.

Kuzey Araplar'ında nesirle yazılmış metinler olduğu söylenmekte ise de bunu isbat edecek mevsuk bir belge yoktur. Şiirde olduğu gibi nesirde rivayete de itimad edilemeyeceğine göre, bunlar da İslâmî Devre'de uydurulmuş ve Cāhiliye Devri'ne izafe edilmiştir demekten başka çıkar yol yoktur." 33

Tāhā Hüseyin, eserini şu cümlelerle bitirir :

" Netice olarak diyebiliriz ki ; Cāhiliye şiirinin çoğunluğu reddedilir ve şüphelidir. Ancak çok azı araştırılmaya değer ve buna muhtaçtır. Cāhiliye Devri'ne izafe edilen nesrin ise kıymeti yoktur ve bir şey de ifade etmemektedir.

O halde Cāhiliye Devri hakikaten zayî mi olmuştur?

Bize göre hayır. Ama bunu Cāhiliye Devri'ne izafe edilen edebiyatta değil, Kur'ân'da aramalıyız.

Biz, cāhiliye edebiyatına, tarih araştırmacısının tarih öncesi devre baktığı gibi bakıyor ve öylece değerlendiriyoruz. O devreyi araştırmada takip edeceğimiz metod da tarihçinin, tarih öncesi çağları araştırmada takip ettiği metod olacaktır.

Ama, gerçek edebiyat tarihi, tam bir huzur ve güvenle araştırabileceğimiz edebiyat tarihi, Kur'ân ile başlayan devir edebiyat tarihidir. " 34

33. Sayfa 327-329. .

34. Sayfa 332-333 . Cahiliye devri şiirinin o devre ait olup olmadığı, sonradan uydurularak o devre isnat =

.....

= edilip edilmediği bir çok araştırmacının üzerinde durduğu bir konudur. XIX ve XX. yüzyıllarda bir çok müsteşrik bu konuyu ele almış ve işlemiştir.

Konuyu ilk defa Alman müsteşrik Theodor Noldeke ele almış ve Arap kültürünün tedvininin H. I. asrın sonlarında başladığını, şiir toplayıcılarının, şiirleri tesadüf ettikleri bedevîlerin şifahî rivayetlerine dayanarak topladıklarını, bu şiirler üzerinde yapılacak bir araştırma ile büyük kısmının sonradan uydurularak o devre isnat edildikleri neticesine varılabileceğini ileri sürmüştür.

Noldeke'den sonra W. Ahlwardt (ö. 1914) meseleyi daha da derinliğine incelemiş ve Arap yazısının ortaya çıkışı ile şiirlerin tedvin tarihlerini de nazara itibara alarak şiirlerin bir çok hatalarla dolu ve hattâ sonradan uydurulmuş olduğu neticesine varmıştır.

Noldeke ve Ahlwardt böylece Cāhiliye Devri'ne izafe edilen şiirlerin bir kısmı üzerindeki şüphelerini ortaya koymuş oluyorlar ki, bunda da dayanakları erken devrelerde şiir tedvin edilmemiş ve 6 nesil boyunca şiirin şifahî olarak raviler tarafından nakledilmiş olmasıydı.

Yukardaki görüşleri tashih sadedinde ilk itiraz müsteşrik A. Sprenger (ö. 1893) den geldi. Sprenger " Hadislerin tedvininde sadece şifahî rivayetlere itimad edildiği, ortada tedvin edilmiş metinlerin olmadığı " görüşünün hatalı olduğunu, aksine mevcut, tedvin edilmiş metinlere de dayandırıldığını söylerken eski Arap şiirinin de uzun zamandan beri tedvin edilegelmiş olduğunu, sadece şifahî rivayetlere dayandırılmadığını iddia etti.

J. Wellhausen (ö. 1918) de " Bakāyā el-Cāhiliyye el-^cArabiyye " (Reste Arabischen Heidentums) adlı =

.....

= kitabında Araplar'da yazı meselesinin münakaşasında Noldeke ve Ahlwardt'ın görüşlerinin tersini iddia etmiş ve el-Eğānî'den, görüşünü isbat eden metinler de vermişti. Fakat görüşü müsteşrikler tarafından kabule mazhar olmadığı için ve herhalde G. Jakob'un bu görüşleri reddi, onun, bunları delilleriyle beraber kitabının ikinci kısmından çıkarmasına sebep oldu.

I. Goldziher (ö.l. 1921) de şiir tedvininin oldukça geç başladığı görüşünü paylaşarak bunun, Emevî halifelerinin tesiri ile ve onların zamanında başladığını söyledi. Almanca olarak neşredilen araştırmalarıyla macarca neşredilen " el-Mūcez 'ani'l-Edebi'l-^cArabî " adlı eserinde meseleyi dile getirdi. Ona göre de Araplar, uzun kasideleri yazarak tedvin etmemişler ; bunlar müteaddit nesiller boyunca şifahî olarak raviler tarafından aktarılagelmıştır.

XIX. asrın sonlarıyla XX. asrın başlarında bu konuda hâkim olan görüş Noldeke ve Ahlwardt'ın şüpheli tutumlarından, az da olsa kurtulmuş görünüyorsa da Arap kültürünün şifahî olarak aktarıldığı, tedvinin ise Emevî Devri'nde başladığı fikri halâ mevcuttur.

Bu görüşü C. Brockelmann (ö.l. 1956) " Tārîhu'l-Edebi'l-^cArabî " adlı eserinde dile getirerek İslâm'dan asırlarca önce yarımadanın kuzey kesimlerinde yaşayan Araplar'ın yazıyı bildiklerini kabul etmekte, ancak onların bize kadar ulaşan şiir metinlerini tedvin etmiş olduklarını inkâr ederek çok daha sonraları tedvin edildiğine inanmaktadır

Margolieth (ö.l. 1940) da bu konuda bir çok araştırmalar yapmıştır. O da, bir yönüyle, Cāhiliye Devri'nde şiir tedvin edildiğini, ancak Kur'ān-i Kerim'in bu müdevven metinleri ortadan kaldırdığını ileri sürerek ne- =

.....

= ticede Cāhiliye Devri'ne ait olmak üzere bize ulaşan şiir metinlerinin Kur'ān-ı Kerim'in ruhuna uygun olarak daha sonraki devirlerde yazıldığını söylemektedir ki Tāhā Hüseyin de bu görüşü paylaşıyor.

Ancak bu konuda derinliğine ilk araştırmayı yapan Ch. Lyall, eski Arap şiiri konusundaki şüpheleri bertaraf etmiş fakat o da, bize ulaşan Cāhiliye Devri şiirinin ekserisinin H. I. asır başlarında tedvin edildiği görüşünü ileri sürmüştür.

Fr. Krenkow'un görüşü de buna benzemekteyse de Krenkow, Araplar'ın şiir tedvininde, bir çoklarının zannının hilâfına, yazıdan oldukça önceleri istifade etmiş olduklarını isbata çalışmıştır.

Krenkow bu konuda şu delili ileri sürüyor :

" Elimizdeki metinlerde bulunan bir çok ihtilâf, Arap yazısının tabiatından ve yazılı metinlerde yapılan tahrif ve taşhiflerden ileri gelmektedir. Bu ihtilâfların işitme ve şifahî rivayet hatalarıyla hiç bir ilişkisi de yoktur. "

Krenkow'dan sonra araştırmacılar bu meselede çeşitli yönlerden yine değişik görüşler ileri sürdüler. Ancak ihtilâf, daha ziyade İslâm'dan hemen önceleri şiirin tedvininde yazının kullanılmış olup olmadığı konusunda düğümleniyordu. Bu devrede Avrupa'da G. Levi Della Vida ve R. Blachère başta olmak üzere yine bir çok müsteşrik, doğuda da Yusuf el-^cUş ve Nāşıru'd-Dîn el-Esed mesele hakkındaki muhtelif görüşleri ele alarak yeniden değerlendirdiler. Yusuf el-^cUş " Neş'etu Tedvîni'l-Edebi'l-^cArahî " adlı eseriyle ortaya yeni görüşler attı. Nāşıru'd-Dîn el-Esed de " Maşâdiru's-Şi'ri'l-Cāhilî " adlı eserinde =

b. Eser'in Edebî Mahfiller ile Ezher'de Yankıları
ve Tepkiler

fi's-Şi'ri'l-Cāhilî'nin, Ali 'Abdu'r-Rāzık'ın
" el-İslâm ve Uşûlu'l-Hukm " adlı eserinden hemen bir
sene sonra neşri muhafazakârların, mukaddesata hücum e-
den bu müceddidlere karşı öfkelerini alevlendirdi. Kita-
bın neşrinin hemen akabinde Ezher şeyhleri, Üniversite

= meseleyi çeşitli yönlerden ele alarak işledi.

Bu iki araştırmacı, eserlerinde şu görüşlere yer ver-
diler: " Araplar arasında çok öncelerden başlamak üzere
şiir tedvininde yazı kullanılmıştır. Bir çok şair bizzat
kendileri şiirlerini yazmışlardır. Hattâ içlerinde kendi
şiirlerini tedvin edenler bile vardır. Bazı şiirler, kral-
lara gönderilen mektuplarda yazılı olarak yer almıştı.
Şiir okumak ve yazmak pek öyle iftihar edilecek şeyler
olmadığı cihetle bazı şairler de şiirlerini imlâ ettir-
mişlerdir. Dolayısıyla büyük şairlerin, şiirlerini yaz-
mak üzere, bir veya bir çok ravisi olabiliyordu. Çok ke-
re bu raviler de şair idiler.

Netice olarak diyebiliriz ki cāhiliye şiiri üzerin-
de ilk şüpheler Theodor Noldeke ve W. Ahlwardt tarafın-
dan ileri sürülmüş ise de görüşleri, daha sonra gelen
müstesrikler ve İslâm âlimleri tarafından çürütülmüştür.
(Fuat Sezgin, " eş-Şi'ru'l-^cArabî el-^cQadîm Beyne'l-Aşā-
le ve'l-İntihāl, " Muhâdarât fî Tārîhi'l-^cUlûm, 55-60).

Tāhā Hüseyin'in, zamanında çürütülmüş olan bu şüp-
heleri ele alarak tekrar işlemesini ve meseleyi yeniden
alevlendirerek şimşekleri üzerine çekmesini anlayabilmek
mümkün değildir.

müdürüne müracaatla kitabın toplatılmasını, müellifinin mahkemeye verilmesini talep ettiler. Bir kaç gün sonra da Üniversite Meclisi bu konuyu görüşmek üzere toplandı. Bu toplantı neticesinde bu hususta gerekenleri yapmak üzere Üniversite Başkanı görevlendirildi.

27 Mayıs 1926 da Tāhā Hüseyin'den, kitabın kalan nüshalarını Üniversite'ye teslim etmesi istendi. Üniversite, Tāhā Hüseyin'deki nüshaları aldığı gibi Hilâl matbaasında kalan 34 nüshayı da satın aldı. Hepsini bir sandığa koyup mühürleyerek Üniversite arşivine kaldırdı.

Ancak bu icraat Ezher'in öfkesini teskin etmeye yetmedi. Bu sefer 5 Haziran 1926 da Ezher Şeyhi, Ezher ulemasının bir raporunu da ekleyerek genel savcılığa bir mektup gönderdi. Bu mektupta müellif hakkında kanunî muamelelerin yapılması talep ediliyordu. Fakat başsavcının Tāhā Hüseyin'e o zaman yapabileceği bir şey yoktu. Zira Tāhā Hüseyin yurt dışındaydı.

Ezher şeyhi tarafından başsavcılığa verilen şikâyet mektubuna eklenen ve Ezher ulemasından Muhammed Haseneyn el-Garāvî, Ahmed el-^mAvāmîrî, Muhammed ^cAbdu'l-Muṭṭalib'in imzalarını taşıyan bu raporda fi's-Şi^cri'l-Cāhilî'de İslâm'a ters düşen bir çok iddia bulunduğu, gerek usul gerekse furū^c yönünden muhtelif derecelerde olmak üzere İslâm'a hücumlar olduğu belirtilmekte ve bunlar şöylece sıralanmaktadır :

1. Müslümanların millî birlik ile dinî duygularını

ve bunlarla ilgili her şeyi sarsmıştır (Mukaddime'de).

2. Müslümanların Kur'ân'ın ve Allah tarafından vah-yolunan kırâatlerin mütevatir olduğuna dair imanlarını sarsmıştır. (Lehçeler bölümünde).

3. Müslümanların, seleften gerek din ve gerekse dil âlimlerine olan güven ve hürmetlerini kaybettirmiştir.

4. Sîretu'n-Nebî konusunda şimdiye kadar yazılan-lara itimadı söküp atmıştır.

5. Müslümanların, Kur'ân'ın doğruluğuna ve yalan-dan münezzehe olduğuna dair inançlarını sarsmak istemek-tedir.

6. Dinin, Kur'ân'ın ve Peygamberimiz (S.A.V.)'in ansar ile muhâcirün arasında gerçekleştirdiği islâmî birliği inkâr etmiştir.

7. Cin Suresi ve İbrahim (A.S.)'in Sahîfesi hak-kında yazdıklarıyla Kur'ân'ın, küçümsenme ve yalanlanmak-tan tenzih edilmesi gerektiği inancını müslümanlara kay-bettirmek istemektedir.

8. Rasulullâh (S.A.V.) ve ailesinin istihfaf ve tahkirden uzak tutulması gerekliliğini ayakları altına al-mıştır.

9. Sahabe ve tâbi'una hürmetin gerekliliğini orta-dan kaldırmak istemektedir.

10. Kur'ân ve Peygamber (S.A.V.)'in, İbrahim (A.S.) dini hakkında bildirdiklerinin doğruluğu inancını silme-ye çalışmaktadır.

11. Kur'ân'ın, müstesriklerin hezeyanlarından be-rî olduğu fikrini ortadan kaldırmıştır.

12. Allah , Rasûl'ü ve Allah'ın seçkin kulları karşısında takınılacak hüsn-ü âdâbı müslümanlara kay-bettirmiştir.

Muhammed Haseneyn el-Gamrâvî, 'Abdu'l-Hamîd Hasen ve Ahmed Emîn de sundukları diğer bir raporla Tâhâ Hüseyin'in, bu eserinde, 3 noktadan İslâm Dini'ne zıt fi-kirler ileri sürdüğünü belirtiyorlar :

1. Yedi mütevatir kıraatin vahyle ilgisi,
 2. Kur'ân'ın kaynakları konusunda müstesriklerin görüşleri,
 3. İslâm ile İbrahim (A.S.) dini arasındaki ilgi.³⁵
- Ayrıca Ezher şeyhinin emriyle ulemeden bir komis-yon kurulur. Bu komisyon fi's-Şi'ri'l-Câhilî'yi incele-yecek ve bir rapor hazırlayacaktır. Bu raporun mevzu-muzla ilgili bölümlerini buraya almakta fayda mülâhaza etmekteyiz :

" Kitap 183 sayfadır. Mevzuu câhiliye şiirinin in-kârı olup müellifin zannettiği (zu'mettiği) sebeplere istinaden bu şiirler İslâm'dan sonra uydurulmuşlardır. Müellif araştırmasını Fransız Descartes'in felsefî me-todunu uygulayarak din ve milliyetine varıncaya kadar

35. Enver el-Cundî, Tâhâ Hüseyin, Hayâtuhû ve Fikruhû fî Mîzânî'l-İslâm, 179-180 .

her türlü değerdan sıyrılarak yapmıştır.

Kitap baştanbaşa zındıklık ve küfür ruhu ile doludur. Kitapta serpiştirilmiş olarak dine sayısız hücumlar vardır. İnancılarını bozacak bu tür dalâletlerden kendilerini muhafaza edecek dinî bilgilere sahip olmayan talebeye okutulması da hiç bir şekilde doğru değildir.

.....

Kitap dış görünüşü ile cāhiliye şiirini inkâr için telif edilmiştir. Fakat birazcık inceleyen onun, küfürün direklerinden biri ve dinleri yıkmak için bir balyoz olduğunu görür. Hattâ o, dinleri ve özellikle İslâm Dinini'ni kökünden yıkmak için hazırlanmış gibidir.

Müellif bu araştırmasıyla Arap dilinin en büyük köklerinden olan İslâm öncesi devredeki şiir ve nesri inkâra yeltenir. Halbuki Kur'ân ve hadisin anlaşılması bunlar sayesinde. Kitabın vardığı netice kısaca budur. Kitabın ,bazısı açıkça küfür, bazısı da küfür ve zındıklığa götüren kısımlarını, burada zikrederim :

Sayfa 26 da şöyle der :

" Tevrat bize İbrahim ve İsmail'den bahseder. Keza Kur'ân da bu ikisinden bahsetmektedir. Ancak bu iki ismin Tevrat ve Kur'ân'da geçmesi İbrahim oğlu İsmail'in Mekke'ye hicretini anlatan kıssanın isbatı bir tarafa onların tarihen mevcut olduklarını isbat için bile yeterli değildir. "

Müellif bu ifadesiyle İbrahim (A.S.) ile oğlu İsmail (A.S.)'ın Mekke'ye hicretlerini inkâr edip bu iki ismin Tevrağ ve Kur'ân'da geçmesinin onların tarihî varlıklarını isbata kâfi olmadığını söylüyor.

Bu sözler açıkça Allah'ın, İbrahim (A.S.)'ı hikâye eden İbrahim Suresi'ndeki şu sözünü inkâr etmektedir :

" Hatırla o zamanı ki İbrahim : " Rabbim, demişti, bu şehri (Mekke-i Mükerrreme'yi) emniyetli kıl. Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut. " 36

Aynı sayfada şunları da ilâve ediyor :

" Biz bu kıssada - Hicret kıssasını kastediyor. - bir yönden Araplar'la Yahudiler, diğer yönden de İslâm ile Yahudilik ve Tevrat ile Kur'ân arasındaki ilgiyi isbat için bir nevi hile görmeye mecburuz. "

Müellif bu ifadeleriyle açıkça şunu demek istiyor: Kur'ân hem Yahudiler'i İslâm'a celp ve onları İslâm'a alıştırmak, hem de Araplar'ı yalan ve bühtan ile şerefli bir asla dayandırmak için dinî veya siyasî sebeplerle Araplar'la İsmail (A.S.) arasındaki bu ilgiyi uydurmuştur. Bu ise İbrahim (A.S.)'ın Araplar'ın babası olduğunu ifade eden Kur'ân'ın şu âyetine hücum eden ileri derecede bir fücür ve aşırılıktır :

" O, din (işlerin) de üzerinize hiç bir güçlük de yüklemedi. (Tıpkı) babanız İbrahim'in (Tevhid)

dininde olduğu gibi. " 37

Sayfa 27 de de şöyle demektedir :

" Kureys M. VII. asırda böyle bir masalı - İsmail (A.S.)'ın Mekke'ye hicreti kıssası - kabule hazırdı."

Sayfa 29 da da neticeyi şöyle açıklar :

" O halde Ka^cbe'nin İbrahim ve İsmail tarafından inşa olunduğunu ifade eden bu masalı Kureys'in kabul etmemesi için herhangi bir sebep yoktur. Bu, kıssanın durumunu açıklar : Bu kıssa İslâm'dan hemen önce, yakın bir zamanda ortaya çıkmış ve İslâm bunu dinî sebeplerle istismar etmiştir. Mekke (Kureys) de yine dinî ve siyasî sebeplerle bunu kabullenmiştir. Öyleyse edebiyat ve dil tarihçisinin klâsik Arap dilinin aslını öğrenmek istediğinde bu tür masallara itibar etmemesi gerekir. "

Bu ifadeler açıkça şu âyetleri tekzip etmektedir :

" Hani İbrahim o beytin temellerini (yahud duvarlarını) İsmail'le birlikte yükseltiyordu... " 38

" Hatırla o zamanı ki biz beytin (Ka^cbe'nin) yerini İbrahim'e : " Bana hiç bir şeyi eş tutma, beytimi tavaf edenler, kıyam edenler, rukû^c ve sücûd edenler için iyice temizle. " diye mercî^c yapmıştık. " 39

" Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edi-

37. el-Hacc Suresi, âyet 78.

38. el-Bakara Suresi, âyet 127.

39. el-Hacc Suresi, âyet 26 .

nin. İbrahim ile İsmail'e de " Evimi tavaf edenler (ibadet kastıyla orada) kalanlar, rukûc ve sücûd eyleyenler (namaz kılanlar) için titizlikle temizleyin. " diye kuvvetli emir vermiştik. " 40

Müellif Kur'ân'ı tekzibinden fazla olarak bir de bu hikâyelerde siyasî ve dinî sebeplerle bir hile ve tedlis olduğunu, siyasî ve dinî sebeplerle Kur'ân'ın bu haberleri uydurduğunu söylüyor. Bu ve emsali ifadeleriyle müellif Kur'ân'ın haberlerine ve tarihe dair olan kısımlarına inanılamayacağını anlatmaktadır.

.....

Sayfa 33 de de şunları zikrediyor :

" Burada, tesiri çok derinlere inen bir husus vardır. Keşke benim ve diğer âlimlerin araştırmaya daha müsait vakitleri olsaydı ... O husus da şudur : Kur'ân, bir dil ve bir lehçe ile okunan Kur'ân'dır. Muhtelif kabilelerden okuyucular Kur'ân'ı alıp okudukça kırâatler ve lehçeler çoğaldı, okuyuş farklılıkları ortaya çıktı... Ancak biz burada aklın ve naklin kabul edeceği, Peygamber ve Kureys'ten olan ashabının okuduğu gibi Kur'ân'ı okuyabilmek için lisan ve hançerelerini değiştiremeyen ve Kur'ân'ı konuştukları gibi okuyan Arap kabilelerinin lehçeleri arasındaki farklılıkların da zarurî kıldığı, kırâatler arasındaki diğer bir ihtilâfa işaret etmek istiyoruz ... ilh. "

Bu, açıkça bütün mütevatir kırāatlerin Peygamber (S.A.V.)'den menkul olmadığını, kabilelerin lehçe farklılıklarından meydana geldiğini söylemektedir. Ona göre yedi mütevatir kırāat Rasulullāh (S.A.V.)'dan sadır olmamıştır. Halbuki malûmdur ki yedi mütevatir kırāat vahy yoluyla gelmiştir ve bunu inkâr eden de kâfirdir.

Sayfa 81 de şunları okuyoruz :

" İslâm'ın zuhuru esnasında ve daha sonraları, İslâm'ın İbrahim Dini'ni yenilediği fikri Araplar arasında yayılmıştı. "

Bundan bir önceki sayfada da şöyle diyordu :

" Müslümanlar, Peygamberimiz gönderilmeden evvel İslâm'ın Arap memleketlerinde evveliyetinin olduğunu, İslâm Dini'nin aslının ve hülâsasının, Allah'ın daha önce gönderdiği peygamberlerine vahyettiği Hak Din'in hülâsası olduğunu isbat etmek istediler. "

Bu ifadeler Allah'ın şu sözlerini ve bu mevzudaki bir çok âyeti tekzip sadedindedir :

" Sonra (habibim) sana : " Muvahhid bir müslüman olarak İbrahim'in dinine uy. O, (hiç bir zaman) müşriklerden olmadı. " diye vahyettik. " 41

" Hakikat, İbrahim'e insanların en yakını, herhalde (zamanında) O'na tabi olanlarla şu peygamber ve (şu) iman edenlerdir. " 42

41. en-Nahl Suresi, âyet 123.

42. Âl-i 'İmrân Suresi, âyet 68.

.....

İmzalar :

Mahmud ed-Dînârî, 'Abdu'l-Muṭî' eş-Şerşîmî, Muhammed 'Abdu's-Selâm el-Ḳabânî, 'Abdu Rabbih Miftāḥ, 'Abdu'l-Ḥakem 'Aṭā, Muhammed Hilâlî el-İbyârî, Abdurrahman el-Maḥalâvî, Muhammed Ali Sellâme.⁴³

Tâhâ Hüseyin tenkidler ve hücumlar karşısında Mısır Üniversitesi müdürüne şu mektubu yazarak kendinin müslüman olduğunu, İslâm'a hücumu kesinlikle düşünmediğini belirtti :

" fi's-Şi'ri'l-Câhilî ismindeki kitabımı çıkardığımdan beri kitap hakkında çıkarılan gürültüler arttı. Deniliyor ki ben bu kitabımda dini tahkir ile dine karşı çıkmışım. Üniversite'de dinsizliği öğretiyorum. Sizi kuvvetle temin ederim ki ben, dini tahkir ve ona karşı çıkmak istemedim. Hem bunu niçin yapayım ? Ben, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanan bir müslümanım. Hem de Maarif Bakanlığı'nda, dinî tedrisat komisyonunda görevli olduğum zamanlarda dinî öğretimin takviyesi sadedinde gücümün yettiği kadar çalışmıştım. Buna Maarif Bakanı ve bu vazifede benimle beraber olan arkadaşlarım da şahittir. Sizi temin ederim ki Üniversite'deki derslerimde hiç bir şekilde dinlere taarruz ve karşı çıkma yoktur. Zira biliyorum ki

43. Mustafa Şâdık er-Râfi'î, Taḥte Râyeti'l-Ḳur'ân, 166-172.

Üniversiteler bunun için açılmamıştır.

Sizden, bu açıklamamı dilediklerinize tebliğ ederek yine dilediklerinize yaymanızı istirham ederim. " 44

13 Aralık 1926 da Parlâmento'da Üniversite bütçesi görüşülürken mesele 'Abdu'l-Hâlik 'Atıyye tarafından yeniden ortaya atıldı. Zamanın meclis başkanı Sa'd Zağlûl olup bu oturumda Maarif Bakanı Ali eş-Şemsî Paşa kitabın dağıtımının men'î hususunda yapılanları açıkladıktan sonra müellif hakkında başkaca bir şey yapılamayacağını, zira Tâhâ Hüseyin'in el'an yurt dışında bulunduğunu bildirdi. 45

Fakat el-Gâyâtî isimli bir milletvekili tekrar söz alarak hücumu yeniledi. Madem ki Tâhâ Hüseyin müslüman olduğuru söylüyor. O halde şüphe yok ki irtidat etmişti. Yeniden müslüman oldu demektir. Buradaki tevbesi onu cezadan kurtaramayacaktır. 46 Arkasından da 'Abdu'l-Ha-

44. Mektubun metni için bk. Mustafa Şadık er-Râfi'î, Taht-e Râyeti'l-Kur'an, 172-173 .

45. Görünüşe göre ortalığın sükûnete kavuşması hususunda Üniversite'nin Tâhâ Hüseyin'e karşı tutumu müsamahakârdır. Hattâ yurt dışına çıkmaya onu Üniversite'nin teşvik ettiği bile söylenebilir. Değilse o sene Mayıs'tan Aralık veya Ocak ayına kadar yurt dışında bulunması garip bir tesadüf olurdu. (Hamdî es-Sekkût, age. 13.) .

46. 13 Aralık 1926 tarihli ve Parlâmento'nun 55. oturum zabıtları .

mîd el-Bennân bir teklif vererek kitabın toplatılmasını, Mısır Başsavcılığından Tâhâ Hüseyin hakkında dava açmasının istenmesini, Üniversite'deki vazifasinden de uzaklaştırılmasını istedi.

Bu teklifin görüşülmesi esnasında başbakan 'Abdu'l-Hâlik Servet Paşa müdahale ederek " Müellifin özür dileğini, ittihaz edilen icraatın kâfi görüldüğünü " hatırlattıysa da münakaşa uzadı. Bu arada başbakan, bu konu üzerinde güven oylaması istediye de hemen akabinde bu teklifini geri aldı.

Filvaki bu celsedeki münakaşa çok şiddetli ve fakat aynı zamanda faydalı oldu. Ayrıca Sa'd Zağlûl'un bir parlâmenter olarak münakaşayı istediği yönde geliştirmedeki maharetini ortaya çıkardı. Münakaşalar neticesinde ortaya çıkan başka bir gerçek daha vardı ki bu bizim için daha önemlidir. O da : Kitap konusunda açılan münakaşalarda siyasetin büyük tesiridir. Şayet o zamanda Tâhâ Hüseyin Vefd Parti'li olsaydı herhalde durum ve münakaşaların gelişmesi daha başka olurdu. Aynı Sa'd Zağlûl'un 1914 de Tâhâ Hüseyin aleyhinde çıkmak üzere olan bir hareketi önlediği unutulmamalıdır. Mezkûr tarihte, Parlâmento üyelerinden birisi, Üniversite'ye yapılan yardımın kesilmesi için bir önerge vermişti. İddiasına göre Üniversite, Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arri hakkındaki teziyle bir dinsizi mezun etmişti. Sa'd Zağlûl ise bu üyeyi çağırarak, önergesini geri almasını, aksi takdirde Ezher'e

yapılmakta olan yardımın da kesilmesi için bir karşı önergenin verileceğini söyler. Zira Ebu'l-^calâ' hakkındaki tezin sahibi Üniversite'ye intisabından önce Ezher'de okumuştur. Bu tehdit karşısında bu üye önergesini geri almaya mecbur kalmıştı.⁴⁷ O zamanlar Tâhâ Hüseyin'in Sa^cd Zağlûl'un muhalifleri olan Hür Anayasacılar'a temayülü olduğu henüz bilinmiyordu. Daha doğrusu ne Vefd, ne de Hür Anayasacılar Partisi vardı. Bunlar çok daha sonraları ortaya çıktılar.

Mart 1927 de Başsavcılığın 32 sayfalık kararı yayınlandı. Bu öyle bir karardı ki sıhhatli ve edebî tenkidin canlı bir örneğiydi. Kararı okuyan kimse Başsavcı Muhammed Nevver'in bir edebiyat tenkidçisi olarak hayretamiz gücü ve geniş kültürü karşısında hayrete düşmekten kendisini alamazdı.⁴⁸

fi's-Şi'ri'l-Câhilî'nin aynı zamanda bir tenkidinin yapıldığı ; ilmî ve tarihî yönden hatalarının gösterildiği, delillerin münakaşasına da yer verilen, genel savcının gerek tarih, gerekse edebiyat yönünden mükemmel bir kültüre sahip olduğunu gösteren bu kararın mühim kısımlarına burada yer vermek uygun olacaktır kanaatindeyiz .

c. Mısır Başsavcılığının Eser Hakkındaki Kararı :

47. Tâhâ Hüseyin, el-Eyyâm, III/148.

48. Hamdî es-Sekkût, age. 14.

30 Mayıs 1926 da Ezher'in yüksek kısmında talebe olan Halîl Haseneyn Başsavcılığa bir dilekçe vererek Mısır Üniversitesi öğretim üyelerinden Tâhâ Hüseyin'i " fi's-Şi'ri'l-Câhilî " adında bir eser telif ederek bu kitabında açıkça Kur'an'a hücum etmek, semavî kitaba yalan ve hurafe isnat etmekle suçlamaktadır.

Yine, Ezher Şeyhi 5 Haziran 1926 tarihinde Başsavcılığa bir mektup göndererek, Ezher Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan bir raporu bu mektuba eklemiştir. Raporda "Tâhâ Hüseyin'in fi's-Şi'ri'l-Câhilî adında bir eser telif ederek bu eserinde açıkça Kur'an'ı yalanladığını, Rasulullâh (S.A.V.)'a ve şerefli nesrine dil uzattığını, genel amme düzenini bozarak cemiye-ti ayaklanmaya teşvik ettiğini iddia ederek devletin resmî dinine hücum eden bu kişiye karşı gerekli kanunî muamelelerin yapılarak mahkemeye sevkini " talep etmektedir.

Ayrıca Parlâmento üyelerinden 'Abdu'l-Hamîd el-Bennân da 14 Eylül 1926 da Başsavcılığa gönderdiği bir mektupta " Mısır Üniversitesi öğretim üyesi Tâhâ Hüseyin'in fi's-Şi'ri'l-Câhilî adıyla telif ettiği ve tab' ederek piyasaya çıkardığı kitabında, devletin resmî dini olan İslâm'a, açık ifadelerle hücum ettiğini " bildirmektedir.

Bunlara istinaden yapacağımız tahkikatla durumu açıklığa kavuşturacağız. Ancak Tâhâ Hüseyin'in yurt dışın-

da bulunması hasebiyle tahkikatı dönüşüne erteledik. 19 Ekim 1926 da tahkikata başlayarak önce şikâyetçilerin bildirdiği hususları birleştirdik ve müelliften savunmasını istedik. Mevzuu da imkânlarımız ölçüsünde araştırmaya başladık.

Şikâyetçilerin sözlerinden anlaşıldığına göre müellif kitabının dört yerinde İslâm Dini'ne hücum etmektedir :

1. Müellif eserinin 26. sayfasında Kur'ân'ın, İbrahim ve İsmail (A.S.) hakkındaki haberlerini yalanlamak suretiyle İslâm Dini'ni küçük görmektedir. Eserinde şöyle diyor :

" Tevrat bize İbrahim ve İsmail'den bahseder. Bu iki şahsın Kur'ân'da da ismi geçmektedir. Ancak bu iki ismin Tevrat ve Kur'ân'da geçmesi İbrahim oğlu İsmail'in Mekke'ye hicreti ile el-^cArabu'l-Musta^crabe'nin bunun soyundan türemesi meselesinin isbatı bir yana, onların tarihî varlıklarının isbatı için bile yeterli değildir. Öyleyse burada, bir yandan Araplar'la Yahudiler, diğer taraftan İslâm ile Yahudilik arasındaki bir ilgiyi isbat etme çabasıyla hazırlanmış bir hile karşısında olduğumuzu farzetmek zorundayız. "

2. Müellifin, üzerinde icmâ^c vaki olan ve bütün müslümanlar nezdinde sabit yedi kırâat (el-Kırâ^c'ātu's-Seb^ca) hakkındaki sözleridir. O, bu kırâatlerin Allah katından indirilmediğini, Araplar'ın, Allah'ın inzal et-

tiği şekilde değil de istic̣atleri muvacehesinde Kur'a-
n'ı okumalarından doğduğunu zannetmektedir. Fakat bütün
müslümanlar, bütün bu kirāatlerin Rasulullāh'ın dilin-
den Allah'tan mervî olduğuna inanmaktadırlar.

3. Müellif eserinin 72. sayfasında Rasulullāh
(S.A.V.)'ın nesebine fâhiş bir surette hücum etmekte,
dil uzatmaktadır. Bu kısmın ibaresi şöyledir :

" Dinin şiir uydurularak Cāhiliye Devri şairlerine
izafe edilmesindeki tesirinin bir yönü de Peygamber'in
ailesi ve Kureys'e nisbet edilmesinin büyütülmesi mese-
lesidir. Her ne sebeptense insanlar Rasulullāh'ın Hā-
şim oğullarının en iyisi ve temiz, Hāşim oğullarının
‘Abdu Menāf oğullarının, ‘Abdu Menāf oğullarının Kuşayy
oğullarının en temiz, Kuşayy'ın Kureys'in en temiz,
Kureys'in Muḍar'ın en temiz, Muḍar'ın ‘Adnān'ın en temi-
zi, ‘Adnān'ın Arab'ın en temiz, Arab'ın da insanlığın
en temiz ve iyisi olduğuna inanmışlardır. "

Müellifin ta‘rîz suretiyle dahi olsa Rasulullāh
(S.A.V.)'ın nesebine hücumu ve tahkiri dine bir hücum ve
hem müslümanlara, hem de İslām'a karşı işlenmiş ağır bir
suçtur. O, şimdiye kadar bir müşriğin bile cür'et edeme-
diği bir suçu işlemeye kendinde cür'et bulabilmiştir,

4. Müellif, İslām'ın Arap memleketlerinde evveli-
yeti olduğunu, bunun da İbrahim (A.S.)'in dini olduğunu
inkâr ederek eserinin 80. sayfasında şöyle der :

" Müslümanlar, Peygamberimiz gönderilmeden daha ön-

ce İslâm'ın Arap memleketlerinde evvelinin bulunduğunu, İslâm'ın aslının, hülâsasının Allah'ın daha önce gönderdiği peygamberlere vahyolunan Hak Din'in hülâsası ve aslı olduğunu isbat etmek istemişlerdir. "

81. sayfada şöyle devam ediyor :

" İslâm'ın zuhur ettiği sıralarda, Araplar arasında şu kanaat yayılmıştı : İbrahim'in dini bir zamanlar Araplar'ın dini idi. Ancak zamanla dalâlete düşenler araya girdi ve putlara tapmaya başladılar... "

Şikâyetçilerin, İslâm'a hücum ediyor olarak gösterdikleri ibareler kitabın telif sebebiyle ilgili mevzuların siyakında zikredilmişlerdir. Ancak bu ifadeleri siyâk ve sibâkından ayırarak müstakillen incelemek ve o nazarla bakmak caiz değildir. Bize düşen ise bu ifadeleri siyak ve sibakıyla birlikte inceleyip münakaşasını yaparak müellifin kastına vakıf olup mes'uliyetini takdir etmektir.

fi's-Şi'ri'l-Câhili adlı bu kitapta araştırmaya değer ve atf-ı nazar etmemiz gereken bölümlerin en ehemmiyetlisi, şikâyete medâr olması bakımından müellifin dördüncü bölümde " Câhiliye Şiiri ve Dil " başlığı altında serdettikleridir. Yazar üçüncü bölümde Câhiliye Devri'ne ait olduğu iddia edilen şiirlerin o devrin dinî ve aklî (entellektüel) hayatını yansıtmadığını söyledikten sonra dördüncü bölümde câhiliye şiirinin büyük bir çoğunluğunun sahih olmadığını kabul etmemizi gerektiren

delilleri serdeder ve " O halde bu şiir, ravilerin, söylendiğini zannettikleri asırdaki Arap dilini temsil etmekten tamamen uzaktır. " der.

Müellif bu nazariyesinin sıhhatini delillendirmek için işe önce cāhiliye dilini tanıtmakla başlamayı gerekli görür ve der ki : " O halde cāhiliye dilinin ne olduğunu ve ravilerin, cāhiliye şiirinin söylendiğini iddia ettikleri zamanda neler olduğunu tanımaya çalışalım. Ravilerin ittifak ettikleri ve ittifak derecesine yakın görüş, Araplar'ın ikiye ayrıldığıdır.

1. İlk yerleri Yemen olan Kaḥṭānîler,
2. İlk menzilleri Hicaz olan ʿAdnānîler.

Yine raviler, Kaḥṭānîler'in yaratıldıkları günden beri Arap olduklarında ve bunlara el-ʿArabu'l-ʿÂribe denildiğinde, ʿAdnānîler'in ise sonradan araplaştıkları ve daha önce ibrānîce ya da keldānîce konuştuklarında müttefiktirler. Bunlar daha sonra el-ʿArabu'l-ʿÂribe'nin dilini öğrenmişler ve önceki dillerini unutmuşlardır. Bütün ravilerin ittifak ettiği bir husus da el-ʿArabu'l-Mustaʿrabe dediğimiz ʿAdnānîler'in nesebinin İsmail b. İbrahim'e dayandığıdır. Bu nazariyeye temel olarak rivayet edilen bir hadisin hülâsaten ifadesine göre " Babasının dilini unutarak arapçayı ilk konuşan İbrahim oğlu İsmail'dir. "

Bu konuda - kendi ifadesine göre - ravilerin ittifak ettiği meseleleri böylece sıraladıktan sonra şöyle devam

eder :

" Ancak, ravilerin ittifak ettikleri bir husus daha vardır ki o da : Hımyer dili ile ʿAdnān dili arasında kuvvetli bir ihtilâf (ayrılık)'ın bulunmasıdır. Bunda da Ebū ʿAmr b. el-ʿAlâ'nın, rivayet edilmekte olan şu sözüne dayanırlar : " Ne Hımyer'in lisanı ne de dilleri bizim lisanımız ve dilimiz değildir. "

Ayrıca yeni araştırmalar isbat etmiştir ki onların dilleriyle (Hımyer dili) kuzey memleketleri halkının kullandığı dil arasında asıl (cevher) yönünden farklılıklar vardır. "

Müellif burada , " Gerek lâfızda, gerekse sarf ve nahv kaidelerinde iki dil arasındaki farklılıkları isbat eden metinler ve yazıtlar bulunduğu da " işaret ederek bu meseleyi halletme sadedinde şöyle bir soru sorar :

" Madem ki İsmail oğulları arapçayı el-ʿArabu'l-ʿÂribe'den öğrendiler nasıl oluyor da el-ʿArabu'l-ʿÂribe ile el-ʿArabu'l-Mustaʿrabe'nin dilleri bu kadar birbirinden ayrılıyor ? "

Buna kendi cevap vererek der ki :

" Bir yandan genel olarak tarihî araştırmalarla ilgisi olan, diğer taraftan da mitoloji ve hikâyeleri araştıran bir kimse için bu son derece açıktır. Bu nazariyede tekellüf (zorlama) vardır ve sonraki asırlarda uy-

durulmuştur. Dinî, iktisadî veya siyasî ihtiyaçlar bu uydurmaya zorlamıştır. "

Bundan sonra da şikâyeteye medar olan şu cümleleri serdeder :

" Tevrat bize İbrahim ve İsmail'den bahseder. Bu iki şahsın Kur'ân'da da zikri geçmektedir. Ancak bu iki ismin Tevrat ve Kur'ân'da geçmesi, İbrahim oğlu İsmail'in Mekke'ye hicreti ile el-^cArabu'l-Musta^crabe'nin O'nun soyundan türemiş olması meselesini isbat bir tarafa onların tarihî varlıklarını isbat için bile yeterli değildir."

Müellifin bu ibareyi burada serdetmesinin sebebi açıktır. O, İbrahim ve İsmail (A.S.)'in tarihî varlıklarında şüphe uyandırmak suretiyle delilini daha da kuvvetlendirmek istemektedir. Madem ki Araplar'ın el-^cÂribe ve el-Musta^crabe diye ikiye ayrılması nazariyesinin temeli bu iki şahıstır. Bunların tarihen mevcut olmaları şüpheli olunca ravilerin bu temele istinaden rivayet etmiş oldukları nazariye de elbette şüpheli olacaktır.

Böyle bir şüpheyi ifadeden sonra neticeye varır ve şöyle açıklar :

" O halde biz, bu hikâyede bir yönden Araplar'la Yahudiler, diğer bir yönden de İslâm ile Yahudilik ve Kur'ân'la Tevrat arasındaki bir ilgiyi isbat sadedinde bir hile sezmek zorundayız. "

Sonra bu hileyi haklı gösterecek sebepleri araştırarak şöyle der :

" Bu hikâyenin durumu açıktır . Son derece yenidir ve İslâm'dan hemen önce ortaya çıkmıştır. İslâm da dinî ve siyasî sebeplerden ötürü bunu istismar etmiştir. O halde dil ve edebiyat tarihi bu gibi hikâyelere, fasih Arap dilini tanıtmakta itibar etmemelidir. Netice olarak diyebiliriz ki : 'Adnânîler'in kullandığı fasih Arap dili ile Yemen'de Kahtânîler'in kullandığı dil arasındaki ilgi arapça ile, bilinen diğer sāmî bir dil arasındaki ilgiden öte geçmemektedir. Arapların el-^cÂribe ve el-Musta^crabe diye ikiye ayrılımları, İsmail'in arapçayı Curhumîler'den öğrenmesi kıssaları da mitoloji sözleri olmaksızın öteye geçemez ve bir kıymetleri yoktur. "

Görüyoruz ki müellif doktor bu bölümde araştırmasında ulaşmayı hedef itti haz ettiğ i gayeye vasıl olamamıştır. Nasıl ?

Bölümün başında bir soru sorarak cevabını verdi. Halbuki her şeyden önce sorduğ u soru delillendirilmeliydi. O, cāhiliye şiirinin ait olduğ u iddia edilen devrin Arap dilini temsil etmekten uzak olduğ unu delillendirmek istiyor. Açıktır ki bu gayeye ulaşabilmek için araştırmacı, şu üç unsuru araştırmasında zikretmeliydi :

1. Cāhiliye Devri'ne, yanlış yere izafe edildiğ ini isbat etmek istediğ i şiirler,

2. Ravilerin, bu şiirlerin söylendiğ ini zannettikleri zaman birimi,

3. Mezkûr zamanda fiilen mevcut olan dil.

Bu üç malzemeyi gözler önüne serdikten sonra karşılaştırmaya ameliyesine geçip şiirlerin dili ile " O halde cāhiliye dili ile ravilerin, şiirlerin söylendiğini zannettikleri devirde neler olduğunu tanımaya çalışalım. " diye ifade ettiği zamanın dili arasında öze müteallik farklılıkları izah etmeliydi. Bu soruya cevabın ehemmiyeti açıktır. Ama müellif soruyu sorup sonra da kendisi cevaplandırmaya kalkıyor. Ancak araştırmasında sözü son derece tehlikeli bir mecraya sokarak müslüman toplumun en aziz hislerine çarpıp hem de hiç bir faydası olmaksızın kendisini lekeleyecek bir yola sapıyor. Cevapta da muvaffak olduğu söylenemez. Böylece muknâ bir cevap veremeden bahsini bitiriyor. Şu cevaba bakınız :

" 'Adnānîler'le Kaḥṭānîler'in dili arasındaki ilgi, arapça ile, bilinen sāmî dillerden diğer bir dil arasındaki ilgiden öteye geçemez. "

Ulaştığı neticenin, sorduğu soruya bir cevap olamayacağı son derece açıktır. Tahkikat esnasında " Kitabı özellikle anketçi müsteşrikler için yazdığını, bu iki dilin tarifinin de anketçiler nezdinde açık seçik bilindiğini, dolayısıyla burada ayrıca zikrine ihtiyaç olmadığını " söylemesi de cevap vermekten âciz olduğuna işaret eder. Aynı şekilde:

" Kendi görüşüne, kudemā ve müsteşriklerin görüşlerine göre cāhiliye dili, birbirine zıt iki dil idi. " şeklindeki bir sözü de sorduğu soruya bir cevap teşkil etmekten uzaktır. Kitabında açıkça : " Cāhiliye dilinin ne ol-

duğunu tanıtmaya çalışalım . " diyor. Bundan önce de " Biz, Arap dili dediğimiz zaman bunun " Dil " (el-Luğa) lâfzına mu^ccemlerde bulduğumuz mahdud ve ince manâsını kastediyoruz. Biz, bununla, manâya delâletleri yönünden bazen hakikat, bazen de mecaz manâda kullanılan, hayatın gereklerine uygun olarak gelişen, o dili kullananların yaşattığı " lâfızları " kestetmekteyiz. " demişti. " el-Luğa " denilince murad edilecek manâ konusunda kendini bu şekilde kayıttlayan bir kimseden, hiç birini tarif edip tanıtmadan " Benim ifade etmek istediğim dil iki dil idi. " şeklinde bir cevap elbette kabul edilemez. O halde müellif şu ikiden biri olmak durumundadır :

1. Ya âcizdir,

2. Ya da kötü niyetlidir ; bu araştırmasını, bu bahiste temas ettiği tehlikeli konular üzerinde konuşmaya bir paravana itti haz etmiştir.

Müellif, ravilerin " Araplar'ın el-^cÂribe ve el-Musta^crabe olarak ikiye taksimi, İsmail (A.S.)'in arapçayı Curhumîler'den öğrenmesi " ne dair rivayet ettikleri nazariyenin aleyhine delil arayarak istifham-ı inkârî şekline soktuğu bir faraziyeyi şöyle ifade eder :

" İsmail oğulları arapçayı el-^cArabu'l-^cÂribe diye isimlendirdiğimiz kimselerden (Kahtânîler'den) öğrendiğine göre el-^cArabu'l-^cÂribe ve el-^cArabu'l-Musta^crabe'nin kullandıkları diller nasıl oldu da birbirinden bu derecede uzaklaştı ? "

Müellif bu sorusuyla şunu demek istiyor : İsmail ve

oğullarının arapçayı Curhumîler'den öğrendiği nazariyesi doğru olsaydı, öğrenenin dilinin öğretmenin dili gibi olması gerekirdi. " Bu itiraz hadd-ı zatında doğru olsa bile müellifin görüşünün sıhhatine delil getirmede ona bir şey kazandırmaz. Zira müellif burada kesinlikle gözden uzak tutulmaması gereken bir noktayı unutuyor. Şöyle ki :

O, Hımyer dili ile ʿAdnān dili arasındaki ihtilâflara işaret ediyor. ʿAdnān dilinden maksadı ise Kurʿān-ı Kerim'in nüzulü esnasında mevcut olan dildir. Ama o da biliyor ki Hımyer, Kaḥṭān Araplar'ı devletlerinin sonuncusudur. İsmail (A.S.) 'ın yaşadığı devir ile Hımyer Devleti'nin var olduğu devir arasında gerçekten uzun bir zaman vardır. Tam olarak tesbit edilemese bile 20 asırdan daha az değildir. Bununla beraber, iki dil arasındaki farklılıkları müellif ravilerin rivayet ettiği nazariyenin adem-i sıhhatine delil olarak göstermek istiyor. Halbuki bu kadar uzun bir zamanın geçmesi dil üzerinde ne gibi etkiler yapar bunu unutmamak gerekir. Üstadın istintasında hata ettiği şüphesizdir. Öyleyse diyebiliriz ki : Onun bu neticeye varması, rivayet edilen ve onun yıkmak istediği nazariyenin sahih olmadığı mahâsına gelmez. Boyutları ne olursa olsun iki dil arasında böyle bir ayrılığın bulunması ravilerin Hz. İsmail (A.S.)'in arapçayı Curhumîler'den öğrendiğine dair rivayetlerinin doğruluğuna da engel değildir. Ayrıca müellifin bunu delilsiz olarak inkârı da her hangi bir zarar verecek değildir. Zira delilsiz olarak gerek inkâr gerekse şüphe âlim olsun, ca-

hil olsun herkes için en kolay yoldur.

Bir de araştırmasında dikkatli olmadığını görmekteyiz. Halbuki yeni araştırma metodlarına sarılmada şiddet gösteren kendisidir. Meselâ :

İki dil arasındaki farklılıkları isbat için iki şeye dayanıyor :

1. Ebū 'Amr b. el-'Alâ' ın : " Ne Hımyer'in lisanı bizim lisanımız, ne de dilleri bizim dilimiz (el-Luğa)-dir. " dediğinin rivayet edilmesi,

2. Bizzat müellifin : " Gerek lâfız , gerekse sarf ve nahv kaideleri arasındaki farkları isbat etmemize yarayacak metinler ve yazıtlar elimizde mevcut bulunmaktadır." şeklindeki sözü .

Birinci delilini ele alalım : Tabakātu Fuhūli's-Şu-'arā' sahibi Ebū 'Abdillâh b. Sellâm el-Cumahî'nin Ebū 'Amr b. el-'Alâ' dan rivayeti şöyledir : "Ne Hımyer'in ne Yemen'in uzak köşelerinin lisanı bizim lisanımızdır, ne de onların arapçası bizim arapçamızdır. "

Müellifin bu metni değiştirmede herhalde bir gayesi olmalı. Bizim burada göstermek istediğimiz esas mesele şudur : İbn Sellâm bu rivayetten hemen önce ve aynı sayfada : " Yunus Ebū 'Amr b. el-'Alâ'dan rivayetle bize şöyle haber verdi : Hımyer ve onların bakıyyesi Curhum hariç bütün Araplar İsmail oğullarıdır. " ⁴⁹ diyor. Öyleyse müel-

49. Ebū 'Abdillâh ibn Sellâm el-Cumahî, Tabakātu Fuhūli's-Şu-'arā', 8 .

lif, ilk zikrettiğimiz rivayeti sahih kabul edip itimad ettiğine göre bu ikinci rivayetin de sıhhatini kabul etmesi gerekirdi. Zira ravi aynı, kendinden rivayet edilen aynı. O halde müellif, Ebū ʿAmr b. el-ʿAlâ'nın sözlerinden işine geleni alıp, Ebū ʿAmr'ın değil de kendisinin istediği şekilde yorumluyor. Hem de Ebū ʿAmr'ın demek istediğinin aksine.

Böylece bu delilinin tutarsızlığı ortaya çıkmış oluyor!.

İkinci deliline gelince ; müellif bu delilinde : " Kaḥṭān ve ʿAdnān dilleri arasındaki ayrılığı isbat etmemize imkân verecek metinler ve yazıtlar elimizdedir. " ifadesinden başka bir şey söylemiyor. Tahkikat esnasında mücmel olan bu kısmı açıklamasını istediğimizde ise cevaptan âciz kaldı. Bu aczi verdiği cevapta zahirdir. Şöyle demiştir :

" Benim kanaatim, kudemānın ve müsteşriklerin görüşüne göre cāhiliye dili en azından bir birine zıt iki dildir. Bunlardan birincisi Ḥimyer dili olup halen araştırılmış, sarf ve nahv t kaideleri ile muʿcemler ortaya konulmuştur. Yeni araştırmalar ve keşiflerden önce bu dil hakkında belli olan bir şey yoktu. Söylediğim gibi bu dil, sormuş olduğunuz fasih Arap dilinden lâfız, sarf ve nahv kaideleri bakımından özde ayrıdır. Fasih arapçadan daha çok eski Habeş diline yakındır. Hiç şüphe yok ki Ḥimyer dili ile Kurʿān ve şiir dili arasındaki ilgi Kurʿān dili ile süryanice arasındaki ilgi gibidir. Metin ve misallerin

getirilmesine gelince bu hafızaya bağlı bir husustur. Ve Allah bana bunu nasîb etmemiştir. Bu dille yazılmış kitaplara müracaat etmek gerekir. "

- Peki bu kaynaklar hakkında bizi aydınlatabilir veya bunları bize takdim edebilir misiniz ?

- Bir şey takdim edemeyeceğim.

- Himyer dilinin ne zaman mevcut olduğu ve başlangıcı hakkında mümkünse bizi aydınlatabilir misiniz ?

- Başlangıcını tahdit etmek kolay bir şey değildir. Ancak milâttan bir asır önce bilindiği ve yazıldığında şüphe yoktur. İslâm'dan sonrasına kadar da konuşulagelmıştır. Fakat İslâm'ın zuhuru ve Kureyş dilinin galebesi ile nasıl ki İslâm ülkelerinde - Arap memleketleri olsun, diğerleri olsun - diğer diller gibi bu da yavaş yavaş ortadan kalkmış ve Kur'ân dili hepsinin yerine geçmiştir.

- Takriben de olsa 'Adnânîler'in dilinin başlangıcı konusunda bize bilgi verebilir misiniz ?

- 'Adnânîler'in dilinin başlangıcını bilmek kolay değildir. İlmî olarak bu konuda söyleyebileceğimiz tek şey zaman itibariyle milâdî IV. asra ait çok az yazıtın elimizde bulunduğuudur. Bu yazıtlar 'Adnân diline yakındır. Ancak müsteşrikler bunların Kıbtî lehçesi ile yazılı olduğu görüşündedirler. O halde ilmî ihtiyatla söylemek gerekirse elimizde, itimad edebileceğimiz en eski arapça metin Kur'ân'dır.

- Zatınız, gerek Himyer dili, gerekse 'Adnân dilinin

neş'et ettiği zamandan bu yana, bir hal üzere kaldığına inanıyor musunuz ? Yoksa zamanın geçmesiyle ve ihtilât sebebiyle bazı değişmeler olmuş mudur ?

- Hiç bir dilin asırlar boyunca gelişmeden, hali üzere kaldığını sanmıyorum. Diller de elbette bir çok değişiklikler olmuştur.

Bununla birlikte biz iki dil arasında farklılıklar olmadığını söylemek istemiyoruz. Maksadımız bu meselede müellifin cehaletini ayıplamak da değildir. Zira bu konu halen karanlıktadır. Müsteşriklerin bu konudaki bulguları da yolu henüz aydınlatmaktan uzaktır.

Burada müellif hakkında söyleyeceğimiz husus, onun, hükümlerini halen meçhul olan bir temele oturtmuş olmasıdır. Üstelik bahsettiğimiz bahsin sonunda kesin olarak şöyle karar veriyor :

" Bütün bu araştırmanın neticesi bizi baştan beri üzerinde olduğumuz mevzuya döndürüyor. O da : cāhiliye şiiri diye isimlendirilen şiirler, cāhiliye dilini temsil etmemektedir. Sahih olması da mümkün değildir. Zira cāhiliye şiirinin kendilerine izafe edildiği şairler arasında Kur'ān dilinden başka bir dil konuşan Yemen Arapları'na, Kaḥṭānîler'e mensup şairler de bulunmaktadır. Ebū 'Amr b. el-'Alâ' ise bunların dilinin, Arap dilinden ayrı olduğunu söylüyor. Ayrıca yeni araştırmalar da Kaḥṭān dilinin Arap dilinden başka bir dil olduğunu isbat etmiştir. "

Halbuki Ebū 'Amr b. el-'Alâ' " Onların dilinin Arap

dilinden başka bir dil olduğunu " söylememiştir. Biz aynı zamanda müellifin Ebū 'Amr'dan rivayet ettiği sözleri nasıl değiştirdiğine de işaret etmiştik. Rivayet ettiği metinden " ولا عربيتهم بحر بيتنا " kısmını atarak onun yerine " ولا لغتهم بلختنا " ifadesini koymuştur. Bu tahrifin elbette bir gayesi olmalıdır. Herhalde müellif, istediği neticeye varabilmek için Ebū 'Amr'ın sözlerini kasten tahrif etmiştir.

Müellif ayrıca " Yeni ilmî araştırmalar Kaḥṭānîler'in, Arap dilinden başka bir dilleri olduğunu isbat etmiştir. " demektedir. Daha önce gördük ki bu konudaki iddiasını isbattan âciz kalmıştır. Araştırmasının başında " Elllerinde, iki dil arasında lâfız, sarf ve nahv kaide-leri bakımından ayrılıklar olduğunu isbat edecek metin ve yazıtlar olduğunu " söylemekle iktifa ederken sonuç olarak " Yeni araştırmaların Kaḥṭān dilinin, Arap dilinden başka bir dil olduğunu isbat ettiğini " söyleyivermiştir.

Tahkikat esnasında üstad, Ḥimyer dilinin İslâm'ın zuhurundan sonra da konuşulmaya devam ettiğinde şüphesi olmadığını anlatmıştır. Araştırmasının kendisini ulaştırdığı bir netice olarak bu dilin arapçadan başka bir dil olduğunu söylediğine göre üstad bize , Yemen Araplar'ının Kur'ân'ı nasıl okuyup anlayabildiklerini, ezberleyebildiklerini izah edebilecek midir ?

Biz, Ḥimyer dili ile 'Adnān dili arasında farklılıklar olması gerektiğini kabul ediyoruz. Bundan başka bu iki

dilden herhangi birini konuşan kabilelerin dilleri (lehçeleri) arasında da bazı farklılıkların olması gerekir. Fakat bütün bu farklılıklar onların dilini arapça olmaktan çıkarmaz. Ebû 'Amr'ın da " Hımyer'in dili bizim dilimiz değildir. " demekle kastettiği budur. Müellif, muhtelif kabileler arasında ve özellikle Arap kavmi gibi tabiatı icabı göçebe bir kavmin dilinde ihtilâtlar olması gerektiğini inkâr edemez. Sonra, hepsinin anlaşabileceği genel bir dilin olması gerekir ki bu da o zamanda, Cāhiliye Devri'nde halkın kullandığı edebî dildir. Bu edebî dil aynı zamanda yazı dilidir, şiir dilidir. Müellifin bu kitabındaki " Cāhiliye şiiri ve lehçeler " başlıklı 15. bölümü de bu manâyı destekler mahiyettedir. Böylece müellif kendi kendini tekzib etmektedir.

Her ne kadar delilsiz olarak İslâm'ın bütün Araplar'ı Kureys dilini kabule zorladığını iddia ediyorsa da eserinde, Kur'ân'ın dilinin, Cāhiliye Devri'nde kullanılan edebî dil olduğunu söylüyor. O halde bu edebî lehçe niçin Kur'ân'ın nüzulünden çok daha önceleri umumî bir üstünlük kurmuş olmasın ? Bu tahdidi nasıl yapabiliyor ve neye dayanıyor ?

Böylece anlaşılmış oluyor ki dillerinde ayrılıklar olmaması hadd-i zatında cāhiliye şiirinin kesin olarak sahih olmadığına delâlet etmez. Biz cāhiliye şiirinin sıhhatini müdafaayı üstlenme durumunda değiliz. Ayrıca bu, müellifin ilk olarak ortaya attığı bir husus da değildir...

Bizim işaret etmek istediğimiz husus müellifin, araştırmalarında yapmayı itiyad haline getirdiği hatasıdır. Şöyle ki : Önce bizzat kendisinin tahayyül ettiği bir faraziye ile araştırmasına başlıyor. Sonra da bu faraziye üzerine terettüp eden neticeleri, sanki kesin hakikatler imiş gibi serdediyor. Hımyer ve 'Adnān dilleri konusunda yaptığı gibi. Sonra İbrahim ve İsmail (A.S.) ve Mekke'ye hicretleri, Ka'be'nin inşası meselelerindeki tutumu da aynıdır. İşe önce şüphe ızhar ederek başlıyor, bunun üzerine bina ettiği kesin hükümlerle mevzuyu bitiriyor.... Şüpheden kesin bilgiye onu ulaştıran delil nedir ? Şu sözü mü acaba :

" Bu kıssada bir yönüyle Araplar'la Yahudiler, diğer bir yönden de İslâm ile Yahudilik arasındaki bir ilgiyi isbat edebilmek amacına yönelik bir hile görmeye mecburuz. Bu fikrin doğmuş olabileceği en eski tarih Yahudiler'in Kuzey Arap memleketlerine yerleşerek orada müstemlekeler kurmaya başladıkları zaman olabilir... ilh. "

Gerçekten Üstad meseleye açıklık getirmekten âciz kalmıştır. Bu konuda zikrettikleri hayal içinde hayaldir. Dayandığı yegâne deliller :

- Uzak değildir,
- Buna engel olacak nedir ?
- Biz inanıyoruz ki ...
- Öyleyse Kureys'in bu masalı kabul etmesini engelleyecek bir şey yoktur.

- Öyleyse diyebiliriz ki ...

sözlerinden ibarettir.

Tahkikat esnasında, İbrahim ve İsmail (A.S.) kıssalarının araştırılması konusunda söylediklerinin kendi istintacı mı yoksa bir nakilden mi ibaret olduğu sorulduğunda şöyle demiştir :

" Başka bir kitap görmeden (mütalâa etmeden) bizzat kendim böyle bir faraziye yürüttüm. Ancak kitap çıktıktan sonra misyoner yazarların bazı kitaplarında buna benzer şeylerin bulunduğunu haber aldım. "

Gerek kendi tahayyülü ve gerekse " Hâşim el-^cArabî " müste^car ismini kullanan bir misyonerin eserinden nakil olsun bu söz herhangi bir delile dayanmamakta olup herhangi bir kıymet-i ilmiyyesi de yoktur. Ayrıca bu misyonerin yazdıkları, açıkça İslâm'a hücum gayesi olsa bile, müellifin (Tâhâ Hüseyin'in) serdettiği cümlelerden daha hafiftir. O, hiç olmazsa İbrahim ve İsmail (A.S.)'in tarihen var olup olmadıkları konusunda şüphe izhar etmemiş, sadece İsmail (A.S.)'in ^cAdnânî Araplar'ın babası (أبو العرب العدنانيين) olduğunu inkârla iktifa etmiştir...

Bu misyoner belki mazur görülebilir. Çünkü o, bunu kendi dinine hizmet gayesiyle yapmaktadır. Bu onun aynı zamanda vazifesidir. Ama müellif üstadı bu kapıyı çalmasında nasıl mazur görebiliriz ve bu kıssada onu bir nevi hile görme-ye mecbur eden zaruret nedir ? ...

Üstad hem yazdıklarında, hem de yazdıklarının yorum-

munda hatalıdır. Bu konuda hiç şüphe yok ki Kur'ân-ı Kerim'in nasslarına, ve bunların tefsirine itiraz yollu görüşler ileri sürmüştür. Bunun, dinden ayrı olarak ilmî bir araştırma olduğu iddiasıyla da kurtulma imkânı yoktur. O halde Üstad bize en-Nisâ' Suresi'ndeki :

" Nûh'a, ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz ve İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve evlâdlarına, İsa'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleymân'a vahyellediğimiz ve Dâvûd'a Zebûr verdiğimiz gibi (Habibim) şüphesiz sana da vahyettik. " 50

el-Meryem Sûresi'ndeki :

" Kitab'da İbrahim'i de an. Çünkü o, sıdkı bütün bir peygamberdi. " 51

Âl-i 'İmrân Suresi'ndeki :

" De ki : " Allah'a iman ettik. Bize indirilen (Kur'ân-ı Kerim) 'e, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve oğullarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rab'lerinden verilenlere de (inandık). Onlardan hiç biri arasında (peygamber olmaları bakımından) fark gözetmeyiz. Biz O'na (Allah'a) teslim olmuşlarız. " 52

âyetlerini ve O'nun iddia ettiği gibi sadece misal sadedinde olmayan İbrahim ve İsmail (A.S.)'in zikri geçen

50. en-Nisâ' Suresi, âyet 163.

51. Meryem Suresi, âyet 41.

52. Âl-i 'İmrân Suresi, âyet 84.

Kur'ân âyetlerini nasıl izah edecektir ? Kıssanın uydurulmuş olmasına rağmen Allah'ın, Kitabı'nda İbrahim ve İsmail (A.S.)'in birer rasul ve nebî olduklarını zikredeceğini Üstadın akli kabul eder mi ? Bir de yukardaki âyetlerin sonuncusunda İbrahim ve İsmail (A.S.) ile beraber zikredilerek " Biz onların hiç biri arasında ayırım gözetmeyiz. " buyurulan Musa ve İsa (A.S.) hakkında ne düşünüyor ? Acaba Musa ve İsa (A.S.) kıssaları da mitolojik hikâyeler midir ?

Şurası bir gerçektir ki müellif bu meselede bocalamıştır. Sonunda da hatasını itiraf etmiştir. Sorgusunda " Kendisini, bu kıssanın İslâm'dan hemen önce, yakın bir zamanda ortaya çıktığı neticesine götüren sebebin ne olduğu " sorulduğunda verdiği cevap şöyledir :

" Şayet bu ifade (ibare) kesinlik ifade ediyorsa bu kesinlik dayandığı faraziyenin sahih olması halinde-
dir. Bunda biraz mübalâğa olabilir. Fakat ben inanıyorum ki bütün âlimler bir takım faraziyeler ortaya koyduklarında buna benzer tabirleri kendileri için mübah görürler. Vakıa gerek kendi aralarında, gerekse kendi kendilerine faraziyelerinin kabul edilebilir olduğuna inanmışlardır. "

Gerçekten müellif ne araştırmasının gerektirdiği, ne de umduğu bir fayda olmaksızın düştüğü, ilimle yakından veya uzaktan bir ilgisi olmayan bu durumuyla çıkmazdadır. Zira araştırmasında vardığı netice : " Adnân di-

liyle Kahtân dili arasındaki ilgi, Arap dili ile bilinen sâmi dillerden herhangi biri arasındaki ilgi gibidir. Araplar'ın el-^cÂribe ve el-Musta^crabe diye ikiye ayrılması kıssası İsmail'in arapçayı Curhumîler'den öğrenmesi kıssaları ise mitolojik sözlerdir. Ehemmiyeti ve kıymeti yoktur. " şeklindedir ki bu da açıkça Kur'ân-ı Kerim'in İbrahim ve İsmail (A.S.) ve onların Ka^cbe'yi inşa etmeleri konularındaki haberlerinden şüphe, sonra da bu kıssaların sıhhatli olmadıklarına , İslâm'ın bunları dinî sebeplerle istismar ettiğine hükmetmektir. Biz müellifin din ve ilmi böylesine bir birine karıştırmaya kendinde nasıl bir cür'et bulduğunu anlayamıyoruz. Halbuki bizzat kendisi tahkikat zaptının 22. sayfasında : " Dinin daima değişiklik, eksiklik şek ve inkâra açık olan bu tür araştırmalardan uzak tutulması gerektiğini " söylemektedir. Tahkikat zaptının 24. sayfasında da : " Biz din ile ilmi birbirinden ayırmakla semâvî kitapları takdis makamına koymuş ve onları münkirlerin inkârından, hücum edenlerin hücumundan korumuş oluruz. " demiştir. Bu konuda, niçin söylediklerinin tersini yapmaktadır? Tahkikatında bunu sordüğümüzda şöyle cevap vermiştir :

" Eski ve yeni edîb ve âlimlerle münakaşalarımnda hepsi de bana hadis ve Kur'ân âyetlerinden istidlâl ile el-^cArabu'l-Musta^crabe'nin arapçayı babaları İsmail vasıtasıyla ve o Mekke'ye hicret ettikten sonra el-^cArabu'l-^cÂribe'den öğrendiğini söylediler. Ben de buna karşı bun-

ların ilmî yönden beni bağlamayacağını söylemek zorunda kaldım. "

Kur'ân âyetleri ile sabit olan İsmail (A.S.)'in Mekke'ye hicreti ⁵³ ve Ka'be'nin inşası kıssalarıdır. ⁵⁴ Ama Kur'ân'da " Arab'ın el-^cÂribe ve el-Musta^crabe diye ikiye ayrılması, İsmail(A.S.)'in arapçayı Curhumîlerden öğrenmesi " konularının istidlâl edilebileceği bir şey yoktur.

Müellif bu konuda hiç olmazsa misyoner Hâşim el-^cArabî'nin tutmuş olduğu yolu takip etseydi - Ki o şöyle diyor : "Bizzat İsmail de el-^cArabu'l-Musta^crabe'nin babası değildir. Oğullarından hiç biri herhangi bir ümete sahip de olmamıştır. Kendilerine komşu Arap kabileleri arasında sayıları az olarak girdiler ve onlarla karıştılar. Araplar arasında çölde bir kum mesabesinde-
dirlers . " - o zaman bu mevzuda çıkmazdan belki kurtulmuş olabilirdi. Fakat Ka'be'nin inşası kıssasını inkâr etmekle bunu mitolojik bir hikâye olarak kabullenmenin hikmetini anlamak mümkün değildir. Acaba İbrahim ve İsmail (A.S.) 'e ait her izi izale ve yok etmek mi istiyor ? Fakat bundan müellifin ne kazancı olabilir ?

İkinci şikâyet konusuna gelince hülâsa olarak şöyledir :

" Müellifin, mütevatir yedi kiraatın inzal olunma-

53. İbrahim Suresi, âyet 37.

54. el-Bakara Suresi, âyet 127.

diğını zannederek şöyle dediğı iddia ediliyor :

" Muhakkak ki bu kırāatlar Arab'ın, Allah'ın peygamberine inzal ettiğı gibi değil de güç yetirebildiğı şekilde okumuş olmasındandır. "

Halbuki bütün müslümanlar bu kırāatların Rasulullah (S.A.V.)'ın dilinden, Allah'dan mervî olduğuna inanmaktadırlar. Kırāatlarda gördüğümüz imāle, feth, idğām, fekk, nakl ve diğer hususiyetler Allah katından indirilmedir. Rasulullāh (S.A.V.)'ın şu hadisi buna delildir :

" Kur'ān'ı Cibrîl bana bir harf üzerine okuttu. Ben, daha artırmasını istedim. O da artırdı. Ben istedim. O artırdı. Tā ki yedi harf oluncaya kadar. " 55

Ayrıca Ömer b. el-Hattāb ve Hişām b. Hakîm'in Kur'ān-ı Kerim'i okumaları arasında zuhur eden bir farklılık sebebiyle Rasulullāh (S.A.V.)'a müracaatlarında şöyle buyurmuştur :

" Böyle nāzil oldu. Muhakkak ki bu Kur'ān yedi harf üzere nazil olmuştur. Size kolay geleni okuyun. " 56

Bu hadis her ne kadar sened yönünden mütevatir değilse de manā yönünden mütevatirdir.

Müellifin ibaresi hakkında bir şey söylemeye geçmeden önce " Kur'ān yedi harf üzerine nazil oldu. " ha-

55. Muhammed Fu'ād 'Abdübakî, el-Lu'lu'u ve'l-Mercān, I/176, Hadis no : 469.

56. Muhammed Fu'ād 'Abdübakî, age. I/175-176, Hadis no: 448.

disine bir bakalım :

Bu hadis aynı lâfızlarla olmamakla birlikte değişik yollarla 20 kadar sahabîden rivayet edilmiştir. Ancak hadisteki " Harf " kelimesinden ne murad olunduğunda ihtilâfa düşülmüştür. 57

Müellif bu meseleye " Cāhiliye Şiiri ve Lehçeler " başlıklı beşinci bölümde temas etmektedir. Bu bölümde lehçe farklılıklarının cāhiliye şiirinde görülmediğini anlatıyor. Lehçeden maksadı da : " Bir dildeki mahallî farklılıklar, Fransızlar'ın Dialecte dedikleri lehçeler, dildeki birbirinden uzaklaşmalar, her kabilenin ifade şekillerinde ayrı yolları ve lehçeleri olmakla ifade yollarındaki farklılıklar ve zıtlıklar" olabilir. Müellif, bununla Cāhiliye Devri'ne izafe edilen şiirlerde lehçe farklılıkları görülmemekle bu şiirlerin Cāhiliye Devri'ne ait olamayacağı görüşünü delillendirmek istiyor ve şöyle devam ediyor :

" Kur'ân, bir lehçe ile, bir dil (el-Luğa) ile okunan Kur'ân'dır. Bu dil ve lehçe de Kureys dili ve lehçesidir. Muhtelif kabilelerden kâriîler Kur'ân'ı okumaya başlayınca kırâatlar çoğaldı ve Kur'ân okumada lehçeler çoğalarak bir çok farklılıklar ortaya çıktı. Sonradan gelen âlim ve kâriîler bunu araştırıp tahkîk ederek buna dair bilimler ortaya koydular. " Kırâatlardaki ihtilâflardan neyi kastettiğini işaretle de şöyle der :

57. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, age.

" Bu, aklın ve naklin kabul edebileceği, Kur'ân'ı Rasulullāh ve Kureys'li ashabının okuduğu gibi okuyabilmek için dil ve lehçelerini (hançerelârlarını) değiştiremeyen Arap kabilelerinin lehçeleri arasındaki farklılıkların da zarurî kıldığı diğer bir ayrılığa, ihtilâfa işaret eder. Bu kabileler Kur'ân'ı, konuştukları gibi okudular. Kureys'in imâle yapmadığı yerde imâle yaptılar, onların çekmedikleri yerde çektiler, Kaşr, Teskîn, İdgām ve Nakl yaptılar. "

Müellif kırâatlar meselesinde bunların, Allah katından münzel olup olmadığı konusuna temas etmiyor.⁵⁸ Bilâkis şöyle diyor :

" Kırâatlar ve lehçeler çoğaldı. " ve şöyle devam ediyor :

" Kırâatlardaki farklılıklar hançere ve lisanlarını değiştiremeyen kabileler arasındaki lehçe farklılıklarını zarurî kılmaktadır. Vakıalar da bunu göstermektedir. "

Görüşümüze göre müellifin bu konuda zikrettikleri ilmî bir araştırmadır. Dinle aralarında bir te'āruz söz konusu değildir. Biz bunda onu hatalı da bulmamaktayız.

Üçüncü şikâyet konusu da şöyle özetlenebilir:

58. Halbuki Tāhā Hüseyin'in ifadesi aynen şöyledir : " Bu yedi kırâatin vahiyle az veya çok hiç bir ilgisi yoktur. (Tāhā Hüseyin, fi'l-Edebi'l-Cāhilî, 95) .

" Müellif nesebi yönünden Rasulullāh'a dil uzatmaktadır. Kitabının 72. sayfasında şöyle diyor :

" Dinin, şiir uydurularak Cāhiliye Devri şairlerine izafe edilmesindeki tesirlerinden bir nevi de peygamberin ailesi ve Kureys'e nisbetinin ta'zimine ilişkin olanlarıdır. Her ne sebepten ise insanlar, peygamberin Hāşim oğullarının en iyisi ve en temiz, Hāşim oğullarının Kuşayy oğullarının en temiz, Kuşayy oğullarının Kureys'in en temiz, Kureys'in Muḍar'ın, Muḍar'ın 'Adnān'ın, 'Adnān'ın Arab'ın, Arab'ın da insanlığın en temiz olduğuna kani olmuşlardır. "

Müellifin, Peygamber (S.A.V.)'in ailesine ve nesbine ta'ciz, kadrini ve şerefini tahkir şeklindeki hücumu dine karşı bir hücum, İslâm ve müslümanlara karşı işlenmiş bir cürümdür. O, şimdiye kadar ne bir müşrik ne de bir kâfirin cür'et edemediği bir suçu işlemiştir."

Müellif bu ibareyi " Din ve Şiir Uydurma " konusunda, müslümanları şiir uydurmaya sevkettiğine inandığı sebepleri zikrederken serdediyor. Burada bazı durumlarda şiir uydurmanın maksadının nübüvvetin sıhhatı ve peygamberin doğruluğunu isbata yönelik olduğunu söylüyor ki aslında bu çeşit uydurmalar bütün insanlar için söz konusudur. Sözlerine şöyle devam ediyor :

" Bu tür şiir uydurmadan düşünülebilecek ve tercih edilebilecek maksat her şeyde mutlaka bir mucize arayan kendilerine peygamberin risaletinde doğruluğunun delil-

lerinden biri de onun uzun zamandan beri gelmesi beklenen peygamber olmasıdır. " denilmesi garip gelmeyecek olan insanların ihtiyaçlarına cevap vermektir."

Bu ifadelerden sonra da Rasulullāh (S.A.V.)'ın ailesi ve Kureys içindeki nesebinin ta'zimine taallūk eden sözlerine ulaşıyoruz.

Burada gördüğümüz tek şey Rasulullāh (S.A.V.)'ın ailesi ve nesebi hakkındaki sözlerinin her türlü ihtiram ifadesinden hâlî olması, hattâ O'nun şanına lâayık olmayan küçümser bir ifade kullanmasıdır. Ancak araştırmasında müstekîlerin iddia ettikleri tahkir ve hücum bulunmamaktadır. Müellifin ^{ifadesi} bu şekilde yorumlanamaz.

Dördüncü şikâyet konusuna gelince, kısaca şöyledir:

" Müslümanlar, İslâm'ın, peygamber gelmeden önce Arap memleketlerinde bir evveliyetinin olduğunu, İslâm Dini'nin aslının ve hülâsasının Allah'ın, daha önceki peygamberlerine gönderdiği Hak Din'in hülâsası olduğunu isbat etmek istemişlerdir. Gerek İslâm'ın zuhuru esnasında, gerekse daha sonraları Araplar arasında İslâm'ın İbrahim Dini'ni yenilediği fikri yayılmıştı. Buradan hareketle İbrahim Dini'nin bir zamanlar Araplar'ın dini olduğuna, sonraları dalâlete düşerek bu dinden ayrıldığına, putlara tapmaya başladıklarına inanmaya başladılar ... ilh. "

Müellifin bu sözleri, dinin, şiir uydurmadaki tesirinin şiir uydurma sebeplerinden biri olduğuna dair

bahsinin bir devamıdır. Araştırma olması bakımından da hatalı diyemeyiz. Ayrıca müellif sorgusu esnasında " İslâm'ın, İbrahim Dini olduğunu, Araplar arasında Peygamberimiz (S.A.V.) gelmeden önce evveliyetinin olduğunu " inkâr etmediğini, burada serdettiği ibarenin Peygamber'in nesebi konusunda söyledikleri ile aynı mahiyette olduğunu söylemiştir. Ona göre hikâyeciler müslümanların " İslâm'ın Arap memleketlerinde evveliyetinin olduğuna ve İbrahim Dini olduğuna " inandıklarını göerek bunu istismar etmişler, bu mesele etrafında neseb konusunda olduğu gibi şiir ve haberler uydurmuşlardır.

Biz bu konuda da zikrettiklerinde onun kötü bir niyeti olduğunu sanmıyoruz. Ancak bazı yerlerde gerçekten çirkin tabirler kullanmıştır. Meselâ : " Hiç kimse İbrahim Dini'ni yalnız kendine mal etmemiş veya yalnız kendisinin tevil edebileceğini sanmamıştır. Müslümanlar İslâm'ın özünde İbrahim Dini olduğunu, İbrahim Dini'nin, Yahudilik ve Hristiyanlık'tan daha temiz olduğunu söylemeye başlamışlardır. " İslâm'ın zuhuru esnasında ve daha sonraları İslâm'ın İbrahim Dini'ni yenilediği fikri yayılmıştı. Buradan hareketle İbrahim Dini'nin bir zamanlar Araplar'ın Dini olduğuna inanmaya başlamışlardır. " ifadelerinde olduğu gibi.

Bu şekil bir ifade tarzı, özellikle İbrahim ve İsmail (A.S.)'in varlıklarından şüphe ettiğine dair zikrettikleri ile yan yana getirildiğinde, burada kastettiği

taclardan ibarettir. Şu kadar var ki hem kendinin, hem de devletin dini olan İslâm' Dini'ne dokunan konulara girmede daha dikkatli olmalıydı. Aynı zamanda içinde bulunduğu ortamın şartlarını da gözden uzak tutmaması gerekirdi. Yazdıklarını, ilmî araştırmasının gerektirdiği inancıyla yazmış olduğu bir gerçek ise de cemiyet içinde, yazdıkları sebebiyle neler olabileceğinin de bilinci içindedir. Kitabındaki bir çok ifadeden bunu anlamak mümkündür. Meselâ :

" İnaniyorum ki cemiyet içinde bir grup bunu (yazdıklarını) öfke ve kızgınlıkla karşılayacak, diğer diğer bir kısmı da ondan yüz çevirecek. Fakat ben, öfke ve kızgınlıklara, yüz çevirmelere rağmen bu araştırmamı neşretmek istiyorum. " demesi bunun en açık delilidir.

Müellif, araştırmasında yeni bir metod kullanarak batılı âlimlerin yolunda gittiğini inkâr etmiyor. Fakat onlardan aldıklarının şiddetle tesiri altında kaldığı ve dolayısıyla da araştırmasında bocaladığı, gerçek olmayan şeyleri dahi gerçekmiş gibi tahayyül ettiği görülüyor. Bizlere gerçek olarak gösterdiği hususların hepsi gerçek dışıdır diyemesek bile en azından gerçek olduklarının isbatına ihtiyaç vardır. Böylece müellif karanlık bir yola sapmıştır. Halbuki hata etmemesi için ihtiyatlı olması, girdiği yolda ihtiyatla ilerlemesi gerekirdi. Ama o, ihtiyatsızca bu yola girmiş ve netice de iyi ve güzel olmamıştır.

Geçenlerden anlaşılacağı veçhile müellifin maksadı

dine hücum etmek değildir. Kitabında dine mu^cārız ve ta^cn mahiyetindeki ifadeleri, ilmî araştırmasının gerekli kıldığı düşüncesiyle ve ilmî araştırma sadedinde kullanmıştır. Bu sebeple cezayı müstelzim bir kasd mevcut olmamakla evrakın idarece muhafazasına karar verildi.
30 Mart 1927) Muhammed Nevver, Mısır Başsavcısı. 59

d. Eser'in Siyasî Mahfillerde Tartışılması :

29 Haziran 1927 tarihinde Mahmud Reşad Paşa, Senato'da, Maarif Bakanı tarafından cevaplandırılmak üzere bir soru önergesi vererek " Savcılık tahkikatından sonra Tāhā Hüseyin'in, vazifesinden istifa ettiği halde niçin istifasının kabul edilmediğini " sorar. 60 Maarif Bakanı ise kitabın özel bir komisyona havale edileceğine söz vererek meseleyi ört bas eder. 61

Bu sene Tāhā Hüseyin eserini " fi'l-Edebi'l-Cāhilî " adıyla yeniden neşreder. Bu baskıda tabîî ki büyük gürültülere sebep olan kısımlar ve ifadeler çıkarılmıştır.

Ancak bu, kitap üzerindeki münakaşaları tamamen

59. Mısır Başsavcılığının kitap hakkındaki kararının tam metni için bk. Cemāluddîn el-Âlûsî, age. 119-146.

60. Enver el-Cundî, Tāhā Hüseyin, Hayūtuḥu ve Fikruḥu fî Mîzāni'l-İslām, 182.

61. Dr. Ḥamdî es-Sekkūt, A^clāmu'l-Edebi'l-Mu^cāşır fî Mıṣr, 14 .

söndürmeye yetmedi ve 21 Mayıs 1928 tarihinde mesele Mahmud Reşad Paşa tarafından mecliste yeniden gündeme getirildi. Münakaşalar bu sefer sadece " fi's-Şi'ri'l-Cāhilî " üzerinde kalmayıp Tāhā Hüseyin'in, talebele-
rine Kur'ān-ı Kerim hakkında verdiği konferanslar da işin içine katıldı.⁶² Fakat münakaşalar Tāhā Hüseyin

62. Tāhā Hüseyin'in Edebiyat Fakültesi'nde Za'ferān Kas-
rında verdiği konferanslarından birisinden alınan
şu kısım bize bu konuda bir fikir verebilir :

Kur'ān'la her hangi bir kitabın tenkidinde fark gözetmeyen hür bir düşünür ve tenkidçi, bir a-
raştırmacı görür ki Kur'ān'da birinin diğeriyle hiç-
bir alâkası olmayan iki üslûb vardır. Bu bizi bu ki-
tabın muhtelif şartlara boyun eğdiği, birbirine zıt
ortamların tesiri altında kaldığı inancına götürmek-
tedir. Meselâ Mekkî olan kısımlarında geri bir orta-
mın bütün özelliklerini görebiliriz. Medenî kısımla-
rında ise kültür ve medeniyetin emareleri parlamak-
tadır. Dikkatle baktığımız zaman Mekkî kısımlarının
şiddet, kasvet, gazap, sövme, va'îd ve tehditlerle
diğer kısımlardan ayrıldığını, aynı şekilde fikir
kopukluğu, manâ kesiklikleriyle âyetlerin kısalığı
bir şariat ve kanun koymaktan tamamen hâlî olmakla
temayüz ettiğini görürüz. Bu kısımda keza Mekke'nin
durumu ile mütenasip basit cāhiliye ortamına lâayık
bir şekilde yıldızlara, aya ve güneşe yeminler çok-
ça vardır. Medenî kısımlara gelince burası da son
derece yumuşak, sakin, kötülüğe iyilikle mukabele
eden, husumetlerle durgun hüccetler, sakin ve müte-
nâsık burhanlarıyla mücadele eden bir hüviyeti ha-
izdir. Mekkî kısımlarının tersine bu kısımda kanun
koyma vardır. Miras, vasiyyetler, evlenme-boşanma ,

hakkında herhangi bir karar alınamadan kapatıldı.

1929 da Tāhā Hüseyn meselesi önce Enver el-Cundî, sonra da arkadaşları 'Abdulaziz eş-Şufânî tarafından yeniden gündeme getirildi. Aynı zamanda Senato'da birincisinde Sa'îd er-Rûmî, ikincisinde Reşad Paşa tarafından olmak üzere konu iki defa gündeme getirildi. Meclis sert tartışmalara sahne oldu.⁶³

5 Ocak 1930 da bütçe müzakereleri esnasında - Ki o zaman Maarif Bakanı Neḥḥās Paşa idi. - Tāhā Hüseyn yeniden hücumlara maruz kaldı. Bu münakaşalar esnasında millet meclisinde 'Abbās Mahmud el-'Akḫād'ın da Tāhā Hüseyn'i desteklediğini müşahade etmekteyiz.⁶⁴

28 Mart 1932 de millet meclisinin 24. oturumunda mesele yeniden ortaya atıldı. Dr. 'Abdu'l-Ḥamîd Sa'îd bu celsede konuşarak çok az bir grup müstesna Tāhā Hüseyn'in fi's-Şi'ri'l-Cāhilî'de yazdıklarını hoş karşılamadığını ve meselenin yeni bir şey olmadığını belirtti. Bu münakaşalarda ne kadar gariptir ki dün onun aleyhinde bulunanlar bugün onu müdafaa ediyorlardı.

1926 yılındaki münakaşalar ise bunun tam tersine cere-

= Alış veriş ve sair muamelerle ilgili teşrî'î âyetler bu bölümdedir. Hiç şüphe yok ki bu Tevrat ve Yesrib'e hicret edenlerin kültürlerini yükselten Yahudi kültürünün açık bir tesiridir. Kur'ân'ın üslûbundaki ani değişiklik bunun en açık delillerindendir. (Enver el-Cundî, age. 184-185).

63. Enver el-Cundî, age. 183.

64. Dr. Ḥamdî es-Sekkût, age. 12-15 .

yan etmişti.⁶⁵

Tāhā Hüseyin'in bu kitabı dolayısıyla, adının etrafında gürültüler koparılması sadece 1926-1940 devresine mahsus değildir. Ancak bundan sonraki çalışmalar daha ziyade telif sahasına kayarak devam etmiştir.⁶⁶

Bütün bunlar eserin resmî mehâfilde vücuda getirdiği yankılardır. Fikrî sahaya gelince ; muhafazakârlar kitabın muhteviyatının yalan, iftira ve tezvirlerle dolu olduğunu ileri sürerek bir çok eser vücuda getirdiler. Bu eserlerin müellifleri kitabın ihtiva ettiği görüşlerin hepsini diyemsek bile büyük çoğunluğunun yanlış olduğunu isbatta güçlük çekmediler.

e. Eseri Tenkid Sadedinde Yazılan Eserler :

Edîbimizin bu kitabını tenkid sadedinde yazılan eserlerden bir kısmını burada zikredelim :

1. Mustafa Şādık er-Rāfi^cî, Tahte Rāyeti'l-Kur'ān,
2. Muhammed Luţfî Cum^ca, eş-Şihābu'r-Rāşid (Baḥs Tahlîlî İntikādî ve Redd 'İlmî Tārîḥî 'Alâ Kitāb fi's-Şi^cri'l-Cāhilî),
3. Muhammed Ferîd Vecdî, Nakdu's-Şi^cri'l-Cāhilî,
4. Muhammed el-Hıdr Huseyn, Nakdu's-Şi^cri'l-Cāhilî,
5. Muhammed Ahmed el-Gamrāvî, en-Nakdu't-Tahlîlî li-Kitāb fi's-Şi^cri'l-Cāhilî, (Emîr Şekîb Arslan'ın uzun

65. Enver el-Cundî, age. 182-183 .

66. Enver el-Cundî, age. 177

bir mukaddimesiyle) 67

6. Muhammed el-Hudari Bey, Muḥāḍarāt fî Beyāni'l-Aḥṭā'i'l-ʿilmiyye ve't-Tārîhiyye ellet'stemele ʿAleyhâ Kitāb fi's-Şi'ri'l-Cāhilî ,

Kitabın neşrini takip eden günlerde ve zaman zaman alevlenen münakaşalar sırasında muhtelif mecmua ve gazetelerde bir çoğu demagoji ve küfürlerle dolu, çoğu kerre de avâma hitab eden makalelere burada yer vermek istemiyoru . 68

Burada saydığımız eserler bu konuda yazılanların elbette tamamı değildir. İşlediği mevzular arasında Tāhā Hüseyin'in fi's-Şi'ri'l-Cāhilî'sindeki fikirleri tenkid veya tebcil eden sayısız eser vardır. Bu cümleden olarak Tāhā Hüseyin'i Parlâmento'da münakaşalar esnasında -Vefd Partisi'ne mensup olmasına rağmen ve bu parti taraftarları Tāhā Hüseyin'in aleyhinde oldukları bir zamanda - fikir ve araştırma hürriyetlerinden yana olarak müdafaa eden ʿAbbās Mahmud el-ʿAkkād dahi Matlaʿu'n-Nūr ve el-Luḡatu's-Şāʿire isimli eserlerinde, fi's-Şi'ri'l-Cāhilî'deki görüşleri tenkid ve delillerini de zikrederek reddeder. 69

67. Sāmî el-Keyyālî, Maʿa Tāhā Hüseyin, 58..

68. Makaleler için bk. Dr. Ḥamdî es-Sekkût, Aʿlâmu'l-Edebi'l-Muʿāşır fî Mısr, 199-329 .

69. ʿÂmiru'l-ʿAkkād, Lemehāt, 296-298.

3. Tāhā Hüseyin - Mustafa Şadık er-Rāfi'î

Mücadelesi :

Tāhā Hüseyin - Rāfi'î mücadelesi ilk olarak edebiyat çevrelerinde yer tutmak üzere bir yarışma şeklinde ortaya çıkar. Tāhā Hüseyin, değeri ne olursa olsun Rāfi'î'nin çıkardığı her kitabı tenkid eder. Mesela Rāfi'î 1912 yılında " Resā'ilu'l-Ahżān " adlı kitabını çıkardığında, Tāhā Hüseyin hemen " el-Edeb " gazetesinde bu kitaba hücum etmiş ve onu " anlamadığını " söylemiştir. Aynı şekilde iddialarını daha önce çıkarmış olduğu " Ḥadîsu'l-Kamer " ve " Tārîhu Âdābi'l-^cArab " ının birinci cildi için de ileri sürmüştü.

Elbette Rāfi'î kendini ve bazılarının zannına göre ileri gelenlerinden olduğu ekolün müdafaasını yapmak durumundaydı. Rāfi'î'nin mensup olduğu ekol, Arap edebiyatına dokunmanın Arap diline dokunmak, Arap diline dokunmanın da önce Kur'ân-ı Kerim'e, sonra da dolayısıyla İslâm Dini'ne dokunmak olduğunu iddia ediyordu.

Tāhā Hüseyin ise kendini " Yeni Ekol " e (veya yenilik taraftarı olan ekol'e) mensup addediyordu. Bu ekolün de başını haftalık " es-Siyāse " gazetesi çekiyordu. Bu akımdan halkın pek memnun olduğu söylenemezdi. Zira dinî meselelerde halkın hissiyatına riayet etmiyorlardı. Bu sebeple de bir çokları onları küfür, ilhâf ve dalâletle itham ediyordu.

Bir fırsatını bularak Rāfi^cî, Tāhā Hüseyin'in bu iddialarına bir karşılık olmak üzere acı istihzalarla dolu bir cevap yazdı ve bunu yayınlaması için es-Siyāse gazetesine gönderdi.

Rāfi^cî bu makalesinde Tāhā Hüseyin'in şahsına da yönelttiği hakaretlerin yanısıra ona meydan okuyor ve şöyle diyordu :

" Ben Resā'ilu'l-Ahzān'ı 26 günde yazdım. Bunun bir benzerini sen haydi 26 ayda yaz... İşte sana meydan okuyorum ; onun bir benzerini ya da bir bölümünü yaz bakalım ! Bu zor üslûbla yazmak sana, benim hakkımda iddia ettiğin gibi, çocuk doğurmak kadar zor gelecek ve doğum sancıları verecekse doğacak çocuğun masraflarıyla doktor ve hastane giderleri de benim üzerime ... "

Bu devrede iki edîb arasındaki mücadele henüz şahsîdir ve Tāhā Hüseyin'in mukaddesata dokunan dersleri ve fi's-Şi'ri'l-Cāhilî'si henüz ortada yoktur.

Kullanılacak ilmi metodlar üzerindeki münakaşa Tāhā Hüseyin'in bir konferansından sonra şiddetlenir ve devreye Rāfi^cî'den başkaları da girer. Konferansın konusu : " Arap şiiri üzerinde putperestliğin, hristiyanlığın ve yahudiliğin tesirleri " dir. Tāhā Hüseyin bu konferansında iki neticeye varır :

1. Arap şiirinde ve özellikle Cāhiliye Devri Arap şiirinde ne putperestliğin ne de Yahudilik'le Hristiyanlığın bir tesiri söz konusu değildir.

2. Cāhiliye Arap şiirinde putperestlik ve Yahudilikle Hristiyanlığın ilkelerini içeren şiirler, nisbet edildikleri şahısların değildir, onların zamanında mevcut değildir, uydurularak onlara nisbet edilmiştir.

Tāhā Hüseyin bu neticeleri de iki sebebe bağlar:

1. Müslüman idareciler bu dinlerin İslâm prensiplerine aykırı olan ilkelerini havi şiirlerin elden ele doluşmasını engellediler ve hepsini imha ettiler.

2. Bu dinlerin salikleri, İslâm fütuhâtı tamamlanıp sulh ve sükûn havası tesis edildikten ve edebiyat ve ilim sahalarında fikrî uyanma hareketi başladıktan sonra dinî taassupları ile hareket ederek eski şairlerini konuşturmak suretiyle onların söylemedikleri şiirleri söylemişler gibi göstererek, şiirler uydurma ve Cāhiliye Devri dindaşlarına nisbet etme yoluna gittiler.

Bu görüşlere ilk tepki, edîb bir kadı olan ʿAbbās Faḍlî'dan geldi. ʿAbbās Faḍlî, delilleriyle birlikte bu görüşleri tenkid etti.

Onun hemen akabinde de Emîr Şekîb Arslan ortaya çıkıp ʿAbbās Faḍlî'nın bıraktığı yerden meseleyi ele alarak Tāhā Hüseyin'in görüşlerini çürütmeye çalıştı.

Rāfiʿî her iki edîbin bu konudaki yazılarını " Taḥte Rāyeti'l-Kurʿān " ına alarak bunları benimsediği için kısaca tenkidlerine ve delillerine bir göz atalım :

ʿAbbās Faḍlî, Tāhā Hüseyin'den, ilmî araştırma hür-

riyetinin kudsiyyeti adına şu sorulara cevap vermesini ister :

1. Putperestlik, Yahudilik ve Hristiyanlık'la ilgili şiirlerin yok edilmesini isteyen, müslüman sultan ve hâkimleri içinde kim vardır ?

2. Şiirler hangi yolla ortadan kaldırılmıştır ?

3. İslâm memleketlerinin hepsinde bu hareketin başarıya ulaştığına dair yazılı bir belge var mıdır ?

4. İslâm memleketleri dışında bu şiirler sığınacak başka memleketler bulamamışlar mıdır ?

Aslında bu sorularıyla 'Abbās Faḍlî, Tâhâ Hüseyin'le alay etmektedir. Zira aynı yazısında Tâhâ Hüseyin'in bu konuda hata ettiğine işaretle şöyle der :

" Şiir o devirde rivayet yoluyla, hâfızların hafızalarından, nesilden nesile aktarılıyordu. Yazılı bir şiirin imhası evet mümkündür ama yukardaki dinler sâliklerinin hâfızalarından bu şiirleri yok etmek acaba hangi hâkimin gücü dahilindedir ?

Emîr Şekîb Arslan da " Tarih faraziyeler ve tahakküm üzerine oturtulamaz " başlıklı makalesinde :

" Birisi - Tâhâ Hüseyin'i kastediyor. - kalkıp desek ki : " İslâm'ın ilk devrelerinde putperest, Yahudi ve Hristiyanlık ilkelerini içeren şiirler üzerine selef sansür koymuştur. " bu tamamen bir faraziyeden ibarettir, bir delile de dayanmamaktadır. Zira vakıalar bunun her

yönden aksini isbat etmektedir. Ayrıca o asırlarda gerçek bir rivayet hürriyetinin bulunmadığı konusunda herhangi bir delil de ellerinde yoktur. Rivayet hürriyeti kapısı ardına kadar açıktır. O devirde İslâm ülkelerinde ne matbuat sansür memurları, ne rivayeti sansür eden görevliler ne de teftiş büroları vardı. Ama aynı zamanlara tekabül eden Roma ve Bizans İmparatorlukları'nda, Papalar'ın hâkim olduğu yerlerde ve Fransa'da sansürün her çeşidini görmek mümkündür.

Elimizdeki metinler Tâhâ Hüseyin'in konferansında ileri sürdüğü görüşleri nakzeder niteliktedir.

Meselâ elimizde, Nu'mân b. el-Munzir'in, hristiyanlığı ondaki fazilet, doğruluk ve hayrı görerek kabullendiğine dair anlatılan bir hikâyeye vardır ki bunu müslüman raviler rivayet etmekte.

Semev'el hakkında dillerden düşmeyen hikâyeler de bu kabildendir. Semev'el'in yahudiliği ile iftihar eden kasidesi yine müslümanlar tarafından nesilden nesile aktarılmıştır.

Biraz daha ileri giderek şöyle diyebiliriz: Rivayet hürriyeti o derecededir ki müslümanlar, müşriklerin Rasullullâh (S.A.V.)'ı hicveden taşlamalarını rivayeti bile yasaklama ihtiyacı duymamışlardır.⁷⁰

70. Müşrik şairlerden İbn ez-Zeb'arî'nin Uhud'da söylediği şu beyit buna en güzel misaldir :

لحييت هاشم بالدين وما نبأ جاء ولا وحى نزل
ليت أشياخي بيدي شهدوا جزع الخزع من وقع الأثر
(Dr. Mustafa es-Şek'a, Mustafa Şadık er-Rafî'i, 91).

Hristiyan şair el-Ahtal'in, İslâm'ın rükünleri ile alay edencesine yazdığı şiirleri de İslâm'ın o şevket devrelerinde imha etmeyi hiç kimse düşünmemiştir.⁷¹

Râfi^{cî}, Tahte Râyeti'l-Kur'an'ına bu iki edîbin tenkidlerini almakla iktifa etmemiş bu konuda kendisi de dört makale yazmıştır. Bu makaleler birer ateş parçası gibi yakıcı, sert ve aynı zamanda - Tâhâ Hüseyin'in görüşlerini delilleriyle çürütmekle iktifa yerine - şahsına hakaretlerle doludur. Zira Râfi^{cî}, Tâhâ Hüseyin'in kendine yönelttiği daha önceki tenkid ve hakaretlerini unutmamıştır. Dolayısıyla bu makaleler ilmî olmaktan çok hissîdir. Bu makaleleri şunlardır :

1. Mısır Üniversitesi'ne,
2. Yine Üniversite'ye,
3. Ailesinden birisi de ona şahid oldu,
4. Bir yudum su gibi bir felsefe. ⁷²

Bunlardan, Tâhâ Hüseyin'in şahsına hakaretlerin en az olanı birinci makedir. Ancak her hal ü kârda makalelerin hissî yönü ağır basar, ilmîlikten uzak bir takım alaycı ifadelerle doludur.

71. Şair el-Ahtal'in bu tarz şiirlerinden birisi şöyledir:

ولست بصائم رمضان عسى ولست بأكل لحم الاضاحى
ولست بقاتل ما عشت يوما قبيل الصبح حى على الفلاح
(Dr. Mustafa eş-Şek^a, Mustafa Şadık er-Râfi^{cî}, 92.

72. الى الجامعة المصرية ، والى الجامعة أيضا ، وشهد شاهد من أهله ،

فلسفة كشيخ الماء .

Bütün şimdiye kadar yazdığımız mücadeleler Tāhā Hüseyin'in fi's-Şi'ri'l-Cāhilî isimli eserini neşrinden öncedir. Bu eser neşredildikten sonra Rāfi'î'nin yanında daha bir çok edîb ve âlimin Tāhā Hüseyin'e reddiyeler ve tekzibler yazdığını ve ona karşı ortak bir cephe açtıklarını görüyoruz.

Bunların içinde hiç şüphe yok ki en ateşli olanı Rāfi'î'dir. Kitabın neşrini takip eden günlerde 20 küsur makaleyle Tāhā Hüseyin'e hücum etmiş, bunlardan bir kısmını Tāhā Hüseyin'in fikirlerini çürütmeye tahsis ederken bir kısmında da eski âdeti üzere Tāhā Hüseyin'in şahsını hedef almıştır. Kevkebu's-Şark gazetesinde neşredilen bu makalelerinde Rāfi'î, zaman zaman Kelîle ve Dimne'nin üslûbunu kullanmış, bunları zamanına adapte ederek makalelerini daha cazip bir üslûb içinde takdim etmiştir.

Rāfi'î'nin, Kelile ve Dimne'yi konuşturduğu bu makalelerine burada bir misal verelim :

" Bende bir Kelîle ve Dimne kitabı var ki bir benzeri hiç kimsede yok. Her hangi meseli arasam onda bulabiliyorum. Bugün (13 Mayıs 1926) yine ona baktım ve şu hikâyeyi buldum :

Kelîle dedi ki :

- Ey Dimne, bu söylediğine bana bir misal getirebilir misin ?

Dimne şöyle anlattı :

Anlatırlar ki küçük bir su birikintisinde yaşayan küçük bir balık varmış. Bir sel gelmiş ve sel suları onu yakındaki bir dereye sürüklemiş. Balık nehri görünce gurura kapılmış ve :

- Yemin ederim ki bu nehir babamın bana bıraktığı mirastır. Şimdiye kadar nasıl bundan gafil kaldım...

Demiş. Nehirde bir müddet kaldıktan sonra akıntı bu sefer onu denize sürüklemiş. Denizi görünce :

- Yazıklar olsun bana, meğer şimdiye kadar olan ömrümde amcalarımın mirasından mahrum kalmışım.

Der. Sular onu okyanusa atıncaya kadar da amcalarının mirasında kalır. Okyanusu görünce :

- Allah kahretsin, bak sen benim aczime ve tembelliğime ; az daha dedelerimin mirasını elimden kaçıracaktlardı.

Der. Sonra bir gün suyun yüzüne çıkar. Bir de ne görsün ; 10 harp gemisi, 20 zırhlı, 100 torpido ve 50 denizaltıdan mürekkep İngiliz donanması denizi yara yara Cebel-i Târik boğazına doğru ilerliyor. Öfkesinden yerinden sıçrar ve :

- Dedelerimin mirasına tecavüz eden alçak da kim ? Benim üzerime gelmekten korkmuyor mu ? Bilmiyor mu ki suyun geldiği yerden ulaşacağı yere kadar bütün bu yerler benim himayem altındadır ?

Sonra öfkesinden kuyruğunu sulara vura vura donanmaya doğru yüzmeye başlar. Donanmayı bir kuyruk darbesi

ile sulara gömmek ister.

Ancak donanma uzaktadır ve çok da sür'atlidir. Dolayısıyla yetişemez ve kendi kendine şöyle konuşur :

- Bu senin için daha iyi oldu. Seni, elimden bu kadar hızlı kaçman kurtardı.

Dimne şöyle devam etti :

Donanma uzaklaştıktan sonra balık suya uzandı, öfkesi geçti ve uyudu. Uyurken bir avcının ağına yakalandı. Ağın içine düştüğünü hissedince çırpınmaya başladı. Yukarı fırladı, aşağı indi, kaçacak bir delik bulamadı. Çaresiz kalınca şöyle yalvarmaya başladı :

- Eğ ağ beni bırak. Allah'a yemin ederim ki ben okyanusun dedelerimin mirası, denizin amcalarımın mirası nehrin de babamın mirası olduğunu söylemedim.

Kelile dedi ki :

- Ey Dimne bunun benzeri kimdir ?

Dimne :

- Üniversite müdürüne yazdığı mektubuyla Tāhā Hüseyin'dir. " 73

Bu şiddetli hücumlar karşısında Tāhā Hüseyin önce susacak, sonra da Üniversite müdürüne bir mektup göndererek - fikirlerinden vaz geçtiğini ve onların hatalı olduklarını kabul ettiğini belirtmeksizin - " Kendisinin Allah'a, Peygamber'e, meleklerle, âhiret gününe ... iman

etmiş bir mü'min olduğunu, İslâm'ı tahkir veya tekzip gayesinde olmadığını ... " ilân edecektir.⁷⁴

Tâhâ Hüseyin için bu ilân bir teslim bayrağıdır. Münakaşadan çekilmedir. Zira konu son derece tehlikeli bir mecraya kaydırılmıştır. Bütün kamuoyunu karşısına almak da Tâhâ Hüseyin için bir nevi edebiyat hayatının sonu demek olacaktır. Ancak Râfi^{cî}, mücadeleyi bitmiş olarak kabul etmemiş ve Kur[']ân'ı Kerim'den bir âyet-i kerimeyi serlevha yaptığı : " ... Ve nihayet boğulma raddelerine gelince ... " makalesini kaleme almış ve yine Tâhâ Hüseyin'e hakaretlerine devam etmiştir.

Mücadele, önce dinî mahfillerde, Ezher'de ve ule-mâ arasında iken sonradan işe bir de siyaset karışır ve siyasî mülâhazalarla bazıları Tâhâ Hüseyin'e karşı çıkarlar. Tâhâ Hüseyin'in Hür Anayasacılar'a temayülü bilinmektedir. Mecliste ise çoğunluk Vefd Partisi'ndedir. Daha önce Tâhâ Hüseyin'in Ebu'l-^cAlâ' el-Ma^carrî üzerinde hazırladığı doktora tezine karşı buna benzer bir mücadele patlak verdiğinde onu müdafaa eden Vefd Partisi başkanı Sa^cd Zağlûl bile artık aleyhindedir. Nitekim daha önce de bu konuyu dile getirmiştik.

Netice olarak Tâhâ Hüseyin Üniversite'den uzaklaştırılır ve kitap toplatılır. Böylece münakaşalar kısa bir süre için olsa bile kesilir. Ancak muhtelif vesilelerle mesele tekrar tekrar gündeme getirilecektir.

Tâhâ Hüseyin'in, Râfi^{cî}'yi tenkid eden makaleleri-

74. Mustafa Şâdık er-Râfi^{cî}, Taht-e Râyeti'l-Kur[']ân, 175.

nin büyük bir çoğunluğu Hadîsu'l-Erbi'â' adlı eserinin üçüncü cildinde toplanmıştır,

Tahâ Hüseyin, Râfi'î'yi " el-Mezhebu'l-Kadîm " e mensup olduğu ve üslûbu - kendi görüşüne göre - zamanına uygun olmadığı için tenkid eder ve der ki :

" Bu üslûbu kullanmak edebî bir noksanlıktır. Çünkü edebiyatta kemal, dilin hayata uygun olmasını gerektirir. Bu, aynı zamanda ahlâkî bir nakîsadır. Zira bu, yazarın hem kendine hem de muâsırlarına yalan söylemesidir. Diğer bir yönden yine eksikliklerdir. Şöyle ki : Yazar bu üslûbuyla en azından kendini inkâr ediyor, kendi varlığını kabul etmiyor. Şahsiyeti inkârın hangisi kişinin hissetmesi, o duyması, sonra da his ve duygularını olduğu şekliyle ifade etmekten hayâ duyması, sonra da zaman ve şartlara uymayan üslûbları kullanarak ifade etmesinden daha şiddetlidir ?

Bizim bize özgü bir hayatımız ve yine bu hayata uygun düşen bir dilimiz var. Bize ne oluyor da birbirine uygun düşen bu iki şeyi birbirinden ayırıyoruz ? Bize ne oluyor ki bu asırda yaşıyoruz da başka bir asrın dili ile konuşuyoruz ?

Biz biliyoruz ki Râfi'î'nin kullandığı üslûb, asırlardan birinde son derece güzeldi. O zaman güzeldi ; zira o zamana uygundu. Madem ki o asır ve onunla beraber halkın alıştığı hayat tarzı da sına ermiştir. O halde onlarla beraber halkın, his ve duygularını ifadede kullandığı

tabirlerin üslûbunun da sona ermesi gerekir.

Üstad Rāfi^{cî}'nin üslûbu çok eskidir ve içinde bulunduğumuz asra uygun değildir. "75

Başka bir yazısını tenkid ederken de :

" İtiraf ediyoruz ki biz bundan bir şey anlamadık. Zaten bunların anlaşılacak şeyler de olmadığına inanıyoruz. "

Diyerek üslûbunun son derece kapalı, anlaşılmaz olduğunu ileri sürmektedir.

Rāfi^{cî} bu tenkidler karşısında susmaz. O da Tāhā Hüseyin'in üslûbunu beğenmemekte ve dildeki za^cfiyetini yenilik olarak takdim etmesini kınamaktadır. Rāfi^{cî} der ki:

" Devamlı tekrarlarla dilimizde " Rekâket " i ilk defa kullanan da odur. Tekrarlaya tekrarlaya sanki sözleri ağzında çiğniyor, geveliyor. Sözü, indirilmemesi gereken derekelere indiriyor. Arap dili ondan, sabredilemeyecek kadar ağır kötülükler görmüş, ilâcı olmayan hastalıklara yakalanmıştır. Bu tarz bir tekrar, onda, devamlı idmanlarla âdetâ bir tabiat ve huy olmuştur. Bir cümle söylediğinde mutlaka ondan bir şeyler atıyor, çıkarıyor ve cümleye za^cfiyet ârız olarak onda zorlamalar, fesahat ve belâğat kaidelerini ihlâller meydana çıkıyor.

İşin en kötü tarafı ise Tāhā Hüseyin bunların, kendisi tarafından icad edilmiş üslûb yenilikleri olduğunu,

75. Tāhā Hüseyin, Hadîsu'l-Erbî^{câ}, III/11 .

mantık ve belâğatta yepyeni bir yol olduğunu zannediyor."

Râfi'î, Tâhâ Hüseyin'in dilindeki rekâkete bir de misal verir ve bir makalesinden çıkardığı bir bölümü ele alarak tezini isbata çalışır . Tâhâ Hüseyin'in, Râfi'î'nin tenkidine hedef olan ibareleri şöyledir :

نعم قصة المعلمين ، فللمعلمين قصة وللمعلمين قضية وكنا نحب ألا تكون

للمعلمين قصة وألا تكون للمعلمين قضية ، لاننا نربأ بمقام المعلمين عن أن تكون
لهم قصة أو قضية . لكن أراد الله ولا مرد له لما أراد الله أن يتورط المعلمون
في قصة وأن يتورط المعلمون في قضية . لست قضيتهم أمام المحاكم وان كانت
أو شكت في يوم من الايام أن تصل الى المحاكم وليست قضيتهم مفزعة مهلعة كذا كذا
وان كانت أو شكت في يوم من الايام أن تكون مفزعة و مهلعة

Râfi'î bu ibareyi makalesine aldıktan sonra şöyleder :

" İşte sana gazetenin satırlarıyla 10 küçük satır.
el-Mu'allimün defalarca tekrarlanıyor, Kıssa 6 defa anlatılıyor, Kağıyye için 6 meclis aktediliyor. Mufzi'a ve Muhli'a kelimelerindeki tekrarlar da ayrı.

Şüphesiz üstad bu şekil bir üslûbuyla, ya bizim bilmediğimiz ve açıklayamadığımız yepyeni bir yöneliş içindedir ; ki bu üslûbu kullandığımız belâğat üslûblarına katmamızı ve yeni bir edebî zevk olarak tescil etmemizi sağlık veriyor ; ya da bu kelimelerde kuvvet ve ruhaniyyetleriyle okuyucuyu teshîr eden bir yücelik ve tilsim var kabul ediyor. Öyle ki öğretmenler bu makaleyi okuyunca meseleleri hallolacak, hiç ummadıkları yerlerden

rızıkları gelecek ve rahatlayıverecekler.

Beyefendi, geriye bu (hemheme ve gangama) lardan sonra sözü :

الوحي الوحي العجل العجل الساعة الساعة

diyerek bitirmen kalıyor. " 76

Aslında iki edîb arasındaki ihtilâfın edebiyat telâkkilerinden ileri geldiğini sanmıydruz. Her iki taraf yekdiğerini " el-Mezhebu'l-Cedîd " ve " el-Mezhebu'l-Kadîm " e mensup olarak suçlamakta ise de her ikisinin de kullandığı dil fasîh arapçadır. Yalnız Tâhâ Hüseyin'in yazılarında konferans havası hâkimdir. Bu yüzden fazla, çok kerre de lüzumsuz tekrarlara yer verir. Ama hiç bir zaman klâsik ve fasîh dili değiştirmeyi, ya da onu zorlama yoluyla yenileştirmeyi düşünmemiştir.⁷⁷

O halde ihtilâf nereden geliyor ?

Kanaatimizce aradaki ihtilâf, başlangıçta tamamen hissîdir. Her iki taraf da birbirini kırıp geçirmiştir. Karşılıklı yerli ve yersiz suçlamalar, tartışmalar ve çok kerre de derinliğine inmeden manâ ve mefhumları değil de kullanılan ifadelerin tenkidi gibi sudan münakaşalar .

Ancak Tâhâ Hüseyin'in " fi's-Şi'ri'l-Câhilî " isimli eseri neşredilince durum değişmiş, bu sefer hücum geçen Râfi'î olmuştur. İhtilâf da suretâ şahsî ve hissî

76. Mustafa Şadık er-Râfi'î, age. 102-104.

77. Tâhâ Hüseyin, Hadîsu'l-Erbi'â', III/10-11 ; Mustakbelu's-Sekâfe fî Mısr, 296-297.

olmaktan çıkıp dinî ve siyasî bir hüviyet kazanmıştır.

İki edîb arasındaki ihtilâf netice olarak Arap edebiyatına " Tahte Rāyeti'l-Kur'an " ve " Hadîsu'l-Erbîcā " gibi iki eser kazandırmış ⁷⁸ ve 1937 yılında Mustafa Şâdık er-Rāfi'î'nin vefatıyla da sona ermiştir.⁷⁹

78. Rāfi'î, Tahte Rāyeti'l-Kur'an'ının hemen tamamını Tāhā Hüseyin ve onun görüşlerini çürütmeye tahsis etmişse de Tāhā Hüseyin Hadîsu'l-Erbîcā' ının sadece üçüncü cildinde Rāfi'î'yi ve görüşlerini tenkid etmiştir. Diğer ciltlerde muhtelif devreler Arap edebiyatı, edîbler ve şairler hakkında kıymetli ve objektif olarak kabul edebileceğimiz değerlendirmeler mevcuttur.

79. Sāmih Kureyyim, age. 300.

IV. B Ö L Ü M

E S E R L E R İ

A. Edebiyat, Tenkid, Tarih ve Edebiyata Dair

Eserleri :

1. Zikrā Ebi'l-^cAlā' ¹

1. Eser Tāhā Hüseyn'in, Mısır Üniversitesi'ne 1914 yılında doktora tezi olarak takdim ettiği eserdir ki bu eserle doktorayı kazanmıştır. Bu eserini yazdığı anda Tāhā Hüseyn henüz 25 yaşlarında idi. Eser Kahire'de ilk defa 1915 yılında basılmış, 1930 da ikinci baskısı yapılmıştır. Bundan sonraki baskılarında ismi " Tecdîdu Zikrā Ebi'l-^cAlā' " olarak değiştirilmiş olup üçüncü baskısı 1938 de Dāru'l-Ma^cārif'çe gerçekleştirilmiştir. 4. ve 5. baskıları 1951 ve 1958 dedir.

Tāhā Hüseyn'in ilk kitabı olan bu eser üzerinde biraz durmamız gerekir :

Eser, edebî bir şahsiyetin araştırılmasından çok umumî mahiyette, bir şahıs üzerinde araştırma yapan akademik eserler kategorisine girer, Her ne kadar bu tür bir araştırmanın prensipleri eski ise de Mısır'da henüz yenidir.

Eserde takip edilen metod Fransız tenkidçi Taine'in koymuş olduğu metod ve prensiplerin aynıdır. Bu metodda, üzerinde araştırma yapılacak şahıs, içinde bulunduğu toplumun ve zamanın bir meyvesidir. O halde şahsın araştırılmasına başlamadan önce zamanın ve içinde bulunduğu toplumun iyi bir değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu bilgi ve değerlendirmelerin ışığında da şahıs hakkında veriler toplanmalı ve değerlendirmeye

2. Âlihetu'l-Yūnān ²

3. Felsefetu İbn Haldūn ve Risāletuhu'l-İctimā'īyye ³

4. Kādetu'l-Fikr ⁴

= tabi tutulmalıdır. Halbuki Mısır'da eski araştırmacılar sadece şahsın hayatını ve eserlerinden misaller alarak sadece bunların değerlendirilmesini yapıyorlardı.

Kitap 410 sayfadan ibaret olup 5 bölüme ayrılır:

1. Ebu'l-^cAlâ'nın asrı (Siyasî, iktisadî, içtimâî, ahlâkî ve aklî hayat) .

2. Ebu'l-^cAlâ'nın hayatı.

Bunu da üç merhalede inceler :

a. Bağdad'a gitmeden önceki hayatı,

b. Bağdad'a gidişi, orada ikameti ve dönüşü,

c. Ma^carratu'n-Nu^cmān'daki hayatı, ahlâkî, ihtiyarlığı ve ölümü.

3. Şiir ve nesir olarak Ebu'l-^cAlâ'nın edebiyatı.

4. İlmi ve eserleri.

5. Ebu'l-^cAlâ'nın felsefesi. (Dr. Hāmdî es-Sekkût, age. 22-25) .

2. Tāhā Hüseyn'in, Yunanlılar'da dinî tezahürler, ilâh fikrinin gelişmesi ve bunun medeniyet üzerindeki etkilerini konu aldığı konferanslarının bir hülâsasıdır. Muhammed Hüseyn Cebre tarafından toplanmış ve 1919 da Kahire'de " ez-Zāhiratu'd-Dîniyye 'İnde'l-Yūnān ve Taṭavvuru'l-Âlihe ve Eseruhā fi'l-Medeniyye " adlı eseri ile birlikte neşredilmiştir.

3. Tāhā Hüseyn'in 1917 yılında Sorbon'da fransızca olarak hazırladığı ikinci doktora tezidir. Eserin orijinal ismi şöyledir : Etude Analytique et Critique de la Philosophie Sociale d'Ibn Khaldun .

Yukardaki ismiyle arapçaya eseri Muhammed Abdullah ^cAnān tercüme etmiş ve Kahire'de 1925 de arapça olarak basılmıştır.

4. İlk baskısı Kahire'de 1925 Nisan ayında yapılmıştır.

5. Hadîsu'l-Erbi^cā' 5
6. fi's-Şi^cri'l-Cāhilî 6
7. el-Eyyām 7
8. fi's-Şayf 8

5. es-Siyāse gazetesinde her çarşamba günü neşredilen makalelerinin bir araya getirilmesinden meydana gelen bu eserin birinci cildi 1925, ikinci cildi 1926, üçüncü cildi de 1945 yıllarında Kahire'de basılmıştır.
6. Eser dah önce uzun uzun bahsedildiği gibi edîbimizin Edebiyat Fakültesi'nde verdiği konferansları havidir. İlk baskısı 1926 yılında, müteakip baskılarıyla 1927 de yapılan ikinci baskısı fi'l-Edebi'l-Cāhilî adıylaadır.
7. Tāhā Hüseyin'in otobiyografisi olan bu eserin birinci cildi 1929, ikinci cildi 1940, üçüncü cildi de 1972 de Kahire'de neşredilmiştir. Eser o kadar meşhur olmuştur ki bir çok dünya dillerine terceme edilmiş, Mısır radyo ve televizyonunda temsil olarak yayınlanmıştır.

Edîbimizin bu eserini Rus müsteşriki Kırçovski rusçaya, Nankin Üniversitesi öğretim üyelerinden Tsi Ya Nin çinceye, Daofel Fagüy fransızcaya, ismi zikredilmeyen bir yazar ibraniceye, Dr. İsmail Ahmed Edhem de bazı bölümlerini almanca ve türkçeye tercüme etmişlerdir. (Samî el-Keyyālî, Ma^ca Tāhā Hüseyin, 64) .

Eserin ingilizceye tercemesini Hilary Wayment , " The Stream of Days ; A Student at the Azhar " ismiyle yapmış ve tercüme Longmans yayınları arasında 1948 de Green'de neşredilmiştir. (İlhan Arsel, Arap Milliyetçiliği ve Türkler, 173) .

8. Kahire'de 1933 de neşredilmiş, daha sonra " Rihletu'r-Rebî^c " isimli eseriyle birleştirilerek " Rihletu'r-Rebî^c ve's-Şayf " ismi altında Beyrut'ta 1957 yılında tekrar basılmıştır.

Eser, Avrupa'dan yazdığı mektupları havidir. (Samî el-Keyyālî, age. 76) .

9. Hâfız ve Şevkî ⁹
10. 'Alâ Hâmişi's-Sîre ¹⁰
11. el-Hayâtu'l-Edebiyye fî Cezîrati'l-'Arab ¹¹
12. Min Ba'îd ¹²
13. Min Hadîsi's-Şi'r ve'n-Nesr ¹³
14. Ma'a'l-Mütenebbî ¹⁴

-
9. Kahire'de 1933 de neşredilmiş olup makalelerinden müteşekkildir. İki büyük Mısır şairi üzerinde yapılmış araştırma mahiyetinde olan eserde yeni edebiyat hakkında kıymetli bilgiler, Fransız şairi Baudelaire ve başka bir Fransız şairinden tercümelere de yer verilmiştir. Eserin kıymeti, yeni edebiyat akımları hakkında gerçekten cür'etli diyebileceğimiz objektif değerlendirmelere yer vermiş olmasındadır. (Samî el-Keyyâlî, age. 81) .
 10. Üç ciltten müteşekkil olan bu eserin ciltleri sırasıyla 1933, 1937 ve 1938 yıllarında Kahire'de neşredilmiş, daha sonra İslâmî konularda yazdığı diğer eserlerle birleştirilerek " İslâmiyyât ismi altında Beyrut'ta 1967 de tekrar basılmıştır.
 11. Şam'da 1935 yılında basılmış, daha sonra baskısı 1952 yılında " Elvân " isimli eserinin içinde bir bölüm olarak tekrarlanmıştır.
 12. Kahire'de 1935 yılında basılmıştır.
 13. Kahire'de 1936 da basılmıştır. Daha önce muhtelif gazetelerde çıkan makalelerinden müteşekkildir. Makaleler H. II. ve III. asırlarda Arap nesri ile H. III. asırda edebî hayata dairdir. Ebû Temmâm, Buhturî ve İbn er-Rûmî gibi şairlere de yer verilmiştir. (Samî el-Keyyâlî, age. 87) .
 14. Kahire'de 1936 da iki cüz olarak basılmıştır.

15. Mustakbelu's-Sekāfe fî Mısr 15
16. Ma'a Ebi'l-'Alâ' fî Sicnihi 16

15. Eser ilk defa Kahire'de 1938 de yayınlandı. Zamanına göre son derece yeni ve orijinal teklifleri havi eserde Şeyh Muhammed 'Abduh, Reşîd Rıdâ ve Muhammed Hüseyin Heykel gibi bütün Arap milliyetçilerinin üzerinde birleştikleri konulara da yer verilir. Son derece câlib-i dikkat olduğu için bunlardan birine burada temas etmeden geçemeyeceğiz :

" Mısır, Türkler'in burayı istilâsından önce ilim, medeniyet ve kültür yönünden son derece ileri idi. Batı düşüncesi ve felsefesi ile sıkı ilişkiler içindeydi. Türk istilâsı ve işgali, Mısır'ın Batı ile bağlarını koparmış, Avrupa Rönesans hareketiyle atılımlar yaparken Mısır yerinde saymış, hattâ gerilemiştir. Mısır, Türkler'in elinden kurtarıldıktan sonradır ki ilim, kültür, teknik ve medeniyet sahalarında mesafeler kat'etmeye ve ilerlemeye başlamıştır. Mısır'ın Osmanlılar tarafından istilâsı devri, Mısır'ın en karanlık ve bedbaht devirleridir. "

Bu fikir aynıyla Tâhâ Hüseyin'de de mevcuttur. O, Osmanlılar'ın Mısır'ı alışıını Mısır için bir talihsizlik ve gerileme sebebi olarak kabul eder. (Tâhâ Hüseyin, Mustakbelu's-Sekāfe fî Mısr, 37-38).

Eser ingilizceye S. Glazer tarafından The Futur of Culture in Egypt adıyla tercüme edilmiş ve Washington'da 1954 de neşredilmiştir. (İlhan Arsel, age. 445).

Tâhâ Hüseyin'in bu kitaptaki eğitimle ilgili görüşleri ve fikirlerinin bir çoğu Mısır'da Cemal 'Abdunnâşır tarafından aynen alınarak uygulama sahasına konmuştur.

16. Kahire'de 1939 da basılmıştır.

17. Laḥazāt 17
18. Şavṭu Bārîs 18
19. Şavṭu Ebi'l-'Alâ' 19
20. Fuşûl fi'l-Edeb ve'n-Nakḍ 20
21. Cennetu's-Şevk 21
22. el-Fitnetu'l-Kübrâ 22

-
17. Kahire'de 1942 de iki cüz olarak basılmıştır. Bazı bölümleri daha önce es-Siyāse ve el-Ḥadîs mecmuasında neşredilmiştir.
 18. Bazı tiyatro eserlerinin tenkid ve tahlilinden ibarettir. Tenkidi yapılan eserlerden bazı bölümler de özet olarak verilir. İki cüz halinde Kahire'de 1943 de neşredilmiştir. Bazı bölümleri daha önce es-Siyāse gazetesıyla el-Ḥadîs ve el-Hilâl mecmualarında yayınlanmıştır.
 19. Kahire'de 1944 yılında basılmıştır.
 20. Kahire'de 1945 de neşredilen bu eserinin de bazı bölümleri er-Risāle, es-Sekāfe, el-Vādî ve Mecelletî mecmualarında daha önce yayınlanmıştır.
 21. Kahire'de 1945 de yayınlanan kitap komedi türünde nesir ve hicivleri ihtiva etmektedir.
 22. Müellif bu eserini iki cüz'e ayırmıştır :
 - a. Birinci cüz Hz. Osman (R.A.) Devri'ni içermektedir ve Kahire'de 1947 de neşredilmiştir.
 - b. İkinci cüz Hz. Ali (R.A.) ve oğulları Devri'ni incelemektedir ve Kahire'de 1953 de çıkmıştır.Eser, bir tarihî malûmat yığını olmaktan çok, müellifin ifadesiyle, incelediği devirlerin ve şahısların sosyolojik ve psikolojik tahlillerinden ibarettir. İslâm Tarihi sahasında yazdığı diğer eserleri de bu özelliği haizdir.
 - Eser, daha sonra Beyrut'ta, diğer İslâmî eserlerinin de içinde toplandığı İslâmiyyât isimli kitapta 1967 de yeniden yayınlanmıştır.

23. Riḥletu'r-Rebîc 23
24. Mir'ātu'd-Damîri'l-Ḥadîs 24
25. el-Va'adu'l-Hak 25
26. Cennetu'l-Hayvân 26
27. Beyne Beyne 27
28. Elvân 28
29. Min Hunâke 29
30. Hıṣâm ve Nakd 30

-
23. Kahire'de 1948 de basılmıştır. Daha sonra 1957 de fi's-Şayf adlı eseri ile birleştirilerek " Riḥletu'r-Rebîc ve's-Şayf " adıyla Beyrut'ta yeniden basıldı.
 24. Kahire'de 1948 de basılmıştır. Daha sonra " Nufûs li'l-Beyc " ismiyle 1953 yılında baskısı yenilenmiştir. Bazı bölümleri el-Hilâl ve el-Muşavver mecmualarında (1947 - 1948) yayınlanmıştır.
 25. Kahire'de 1949 yılında neşredildi. 1967 de " İslâmiyyât " adı altında toplanan eserleri arasında Beyrut'ta yeniden yayınlanmıştır.
 26. Kahire'de 1950 de basılmıştır.
 27. Makaleler ve konuşmalardan ibaret olan bu eseri Beyrut'ta 1952 yılında neşredildi. Daha önce bazı makaleleri es-Siyâse ve el-Muşavver gazetelerinde yayınlanmıştı.
 28. 1945-1948 yılları arasında büyük bir bölümü makaleler halinde yayınlanan bu eseri kitap olarak 1952 de Kahire'de basılmıştır.
 29. 1927-1929 yılları arasında el-Hilâl ve el-Ḥadîs mecmualarında çıkan makalelerinden ibaret olan bu eser Kahire'de 1955 yılında basılmıştır.
 30. el-Cumhûriyye gazetesinde ve el-Mevâhib ve el-Âdâb mecmualarında 1952-1954 yılları arasında yayınlanan makalelerinin mecmûu olan eser Beyrut'ta 1955 yılında neşredilmiştir.

31. Nakd ve Işlāḥ 31
32. Eḥādīs 32
33. Min Edebine'l-Mu'āşır 33
34. Min Lağvi's-Şayf ilâ Ceddi's-Şitā' 34
35. Min Edebi't-Temsîlî'l-Garbî 35
36. Mir'ātu'l-İslām 36
37. eş-Şeyḥān Ebū Bekr ve Ömer 37
38. Havāṭır 38
39. Kelimāt 39

-
31. Beyrut'ta 1956 yılında basılmıştır.
 32. Beyrut'ta 1957 yılında negredilmiştir.
 33. el-Cumhūriyye, er-Risāleṭu'l-Cedīde ve el-Ahrām gazetelerinde 1955-1957 yılları arasında çıkan makalelerinden ibaret olan eser Kahire'de 1958 yılında kitap olarak neşredildi.
 34. 1933-1940 yılları arasında er-Risāle, eş-Sekāfe gazeteleriyle el-Hilāl mecmuasında çıkan makalelerini havi olan bu eser Beyrut'ta 1959 da basıldı.
 35. 1935 de el-Cihād gazetesinde neşredilen makalelerinden oluşan kitap Beyrut'ta 1959 yılında basılmıştır.
 36. Kahire'de 1959 da neşredilen eser 1967 yılında Beyrut'ta basılan " İslâmiyyât " isimli eseri içinde de yer almıştır.
 37. Kahire'de 1960 yılında basılmıştır.
 38. 1964-1965 yıllarında Ahbāru'l-Yevm gazetesi ve el-Hilāl mecmuasında 1962 yılında çıkan makalelerini havi eser Beyrut'ta 1967 de basıldı.
 39. 1960 - 1963 yılları arasında el-Cumhūriyye gazetesinde neşredilen makalelerinden oluşan kitap Beyrut'ta 1967 de neşredildi.

40. Min Tārîhi'l-Edebi'l-^cArabî 40

B. Roman ve Hikâyeleri :

1. Edîb 41
2. el-Kaşru'l-Meshûr 42
3. Du^câ'u'l-Kerevân 43
4. el-Hubbu'd-Dâi^c 44

-
40. İki ciltten ibaret olan eserin birinci cildi Cāhiliye Devri ile İslâmî Devre'ye, ikinci cildi de Abbâsi Devri'nin ilk devrelerine (H. II. asır) tahsis edilmiş olup Şükrü Faysal tarafından derlenmiş ve Beyrut'ta 1970 de neşredilmiştir.
41. Tāhā Hüseyin'in, kendi hayatının bazı yönlerinin psikolojik tahlillerini yaptığı ütöpik bir eserdir. Hayatını anlatmasına rağmen bildiğimiz anlamda bir otobiyografi değildir. Bir ütopya denemesidir. Edîbimiz bu eseri hakkında şöyle der : " Halk sevmemekle birlikte sevdiğim ve tercih ettiğim kitabım Edîb'dir. Onu niçin beğeniyorum ?... Çünkü onda özel hayatımın bir çok durumlarını, yaşadığımız asrın başlarındaki durumu anlattım. Onda eski Üniversite'den, Avrupa'ya gidişimden bahsettim. Ki bunlar sevdiğim hatıralarımdır. Onda hayal yoktur, zikrettiklerim baştan sona hakikatlerdir... " (Sami el-Keyyālî, age. 66-67) . Eser Kahire'de 1953 yılında basılmıştır.
42. Tefvîk el-Hakîm ile müstereken hazırladıkları kitap Kahire'de 1936 yılında basılmıştır.
43. Eser Kahire'de 1941 yılında neşredildi.
44. el-Hubbu'd-Dâi^c aslında Tāhā Hüseyin'in kendi yazdığı bir eser olmayıp basılmamış fransızca bir hikâyenin arapçaya tercemesidir. Kitap, bundan başka yedi hikâyeyi daha içine almaktadır. Bunlar :

5. Ahlāmu Şehrāzād 45
6. Şeceratu'l-Bu's 46
7. el-Mu'azzebūn fi'l-Ard 47
8. Hitbetu's-Şeyh 48
9. Emîn
10. Kāsım
11. es-Sāhiratu'l-Meshūra
12. Māverā'u'n-Nehr
13. Refîk
14. Hediye
15. Şafā'
16. el-Mu'tezile
17. Nezîr
18. 'İşā Sa'îdeyn
19. eş-Şuhubu'l-Ĥumr 49

= el-Hayālu't-Ṭarık, Beyne'l-Ĥubbi ve'l-İsm, el-Ĥubbu'l-Mekrūh, Ṭayf, el-Ĥubbu'l-Yā'is, Nef Mu'allaka, Se'ru Brems .

Eser 1942 de Kahire'de basılmıştır.

45. Toplumun problemlerini dile getirdiği eseri 1943 de Kahire'de basıldı.
46. 1944 de Kahire'de basılmıştır.
47. Bu kitaptaki hikâyeler el-Kâtibu'l-Mısrî mecmuasında 1946-1948 yılları arasında yayınlanmış, daha sonra 1949 da Kahire'de kitap olarak çıkmıştır.
48. Bu hikâyeleri es-Sufūr gazetesinde 1916 1917 yıllarında yayınlanmıştır.
49. Son on bir hikâyesi el-Kâtibu'l-Mısrî mecmuasında yayınlanmıştır. Daha sonra Māverā'u'n-Nehr, Nezîr, 'İşā Sa'îdeyn, eş-Şuhubu'l-Ĥumr hariç diğerleri el-Mu'azzebūn fi'l-Ard hikâye mecmuasına dahil edilerek Kahire'de 1949 6da neşredilmiştir.

C. Tercemeleri :

1. el-Vācib 50
2. Suḥuf Muhtāra mine'ş-Şi'ri't-Temsîlî el-Garbî 51
3. Nizāmu'l-Esîniyyîn 52
4. Rūḥu't-Terbiye 53
5. Kaşş Temsîliyye 54
6. Andromak 55
7. Antigone 56
8. Mine'l-Edebi't-Temsîlî el-Yūnānî 57
9. Min Ebtāli'l-Esāṭiri'l-Yūnāniyye 58
10. Zādic evi'l-Kader 59

-
50. Jules Simone'den Mahmud Ramazan ile beraber terceme ettiği bu eser Kahire'de 1914 iki cüz halinde basıldı.
 51. Kahire'de 1920 de basılmıştır.
 52. Aristo'dan yaptığı bu tercemesi Kahire'de 1921 de yayınlandı.
 53. Gustave le Bon'dan yaptığı bu tercemesi Kahire'de 1921 de neşredildi.
 54. François de Curil'den terceme ettiği bu tiyatro temsilleri Kahire'de 1924 de basılmıştır.
 55. Racine'den terceme olan bu eseri Kahire'de 1935 de neşredilmiştir.
 56. Sofokles'in aynı adlı eserinden yapılmış olan bu terceme Kahire'de 1938 de neşredilmiştir.
 57. Sofokles'in Elektra, İyas, Antigone, Kral Ödipus adlı tiyatro eserlerini havi olan bu terceme eser Kahire'de 1939 da neşredildi.
 58. Andre Gide'den yaptığı bu tercemesi Kahire'de 1947 de iki cüz olarak basıldı.
 59. Voltaire'den yaptığı bu terceme Kahire'de 1947 de neşredildi. (Tercemelerinden sadece kitap olarak neşredilenler buraya alınmakla iktifa edilmiştir.)

D. Başkalarıyla Müsterek Olarak Hazırladığı

Eserler :

1. el-Ḥayātu ve'l-Ḥareketu'l-Fikriyye fî Brî-tanya ⁶⁰
2. Ârâ' Ḥurre ⁶¹
3. Şerḥu Luzūmi Mā lâ Yelzem li-Ebi'l-^cAlâ' ⁶²
4. Hâ'ulâ'i Humu'l-İhvân ⁶³
5. Muhammed İkbâl ⁶⁴
6. el-^cUdvānu's-Sulâsî ^cAlâ Mıṣr ⁶⁵
7. Ma^ca'l-Cezâ'ir ⁶⁶
8. Limāzā Nakra' ⁶⁷

-
60. Ahmed Ḥaseneyn Paşa, Dr. Ali Mustafa Muşrife ve Dr. Ḥāfız ^cAfîfî ile beraber hazırladıkları eser Kahi-re'de 1941 de basılmıştır.
 61. Muhammed Kurd Ali ve Dr. Ali Mustafa Muşrife ile bir-likte hazırladığı bu kitap 1945 de neşredildi.
 62. İbrahim el-İbyārî ile müstereken hazırladığı bu ese-rin sadece birinci cildi çıkmış ve Kahire'de 1945 de basılmıştır.
 63. Muhammed et-Tābi^cî, Ali Emin, Kamil eş-Şenāvî ve Ce-lāluddîn en-Neşāşîbî ile birlikte hazırladıkları bu eser Kahire'de 1955 de neşredildi.
 64. Bu eseri Muhammed Hüseyin Heykel ve ^cAbbās Mahmud el-^cAkḫād ile birlikte hazırlamışlardır. Kahire'de 1956 da basılmıştır.
 65. Saḡar Ḥafācî, Yahyā Uveys, Yahyā el-Ḥaṣṣāb ve ^cAbdul-kādir Ḥātım ile berebar hazırladığı eser Kahire'de 1956 yılında basılmıştır.
 66. Muhammed el-Beşîr el-İbrahimi ile müstereken hazırla-dığı bu kitabı Kahire'de 1958 de basılmıştır.
 67. ^cAbbās Mahmud el-^cAkḫād, ^cÂdil el-Gaḍbān, Dr. Ḥilmî Murad vs. ile birlikte hazırlamışlardır.

9. el-Fikru ve'l-Fen fî Edebi Yūsuf es-Sibā^{cî} 68
10. et-Terbiyetu'l-Vaṭaniyye : Cāmi^cātu Edeb ve^cilm ve Luḡa 69
11. el-Mucmel min Tārīhi'l-Edebi'l-^cArabî 70
12. el-Muhteḥab min Edebi'l-^cArab 71
13. et-Tevcīhu'l-Edebî 72
14. el-Muṭāla^catu'l-^cArabîyye 73
15. Muḳteṭafāt min Kutubi'l-Edeb 74
16. Fuṣūl Muḥtāra min Kutubi't-Tārīḥ 75

-
68. Tefḥīḳ el-Ḥakīm, Muhammed Ferīd Ebū Ḥadīd vs. ile müştereken hazırlanan eser bir okul kitabıdır.
 69. ^cAbdulaziz el-Biṣrî ve Ahmed Emin ile hazırladığı bir ders kitabı olup Kahire'de 1927 de basıldı.
 70. Ahmed el-İskenderî, Ahmed Emîn, Ali b. Nu^cmān, ^cAbdulaziz el-Biṣrî vs. ile birlikte hazırladıkları bir okul kitabı olup Kahire'de 1929 da basıldı.
 71. Ahmed el-İskenderî, Ahmed Emîn, Ali el-Cārim ve ^cAbdulaziz el-Biṣrî ile birlikte ders kitabı olarak hazırlanan eser iki cilt halinde Kahire'de 1931-1932 yıllarında neşredilmiştir.
 72. Ahmed Emîn, ^cAbdulvehhāb ^cAzzām ve Muhammed ^cAvād Muhammed ile hazırladıkları bu okul kitabı da 1940 da Kahire'de basılmıştır.
 73. Muhammed ^cAṭīyye, Ahmed Emin vs. ile birlikte hazırladıkları bu ders kitabı 1949-1956 tarihleri arasında Kahire'de basılmıştır.
 74. ^cAbdusselām Hārūn, Ali el-Becāvî ve İbrahim el-İbyārî ile beraber hazırladıkları bu eser ders kitabı olarak 1957-1959 da Kahire'de basılmıştır.
 75. ^cAbdusselām Muhammed Hārūn, Ali Muhammed el-Becāvî ve İbrahim el-İbyārî ile hazırladığı bu okul kitabı 1959-1961 yıllarında Kahire'de basılmıştır.

N E T İ C E

Asrımızda Mısır'ın yetiştirdiği edebî dehâlardan biri olarak Tâhâ Hüseyin modern Arap edebiyatının mümtaz simalarından biridir. Mücadelelerle dolu çok hareketli bir hayat sonunda dünyadan ayrılırken arkasında küğümsenemeyecek, bir kütüphane dolusu eser bırakmış ve Arap edebiyatının bir edîb olarak kendisine yüklediği vazifeyi ifa etmiş kimselerin huzuru ile vefat etmiştir.

Tâhâ Hüseyin, kendisini sevmeyen bir azınlığın yanında açmış olduğu çığırını devam ettiren bir nesil bırakmıştır. Onun, eğitim, öğretim alanında başlatmış olduğu reformlar kendisi henüz hayatta iken semeresini vermiş ve Mısır'da bir kültür devrimi başlatılmıştır diyebiliriz.

Edebiyatında modern çağın sadeliğiyle eski, klâsik dilin fesahatini mezcetmiş, eserleri bütün Arap ülkelerinde - kendisine sevmeyenler tarafından bile - büyük bir takdirle karşılanmış, sehl-i müntenî^c üslûbu talebe-i ulûma en güzel misal olarak gösterilmiştir. Araştırmamızda zaman zaman işaret ettiğimiz gibi zahiriyle İslâm inançlarına ters düşen bazı fikirleri ¹ tepkiyle karşılanmış

1. Bazıları Tâhâ Hüseyin'in özellikle fi's-Şi'ri'l-Câhilî-sindeki İslâm'a muhalif görüşlerinden, sonradan döndüğünü söylemekte iseler de biz Tâhâ Hüseyin'in, bu görüş-

ve tenkid edilmişse bile " Muhâdara Üslûbu " ² nu esas alan sade, akıcı üslûbuna yapılmış, sağlam, esaslı ve objektif bir tenkide raslamıyoruz. Sehl-i mümtenî^c üslûbu, aslında tenkid bir tarafa taklidi dahi zor olan güzel bir üslûbdur. Nitekim talebeleri onun üslûbunu takliden devam ettirmeye çalışmışlar, fakat hiç birinin üslûbu aynı rağbeti görmemiştir.

Otobiyoğrafisini yazma, tarihi, sosyolojik tahlillerle inceleme, tenkidlerinde o zamana kadar Mısır'lı edîblerin alışmadığı Batı metodlarını kullanma, eserlerinde Batı edebiyatında görülen yazı ve üslûb şekillerini uygulama gibi Arap edebiyatına getirdiği yenilikler onun değerini bir kat daha artırıcı niteliktedir.

Nihayet, gazetecilik sahasında ve Üniversite'de sürdürdüğü mücadeleleri, fikir hürriyeti ve edebiyatın istiklâlini kazanarak diğer ilimlerin bir âleti olma durumundan çıkarılması sadedindeki gayretleri ona " ^cAmîdu'l-Edebi'l-^cArabî " ünvanını kazandırmış, şimdiye kadar da onu gölgeleyecek bir edîb gelmemiştir diyebiliriz.

^cAmîdu'l-Edebi'l-^cArabî Tâhâ Hüseyin'in, Arap olmayan bir araştırmacı tarafından daha fazla anlaşılamayacağı özüyle bu araştırmamızın gelecek araştırmacılara yardımcı olması umidini izhar ediyoruz.

= lerinde hata etmiş olduğunu itiraf eden ya da vaz geçtiğini bildiren bir bilgiye raslamadık. Eserin 1969 yılı baskısında bile aynı görüşlerin mevcudiyetini düşünürsek görüşlerinden döndüğünü söylememiz zordur.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

°Abbās Maḥmūd el-°Akkād, Ḥayātu Kalem, Kahire trsz.

°Abdurrahmān Bedevî, İlâ Tāhā Ḥuseyn fî °îdi Mîlâdihi's-Seb°în, Kahire 1962.

Ahmed Hasen ez-Zeyyāt, Tārîhu'l-Edebi'l-°Arabî, Mısır trsz.

Ahmed el-İskenderî, el-Vasîṭ fi'l-Edebi'l-°Arabî, ve Tārîhihi, Mısır trsz. (18. baskı)

Dr. Ali °Abdu'l-Ḥalîm Maḥmūd, Naḥve Edeb İslâmî Mu°āşır, Suudi Arabistan trsz.

Prof. Dr. İlhan Arsel, E Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İstanbul 1977.

Cemāluddîn el-Âlūsî, Tāhā Ḥuseyn Beyne Anşārihi ve Ḥuşū-mihî, Bağdad 1973.

Enîs el-Ḥūrî el-Makdisî, el-İtticāhātu'l-Edebiyye fi'l-°Âlemi'l-°Arabî el-Ḥadîs, Beyrut 1960.

Enver el-Cundî, Advā' °ale'l-Edebi'l-°Arabî, el-Mu°āşır, Kahire 1968.

- el-Luġatu'l-°Arabîyye Beyne Ḥumātiḥā ve Ḥuşūmiḥā, Kahire trsz.

- en-Nesru'l-°Arabî el-Mu°āşır, Kahire trsz.

- el-Ma°āriku'l-Edebiyye, Kahire 1966.

- Tāhā Ḥuseyn, Ḥayātuhū ve Fikruhū fî Mîzāni'l-İslâm, Kahire 1977

Dr. Ḥamdî es-Sekkūt - Dr. Marsden Conz, A°lāmu'l-Edebi'l-Mu°āşır fî Mısr, I, Tāhā Ḥuseyn, Kahire 1975 .

Hannā el-Fāhūrî, Tārîhu'l-Edebi'l-^cArabî, Lübnan trsz.
Dr. Mehdî Fadlullāh, Ma^ca Seyyid Kuṭb, fî Fikrihi's-Si-
yāsî ve'd-Dînî, Beyrut 1978.

Muhammed Hudarî Bey, Muḥāḍarāt fî Beyāni'l-Aḥṭā'i'l-^cil-
miyye ve't-Tārîhiyye elletî İstemele ^cAleyhā Ki-
tāb fi's-Şi^cri'l-Cāhilî, Kahire trsz.

Dr. Muhammed Huseyn Heykel, fî Menzili'l-Vaḥy, Mısır trsz.
- Sevretu'l-Edeb, Kahire 1963.

Dr. Muhammed Muhammed Huseyn, el-İtticāhātu'l-Vaṭaniyye
fi'l-Edebi'l-Mu^cāşır, Mısır trsz. (2. baskı)

Mustafa Gālib, ^cAbākıratu'l-Edeb, Beyrut 1974.

Mustafa Şadık er-Rāfi^cî, Taḥte Rāyeti'l-Kur'an, Kahire 1963.

Mustafa eş-Şek^ca, Mustafa Şadık er-Rāfi^cî, Kahire 1978.

Ömer ed-Dusūḳî, fi'l-Edebi'l-Ḥadîs, Mısır 1970.

Rene Descartes, Metod Üzerine Konuşma, trc. Mehmet Kara-
san, Ankara 1945.

Sāmî el-Keyyālî, Ma^ca Ṭāhā Huseyn, Kahire trsz.

Sāmih Kureyyim, Ma^cāriku Ṭāhā Huseyn el-Edebiyye ve'l-Fik-
riyye, Beyrut 1977.

Seyyid Kuṭb, Kutub ve Şahsiyyāt, Beyrut trsz.

Süzān Ṭāhā Huseyn, Ma^cake, Kahire 1979.

Suheyir el-Ḳalemāvî, Zikrā Ṭāhā Huseyn, Kahire 1974.

Dr. Şevkî Dayf, el-Edebu'l-^cArabî el-Mu^cāşır fî Mıṣr, Ka-
hire trsz.

Ṭāhā Huseyn, el-Eyyām, I-III, Kahire 1964-1972.

- fi'l-Edebi'l-Cāhilî, Kahire 1969.

- fi's-Şi^cri'l-Cāhilî, Kahire 1926 .

Tāhā Huseyn, Ḥadīsu'l-Erbi'ā', Kahire 1957.

- Māverā'u'n-Nehr, Kahire 1975.

- Mustakbelu's-Sekāfe fî Mısır, Beyrut 1973.

- Zikrā Ebi'l-^cAlâ', Kahire 1915.

..... Zikrā Tāhā Huseyn (26 - 27 Şubat 1975 tarihinde tertib edilen anma töreninde sunulan tebliğler, makaleler, araştırmalar ve kasîdeler,)
Mısır 1977 .